હોય છે. આ પ્રમાણે નવમા ગુણસ્થાનકના પાંચે ભાગોમાં અનુક્રમે ૫, ૪, ૩, ૨, ૧નું બંધસ્થાનક જાણવું. નવમાના અંત્ય સમયે સંજ્વલન લોભનો પણ બંધવિચ્છેદ થવાથી દસમા આદિ ગુણસ્થાનકોમાં મોહનીય કર્મનો આ જીવ સર્વથા અબંધક બને છે. આ પ્રમાણે ૨૨, ૨૧, ૧૭, ૧૩, ૯, ૫, ૪, ૩, ૨, ૧ એમ મોહનીય કર્મનાં કુલ ૧૦ બંધસ્થાનકો થાય છે. તે ૧૦ બંધનસ્થાનકોમાં ૯ ભૂયસ્કારબંધ, ૮ અલ્પતરબંધ, ૧૦ અવસ્થિતબંધ, અને ૨ અવક્તવ્યબંધ થાય છે. તેની વિશેષ સમજ આ પ્રમાણે-

મોહનીયમાં ભૂયસ્કારબંધ ૯

ઉપશમશ્રેણી ઉપર આરૂઢ થયેલો જીવ ૧૧મેથી પડતાં દસમે આવીને જ્યારે નવમા ગુણઠાણામાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે આ જીવ મોહનીયનો સર્વથા જે અબંધક થયેલો હતો તે પડતાં પાંચમા ભાગે આવતાં પુનઃ સંજ્વલન લોભનો બંધ ચાલુ કરે છે. જે ૧નું બંધસ્થાનક કહેવાય છે. પરંતુ આ શરૂ થતો બંધ અવક્તવ્ય બંધ કહેવાય છે. ભૂયસ્કાર કહેવાતો નથી. કારણકે બંધ ચાલુ હોય તેમાં એક/બેનો વધારો થાય તેને જ ભૂયસ્કાર કહેવાની શાસ્રનીતિ છે. સર્વથા અબંધક થઈને પુનઃ બંધ ચાલુ કરે તો તે અવક્તવ્યબંધ જ કહેવાય છે. તેથી ૧ના બંધનો ભૂયસ્કાર થતો નથી. ત્યારબાદ શ્રેણીથી ઉતરતો ઉતરતો તે જીવ-

ચોથા ભાગે આવી ૨ નો બંધ કરે તે પ્રથમ ભૂયસ્કાર
ત્રીજા ભાગે આવી ૩ નો બંધ કરે તે બીજો ભૂયસ્કાર
બીજા ભાગે આવી ૪ નો બંધ કરે તે ત્રીજો ભૂયસ્કાર
પ્રથમ ભાગે આવી ૫ નો બંધ કરે તે ચોથો ભૂયસ્કાર
આઠમા ગુણઠાણે આવી ૯ નો બંધ કરે તે પાંચમો ભૂયસ્કાર
પાંચમા ગુણઠાણે આવી ૧૩ નો બંધ કરે તે છઠ્ઠો ભૂયસ્કર
ચોથા-ત્રીજા ગુણઠાણે આવી ૧૭ નો બંધ કરે તે સાતમો ભૂયસ્કાર
ચોથાથી બીજે ગુણઠાણે આવી ૨૧ નો બંધ કરે તે આઠમો ભૂયસ્કાર

અને પહેલા ગુણઠાણે આવી ૨૨ નો બંધ કરે તે નવમો ભૂયસ્કાર

આ પ્રમાણે ૧ના બંધને છોડીને બાકીના બધાં જ બંધસ્થાનકોમાં જ્યારે જ્યારે અધિકરૂપે બંધ શરૂ કરે ત્યારે ત્યારે પ્રથમ સમયે ભૂયસ્કારબંધ કહેવાય છે. અને તે ૨, ૩, ૪, ૫, ૯, ૧૩, ૧૭, ૨૧, ૨૨ના બંધના મળીને કુલ ૯ ભૂયસ્કારબંધો થાય છે. સર્વે પણ ભૂયસ્કારો માત્ર પ્રથમસમય પુરતા એક સમયના જ હોય છે. બીજા સમયથી તો તે અવસ્થિતબંધ કહેવાય છે.[1]

મોહનીયમાં અલ્પતરબંધ ૮

અગિયારમા ગુણસ્થાનકથી ઉતરતાં જેમ જેમ બંધનો વધારો થયો તેમ તેમ ભૂયસ્કારો જેવી રીતે થયા. તેવી જ રીતે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકેથી ઉપર જતાં જેમ જેમ બંધની હાનિ થાય છે તેમ તેમ અલ્પતર બંધ થાય છે. મોહનીયમાં ૨૨ના બંધથી વધારે પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. માટે ૨૨નો બંધ મોહનીયના કોઈ પણ બંધ કરતાં અલ્પ થઈ શકતો નથી. આ રીતે ૨૨ના બંધમાં અન્ય બંધસ્થાનકોની અપેક્ષાએ **અલ્પતા ન હોવાથી** ૨૨નો બંધ અલ્પતર થતો નથી. તથા ૨૧નો બંધ સાસ્વાદને થાય છે. અને તે ૨૨ના બંધથી અલ્પતાવાળો છે. જો પહેલા ગુણઠાણાથી સીધેસીધું બીજે સાસ્વાદને જવાતું હોત તો ૨૨ના બંધથી ૨૧ના બંધે જતાં અલ્પતા થવાથી ૨૧ના બંધનો અલ્પતર થાત, પરંતુ

૧. અહીં કોઈ પણ એક બંધસ્થાનકે જુદા-જુદા-બંધસ્થાનકેથી આવે તો પણ એક જ ભૂયસ્કાર કે એક જ અલ્પતર ગણાય છે. જેમ સાસ્વાદનેથી પહેલે આવે તો ૨૧ના બંધથી ૨૨ નો બંધ કરે અને ચોથેથી પહેલે આવે તો ૧૭ના બંધથી ૨૨નો બંધ કરે. પાંચમેથી પહેલે આવે તો ૧૩ના બંધથી ૨૨નો બંધ કરે અને છઠ્ઠેથી પહેલે આવે તો ૯ના બંધથી ૨૨નો બંધ કરે. આ પ્રમાણે જુદા-જુદા બંધ સ્થાનકેથી ૨૨નો બંધ સંભવે છે. પરંતુ તે સર્વેમાં ૨૨નો આંક એક જ છે અને સમાન છે. તેથી ભૂયસ્કાર બંધ એક જ ગણાય છે. તેમ સર્વત્ર ભૂયસ્કાર તથા અલ્પતરાદિમાં સમજવું.

સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડતાં જ આવે છે. મિથ્યાત્વથી ઉપર જતાં આવતું નથી. મિથ્યાત્વથી ત્રણ કરણો કરીને આ જીવ સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોવાળાં ગુણસ્થાનક પામે છે. અથવા સમ્યક્ત્વ પામી ત્રિપુંજીકરણ કરી પડીને મિથ્યાત્વે આવ્યા પછી જ્યારે મિશ્રમોહનીયનો ઉદય થાય ત્યારે ત્રીજે ગુણસ્થાનકે આવે છે. પરંતુ પહેલેથી બીજે તો આવતો જ નથી. તેથી ૨૨ના બંધથી ૨૧ના બંધમાં ગમન ન હોવાથી ૨૧ના બંધમાં અલ્પતા હોવા છતાં પણ ૨૧નો અલ્પતર થતો નથી.

ઉપશમસમ્યક્ત્વથી પડીને સાસ્વાદને આવી શકાય છે. અને તે કાળે ૨૧નો બંધ પણ થાય છે. પરંતુ તે તો ૧૭ના બંધથી ૨૧ના બંધમાં ગમન થયું હોવાથી વધારો થયો કહેવાય છે. તેથી ભૂયસ્કાર થાય છે. પરંતુ ૨૧નો અલ્પતર થતો નથી. આ પ્રમાણે ૨૨-૨૧ના બે અલ્પતર થતા નથી બાકીના બધા જ ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનકોમાં જતાં અલ્પતરો થાય છે તેથી કુલ ૮ અલ્પતર બંધ છે.

૨૨નો બંધ કરતો મિથ્યાત્વી જીવ મિશ્રે અથવા અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકે જાય ત્યારે ૧૭ના બંધના પહેલા સમયે પહેલો અલ્પતર થાય છે. એજ પ્રમાણે-

૧૭ ના બંધથી પાંચમે ગુણઠાણે જતાં ૧૩ ના બંધનો બીજો અલ્પતર
૧૩ ના બંધથી છઠ્ઠે-સાતમે જતાં ૯ ના બંધનો ત્રીજો અલ્પતર
૯ ના બંધથી ૯/૧ ભાગે જતાં ૫ ના બંધનો ચોથો અલ્પતર
૫ ના બંધથી ૯/૨ ભાગે જતાં ૪ ના બંધનો પાંચમો અલ્પતર
૪ ના બંધથી ૯/૩ ભાગે જતાં ૩ ના બંધનો છઠ્ઠો અલ્પતર
૩ ના બંધથી ૯/૪ ભાગે જતાં ૨ ના બંધનો સાતમો અલ્પતર
૨ ના બંધથી ૯/૫ ભાગે જતાં ૧ ના બંધનો આઠમો અલ્પતર

આ પ્રમાણે મોહનીય કર્મના ૧૦ બંધસ્થાનકોમાં ૨૨-૨૧ આ બેને છોડીને બાકીના આઠ બંધસ્થાનકો જ્યારે જ્યારે શરૂ કરે ત્યારે અધિકથી હીન બંધ થતો હોય તો તે હીનબંધના પ્રથમસમયે અલ્પતર થાય છે. એમ ૮ અલ્પતર બંધ છે. તે બધા જ બીજા સમયથી અવસ્થિતબંધ કહેવાય છે.

મોહનીયકર્મમાં ૧૦ અવસ્થિતબંધ

મોહનીયકર્મનાં કુલ ૧૦ બંધસ્થાનકો છે. તે દરેકનો કાળ ૧ સમયથી તો વધારે હોઈ શકે છે જ. તેથી હીન બાંધતો વધારે બાંધે ત્યારે પ્રથમસમયે ભલે ભૂયસ્કારબંધ હોય પરંતુ બીજા સમયથી તે અવસ્થિતબંધ કહેવાય છે. તેવી જ રીતે વધારે બાંધતો હીન બાંધે ત્યારે પણ પ્રથમ સમયે ભલે અલ્પતર બંધ કહેવાય. પરંતુ બીજા સમયથી તે અવસ્થિતબંધ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે દશે બંધસ્થાનકો બીજા સમયથી અવસ્થિત બનવાથી કુલ ૧૦ અવસ્થિત બંધ છે. તેમાં ૨૨ના બંધનો પ્રથમ અવસ્થિતબંધ (અભવ્ય અને ભવ્યને) અનાદિથી હોય છે. અને સમ્યક્ત્વથી પડતાને આશ્રયી પ્રથમ સમયે ભૂયસ્કાર થઈને પણ બીજા સમયથી ૨૨નો અવસ્થિત બંધ થાય છે. ૨૧નો અવસ્થિત સમ્યક્ત્વથી પડતાને જ થતો હોવાથી ભૂયસ્કાર થઈને જ તે અવસ્થિત થાય છે. ૧૭નો અવસ્થિત પહેલેથી આવનારને આશ્રયી અલ્પતર થઈને અને પાંચમા આદિ ઉપરના ગુણસ્થાનકોથી ઉતરનારને આશ્રયી ભૂયસ્કાર રૂપે થઈને પણ બીજા સમયથી અવસ્થિત થાય છે. તથા ૧૧મેથી ભવક્ષયે પડીને ચોથે આવનારને પુનઃ ૧૭નો બંધ શરૂ થતાં પ્રથમ સમયે અવક્તવ્યબંધ થયા બાદ બીજા સમયથી ૧૭ નો અવસ્થિતબંધ થાય છે.

૧૩-૯-૫-૪-૩-૨ આ છ બંધસ્થાનકો ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનકોમાં જતાં અલ્પતરરૂપે આવે છે. અને ઉપરના ગુણસ્થાનકોમાંથી નીચે ઉતરતાં ભૂયસ્કાર રૂપે આવે છે તેથી બન્ને રીતે પણ બીજા સમયથી અવસ્થિતબંધ કહેવાય છે. અને એકનો બંધ ભૂયસ્કાર અને અલ્પતરમાંથી ફક્ત અલ્પતરરૂપે જ આવે છે. પરંતુ ભૂયસ્કાર રૂપે આવતો નથી. માટે

બેના બંધથી એકના બંધે આવતાં પ્રથમ સમયે અલ્પતર, પરંતુ દ્વિતીય આદિ સમયોમાં અવસ્થિતબંધ થાય છે. આ રીતે ૧ના બંધનો અવસ્થિત અલ્પતર થઈને જ થાય છે. પરંતુ ભૂયસ્કાર થઈને અવસ્થિતબંધ થતો નથી. તથા અગિયારમેથી પડતાં નવમે આવે ત્યારે મોહનીયનો સર્વથા અબંધક થઈને એકનો બંધ ચાલુ કર્યો છે. તેથી પ્રથમ સમયે અવક્તવ્યબંધ, પરંતુ બીજા સમયથી અવસ્થિતબંધ કહેવાય છે. આ રીતે અલ્પતર થઈને અથવા અવક્તવ્ય થઈને પણ ૧ના બંધનો અવસ્થિતબંધ પ્રાપ્ત થાય છે.

મોહનીય કર્મના અવક્તવ્યબંધ ૨

અગિયારમા ગુણસ્થાનકે સર્વથા મોહનીયકર્મનો અબંધક થઈને પડતાં જો અદ્ધાક્ષયે પડે તો દસમે થઈને નવમે આવતાં ૧ નો બંધ શરૂ કરે ત્યારે પ્રથમ સમયે પ્રથમ અવક્તવ્યબંધ થાય છે. બીજા સમયથી તે અવસ્થિત બંધ કહેવાય છે. અને અગિયારમાથી ભવક્ષયે (આયુષ્ય પૂર્ણ થવાથી મૃત્યુ પામીને) પડે તો અનુત્તર વિમાનમાં જતાં અથવા વૈમાનિક દેવમાં જતાં ચોથું ગુણસ્થાનક આવતાં પ્રથમ સમયે ૧૭ ના બંધનો બીજો અવ્યક્તવ્ય બંધ થાય છે. બીજા સમયથી તે પણ અવસ્થિતબંધ જ બને છે આ પ્રમાણે અદ્ધાક્ષયથી પડે તો ૧ નો, અને ભવક્ષયથી પડે તો ચોથે ૧૭નો એમ કુલ ૨ અવક્તવ્યબંધ થાય છે. આ પ્રમાણે મોહનીયકર્મમાં ૧૦ બંધસ્થાનક, ૯ ભૂયસ્કારબંધ, ૮ અલ્પતરબંધ, ૧૦ અવસ્થિતબંધ અને ૨ અવક્તવ્યબંધ થાય છે. પંચસંગ્રહાદિ અન્ય ગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે -

नव भूअगारबन्धा, अट्ठेव हवंति अप्पतरबंधा ।
दो अवत्तगबन्धा, अवट्ठिया दस उ मोहंमि त्ति ॥

આ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય અને મોહનીયકર્મ કહીને હવે નામકર્મના બંધસ્થાનક અને ભૂયસ્કારાદિ કહીશું. ॥ ૨૪ ॥

तिपणछअट्ठनवहिया, वीसा तीसेगतीस इग नामे ।
छस्सगअट्ठतिबंधा, सेसेसु य ठाणमिक्किक्कं ॥ २५ ॥

(त्रिपञ्चषडष्टनवाधिका विंशतिः त्रिंशदेकत्रिंशदेको नाम्नि ।
षट्सप्ताष्टत्रिबन्धाः, शेषेषु च स्थानमेकैकम् ॥ २५ ॥)

ति = ત્રણ, **पण** = પાંચ, **छ** = છ, **अट्ठ** = આઠ, **नवहिया** = નવથી અધિક એવા, **वीसा** = વીશ, **तीसेगतीस** = ત્રીસ અને એકત્રીસ, તથા **इग** = એક, એમ **नामे** = નામકર્મમાં કુલ ૮ બંધસ્થાનકો છે. **छ** = ૬ ભૂયસ્કાર, **स्सग** = સાત અલ્પતરબંધ, **अट्ठ** = આઠ અવસ્થિતબંધ, **तिबंधा**=ત્રણ અવક્તવ્ય બંધ છે, **सेसेसु य**=અને બાકીના કર્મોમાં, **ठाणं** = બંધસ્થાનક, **इक्किक्कं** = એક એક હોય છે. ॥૨૫॥

ગાથાર્થ = ત્રણ, પાંચ, છ, આઠ અને નવથી અધિક એવા વીસ (એટલે કે ૨૩, ૨૫, ૨૬, ૨૮, અને ૨૯) તથા ત્રીસ, એકત્રીસ અને એક એમ કુલ ૮ બંધસ્થાનક નામકર્મમાં છે, તેના ૬-૭-૮-૩ ભૂયસ્કારાદિ છે. તથા બાકીના કર્મોમાં એક એક બંધસ્થાનક છે. ॥ ૨૫ ॥

વિવેચન = નામકર્મમાં ભૂયસ્કારાદિ બંધ સમજાવવાના છે. તે માટે પ્રથમ **નામકર્મમાં બંધસ્થાનકો** સમજાવે છે. તે બંધસ્થાનકો કુલ ૮ છે. તે આ પ્રમાણે-

નામકર્મનાં બંધસ્થાનકો ૮

એકીસાથે એક જ સમયમાં જેટલી પ્રકૃતિઓ બંધાય તેટલી પ્રકૃતિઓનું એક બંધસ્થાનક કહેવાય છે. ત્યાં નામકર્મમાં ૨૩, ૨૫, ૨૬, ૨૮, ૨૯, ૩૦, ૩૧ અને ૧, એમ કુલ આઠ બંધસ્થાનકો છે. મૂલગાથામાં કહેલો *વીસા* શબ્દ *તિ પણ છ* વગેરેની સાથે જોડવાથી ત્રણ અધિક વીશ અર્થાત્ ૨૩, પાંચ અધિક વીશ અર્થાત્ પચીસ, ઈત્યાદિ, અર્થ સમજવો.

(૧) ૨૩નું બન્ધસ્થાનક = આ બંધસ્થાનક અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય છે. જે જીવો મરીને અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થવાના

બંધહેતુવાળા હોય છે. તે જીવો આ ૨૩ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે. તેથી યુગલિક વિનાના ગર્ભજ તથા સમ્મૂર્છિમ પં. તિર્યંચો અને મનુષ્યો, એકેન્દ્રિય તથા વિકલેન્દ્રિય જીવો જ આ બંધ કરે છે. તેથી આટલા જ જીવો આ ૨૩ના બંધના સ્વામી છે. નામકર્મની ૯ ધ્રુવબંધી (વર્ણચતુષ્ક, તૈજસ, કાર્મણ, અગુરુલઘુ, ઉપઘાત અને નિર્માણ) તથા ૧૪ અધ્રુવબંધી અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયના ભવને યોગ્ય, ૧ તિર્યંચગતિ, ૨ તિર્યંચાનુપૂર્વી, ૩ એકેન્દ્રિયજાતિ, (૪) ઔદારિક શરીર (૫) હુંડક સંસ્થાન (૬) સ્થાવર (૭) અપર્યાપ્તનામ (૮) અસ્થિર (૯) અશુભ (૧૦) દુર્ભગ (૧૧) અનાદેય (૧૨) અયશ, (૧૩) સૂક્ષ્મ-બાદરમાંથી એક, અને (૧૪) પ્રત્યેક-સાધારણમાંથી એક એમ ૧૪ અધ્રુવબંધી મળીને કુલ ૨૩ બંધાય છે.

(૨) ૨૫નું બંધસ્થાનક = પર્યાપ્તા એકેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય જે ૨૫નો બંધ છે. તે ઉપરોક્ત ૨૩માં પરાઘાત અને ઉચ્છ્વાસ ઉમેરવાથી થાય છે અહીં અપર્યાપ્તને બદલે પર્યાપ્ત નામકર્મ જ બંધાય છે. તથા અસ્થિર, અશુભ અને અયશ એમ કેવળ પાપપ્રકૃતિને બદલે પર્યાપ્તા પ્રાયોગ્ય બંધ હોવાથી તેના કરતાં કંઈક અંશે અશુદ્ધિ ન્યૂન હોવાથી સ્થિર-અસ્થિર, શુભ-અશુભ, અને યશ-અયશ એમ બે બે પ્રતિપક્ષીઓમાંથી એક એક જાણવી. તથા આ ૨૫ પ્રકૃતિના બંધક એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, (યુગલિક વિનાના) તિર્યંચ-મનુષ્યો, અને ઈશાન સુધીના દેવો સમજવા. તથા જેમ પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય ૨૫નું બંધસ્થાનક છે. તેમ અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય અને અપર્યાપ્તા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ પ્રાયોગ્ય તથા અપર્યાપ્ત મનુષ્યપ્રાયોગ્ય પણ આ ૨૫નું બંધસ્થાનક છે. તે ૨૫ પ્રકૃતિઓ જાણવી હોય તો ૨૩માં પરાઘાત અને ઉચ્છ્વાસને બદલે ઔદારિકાંગોપાંગ અને છેવટ્ઠું સંઘયણ ઉમેરવું. અને તે તે ભવને યોગ્ય ગત્યાદિ પ્રકૃતિઓનીપરાવૃત્તિ જાણવી ગ્રન્થવિસ્તારના ભયથી અહીં વધારે કહેતા નથી.

(૩) ૨૬નું બંધસ્થાનક=ઉપર કહેલી પર્યાપ્તએકેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય ૨૫ પ્રકૃતિઓમાં આતપ અથવા ઉદ્યોત ભેળવીએ તો ૨૬નું બંધસ્થાનક થાય છે. સૂર્યના વિમાનમાં અથવા ચંદ્રાદિના વિમાનમાં પૃથ્વીકાયાદિ પણે ઉત્પન્ન

થવાની યોગ્યતાવાળા બંધહેતુઓ જે જીવોમાં વર્તે છે. તે જીવો (એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, (યુગલિક વિનાના) તિર્યંચ-મનુષ્યો અને ઈશાન સુધીના દેવો) આ ૨૬નો બંધ કરે છે. આ બંધ પણ પર્યાપ્તા પ્રાયોગ્ય હોવાથી સ્થિરાદિ ત્રણે પ્રકૃતિઓ પ્રતિપક્ષી (ગમે તે એક) બંધાય છે એમ જાણવું.

(૪) ૨૮નું બંધસ્થાન = દેવગતિપ્રાયોગ્ય અને નરકગતિપ્રાયોગ્ય એમ બે જાતનું છે. દેવગતિ, દેવાનુપૂર્વી, પંચેન્દ્રિયજાતિ, વૈક્રિયશરીર, વૈક્રિયાંગોપાંગ, સમચતુરસ્રસંસ્થાન, ઉચ્છ્વાસનામ, પરાઘાત, શુભવિહાયોગતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સૌભાગ્ય, સુસ્વર, આદેય, સ્થિર-અસ્થિરમાંથી એક, શુભ-અશુભમાંથી એક, અને યશ-અયશમાંથી એક એમ ૧૯ અધ્રુવબંધી તથા ૯ ધ્રુવબંધી મળીને કુલ ૨૮ નામકર્મની દેવપ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિઓ જાણવી. તેને બાંધનારા મિથ્યાદૃષ્ટિથી અપૂર્વકરણ (આઠમા ગુણઠાણા)ના છઠ્ઠા ભાગ સુધીના યથાસંભવ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના અને મનુષ્યોના જીવો જાણવા. આ જ રીતે નરકપ્રાયોગ્ય પણ ૨૮નો બંધ છે પરંતુ ત્યારે પ્રતિપક્ષીઓમાંથી યથાસંભવ અશુભ બંધાય છે. અને સૌભાગ્ય, સુસ્વર તથા આદેયને બદલે દૌર્ભાગ્ય, દુસ્વર અને અનાદેય જ બંધાય છે. તેને બાંધનારા મિથ્યાદૃષ્ટિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યો હોય છે.

(૫) ૨૯નું બંધસ્થાનક = ૨૮ પ્રકૃતિઓમાં જિનનામકર્મ ઉમેરવાથી ૨૯નું બંધસ્થાનક થાય. પરંતુ તે દેવપ્રાયોગ્ય જ બંધ થાય છે. નરકપ્રાયોગ્ય નહીં. કારણ કે નરકપ્રાયોગ્ય બંધ મિથ્યાત્વે જ થાય છે[૧] અને

૧ શ્રી મુક્તિકમલ જૈન મોહન ગ્રન્થમાલા વડોદરા તરફથી પ્રકાશિત થયેલી અને પૂ. આચાર્યદેવશ્રી વિજયધર્મસૂરિ મ. સા. થી સંપાદિત થયેલી શતકકર્મગ્રંથની ચોથી આવૃત્તિમાં પૃષ્ઠ ૬૦માં ૧૦ મી લીટીમાં ''જિનનામ સહિત ૨૯નું બંધસ્થાનક નરકપ્રાયોગ્ય પણ છે. એમ લખ્યું છે. તે કથન યથાર્થ લાગતું નથી. તથા તે જ આવૃત્તિના ૬૦મા પાનાની ૧૪/૧૫મી લીટીમાં ''સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવો બાંધે એમ જે લખ્યું છે ત્યાં'' સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવ-નારકી બાંધે છે'' એમ હોવું જોઈએ. કારણ કે જિનનામ સહિત મનુષ્યપ્રાયોગ્ય ૩૦ જેમ દેવો બાંધે છે. તેમ શ્રેણિક મહારાજા આદિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ નારકીના જીવો પણ બાંધે જ છે માટે તે ઉપયોગશૂન્યતાએ લખાયું હોય અથવા પ્રેસદોષ હોય એમ લાગે છે.

ત્યાં જિનનામ કર્મનો બંધ નથી તથા છઠ્ઠા-કર્મગ્રંથમાં ૨૮ના બંધે નરકપ્રાયોગ્ય બંધભાંગો-૧ છે પરંતુ ૨૯ના બંધમાં નરકપ્રાયોગ્યનો એક પણ ભાંગો નથી. માટે જિનનામ સહિત દેવપ્રાયોગ્ય ૨૯નો બંધ સમજવો. તેને બાંધનારા સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યો જ માત્ર સમજવા. તથા ઉપરોક્ત ૨૮માં જિનનામ કર્મને બદલે સંઘયણ ઉમેરવાથી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચપ્રાયોગ્ય, વિકલેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય તથા મનુષ્યપ્રાયોગ્ય પણ ૨૯નો બંધ થાય છે. તેમાં દેવગતિ આદિની જગ્યાએ યથાયોગ્ય પ્રકૃતિઓ બદલાય છે. જેના યોગ્ય બંધ ચાલતો હોય તેના ભવને યોગ્ય પ્રકૃતિઓ બંધમાં આવે છે. પં. તિર્યંચ-મનુષ્યપ્રાયોગ્ય ૨૯ના બંધમાં છ સંઘયણ, છ સંસ્થાન આદિમાંથી એક, એક એમ ઘણી પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિઓ બંધાય છે. જેથી ઘણા ભાંગા થાય છે. આ પ્રમાણે ૨૯નો બંધ જિનનામ સહિત દેવપ્રાયોગ્ય, અને સંઘયણસહિત વિકલેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય, પં. તિર્યંચપ્રાયોગ્ય અને મનુષ્યપ્રાયોગ્ય હોય છે.

(૬) **૩૦નું બંધસ્થાનક** = દેવપ્રાયોગ્ય ૨૮ના બંધમાં આહારક દ્વિકનો બંધ ઉમેરવાથી દેવપ્રાયોગ્ય ૩૦નો બંધ થાય છે. જે અપ્રમત્ત અને અપૂર્વકરણવર્તી મનુષ્યો બાંધે છે. અથવા દેવપ્રાયોગ્ય ૨૮માં ૧ સંઘયણ અને ૧ ઉદ્યોતનામ ઉમેરવાથી અને યથાયોગ્ય પ્રતિપક્ષીઓનો ફેરફાર કરવાથી પણ ૩૦નો બંધ થાય છે. પરંતુ તે ૩૦નો બંધ વિકલેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય અને પં. તિર્યંચપ્રાયોગ્ય જ થાય છે. અથવા દેવ પ્રાયોગ્ય ૨૮માં ૧ પ્રથમ સંઘયણ અને ૧ જિનનામ ઉમેરવાથી પણ ૩૦નો બંધ થાય છે. જે મનુષ્યપ્રાયોગ્ય કહેવાય છે અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવ-નારકી જ આ મનુષ્યપ્રાયોગ્ય ૩૦ બાંધે છે. આ પ્રમાણે દેવપ્રાયોગ્ય, વિકલેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય, પં તિર્યંચપ્રાયોગ્ય અને મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય એમ ૩૦નો બંધ ચાર પ્રકારે હોય છે.

(૭) **૩૧નું બંધસ્થાનક** = દેવપ્રાયોગ્ય ૨૮માં આહારકદ્વિક અને જિનનામ એમ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો બંધ ઉમેરતાં ૩૧નું બંધસ્થાનક દેવપ્રાયોગ્ય જ હોય છે. અને તે અપ્રમત્તમુનિ તથા અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકવર્તી મનુષ્યો જ કરે છે.

(૮) **૧નું બંધસ્થાનક** = ૧ થી ૭ ગુણસ્થાનક સુધી તથા ઉપશમશ્રેણી અને ક્ષપકશ્રેણીમાં આઠમા ગુણસ્થાનકના છઠ્ઠા ભાગ સુધી જ ગતિપ્રાયોગ્ય બંધ થાય છે. ત્યારબાદ કષાય-નોકષાય રૂપ બંધહેતુની અત્યંત અલ્પતા થવાના કારણે ગતિપ્રાયોગ્ય બંધ વિચ્છેદ થવાથી આઠમા ગુણસ્થાનકના સાતમા ભાગથી દસમા ગુણસ્થાનક સુધી ફક્ત ૧ યશનામકર્મનો જ બંધ વેદોદય તથા સંજ્વલન કષાયોદયરૂપ બંધહેતુજન્ય થાય છે. તે ૧નું બંધસ્થાનક કહેવાય છે. આ પ્રમાણે નામકર્મનાં ૨૩, ૨૫, ૨૬, ૨૮, ૨૯, ૩૦, ૩૧, ૧, એમ કુલ ૮ બંધસ્થાનક છે. તેમાં અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય ૨૩, પર્યાપ્તા એકેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય ૨૫-૨૬, અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય, અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, અને અપર્યાપ્ત મનુષ્યપ્રાયોગ્ય ૨૫, તથા પર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય, પર્યાપ્ત પં. તિર્યંચ અને પર્યાપ્ત મનુષ્યપ્રાયોગ્ય ૨૯-૩૦, તથા દેવપ્રાયોગ્ય ૨૮-૨૯-૩૦-૩૧, અને નરકપ્રાયોગ્ય માત્ર ૨૮, ચારે ગતિ-અપ્રાયોગ્ય ૧, આ પ્રમાણે ૮ બંધસ્થાનકો છે. તેના ૧૩૯૪૫ બંધભાંગા થાય છે તે છઠ્ઠા કર્મગ્રંથમાંથી (અને પંચસંગ્રહની સપ્તતિકામાંથી) જાણી લેવા. (અહીં ગ્રન્થગૌરવના ભયથી લખ્યા નથી.) છઠ્ઠા કર્મગ્રંથના વિવેચનમાં સમજાવીશું.

આ આઠ બંધસ્થાનકોમાં ૬ ભૂયસ્કારબંધ, ૭ અલ્પતરબંધ, ૮ અવસ્થિતબંધ, અને ૩ અવક્તવ્યબંધ થાય છે. તે હવે સમજીએ.

નામકર્મના ૮ બંધસ્થાનકમાં ભૂયસ્કારાદિ

અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય ૨૩ બાંધતો એવો કોઈ જીવ ૨૩નો બંધ પૂર્ણ કરીને કંઈક અંશે વિશુદ્ધિના વશથી પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય અથવા અપર્યાપ્ત વિક્લેન્દ્રિયાદિ પ્રાયોગ્ય ૨૫ બાંધે તો ૨૫ ના બંધના પ્રથમ સમયે પહેલો ભૂયસ્કાર, (બીજા સમયથી અવસ્થિત કહેવાય છે.) એવી જ રીતે ૨૫ બાંધતો એવો તે જીવ ૨૫નો બંધ પૂર્ણ કરીને આતપ અથવા ઉદ્યોત સાથેની પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય ૨૬ બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે બીજો ભૂયસ્કાર. આ પ્રમાણે ૨૬ બાંધતો જીવ ૨૮ બાંધે તો

ત્રીજો ભૂયસ્કાર, ૨૮ બાંધતો જીવ ૨૯ બાંધે તો ચોથો ભૂયસ્કાર, ૨૯ બાંધતો જીવ ૩૦ બાંધે તો પાંચમો ભૂયસ્કાર, અને ત્રીસ બાંધતો જીવ જ્યારે ૩૧ બાંધે ત્યારે છઠ્ઠો ભૂયસ્કાર. આ પ્રમાણે નામકર્મમાં ૨૫, ૨૬, ૨૮, ૨૯, ૩૦, ૩૧ ના બંધના છ ભૂયસ્કારબંધ થાય છે. કુલ ૮ બંધસ્થાનક છે. તેમાંથી ૨૩ અને ૧ ના બંધના ભૂયસ્કાર થતા નથી.

પ્રશ્ન - ૨૮ બાંધતો જીવ ૨૯ બાંધે, ૨૯ બાંધતો જીવ ૩૦ બાંધે, અને ૩૦ બાંધતો જીવ ૩૧ બાંધે ત્યારે ૨૯, ૩૦, ૩૧ ના બંધના ભૂયસ્કાર થાય, એવું જેમ ઉપર સમજાવ્યું તેમ ૩૧ બાંધતો જીવ શ્રેણીમાં ચઢે ત્યારે આઠમાના છઠ્ઠા ભાગ પછી ૧ નો બંધ તો કરે જ છે. તો ૧ ના બંધનો ભૂયસ્કાર કેમ કહેતા નથી ?

ઉત્તર - આઠમાના છઠ્ઠા ભાગ પછી ૩૧ થી ૧ નો બંધ જરૂર થાય છે. પરંતુ તે અલ્પ પ્રકૃતિરૂપ થાય છે. અને ભૂયસ્કાર તો પ્રકૃતિઓનો વધારો થાય તો કહેવાય. આ તો બંધમાં હાનિ થઈ છે માટે ૧ ના બંધનો ભૂયસ્કાર કહેવાતો નથી. પણ અલ્પતર જરૂર કહેવાશે.

પ્રશ્ન - ૨૩ના બંધથી ૨૫ના બંધે અને ૨૫ના બંધથી ૨૬ના બંધે જતાં જેમ વધારો થાય છે માટે ભૂયસ્કાર કહો છો તેમ ૧નો બંધ કરતો જીવ ૨૩ના બંધનો પ્રારંભ કરે તો તે પણ ૧ થી ૨૩ એમ વધારો જ થાય છે. તો ૨૩ના બંધનો ભૂયસ્કાર કેમ કહેતા નથી ?

ઉત્તર - ૧ નો બંધ શ્રેણીમાં આઠમાના સાતમા ભાગથી દસમા ગુણઠાણામાં કરે છે. અને ૨૩નો બંધ મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે થાય છે અને શ્રેણીમાંથી (આઠમા ગુણઠાણાના સાતમા ભાગ આદિથી) સીધો પહેલા ગુણસ્થાનકે જીવ આવતો નથી એટલે ૧ ના બંધથી સીધો ૨૩ના બંધે જાય એવો સંભવ જ નથી. અને આઠમેથી સાતમે-છઠ્ઠે-પાંચમે ગુણઠાણે આવે ત્યારે ૧ ના બંધથી (યથાયોગ્ય) ૨૮-૨૯-૩૦-૩૧ માંથી કોઈ એક બંધ પ્રારંભે જ. તેથી તેનો (૨૮-૨૯-૩૦-૩૧નો) ભૂયસ્કાર થાય. ત્યારબાદ પહેલા ગુણઠાણે જવાય. હવે ત્યાં જાય ત્યારે ૨૩ નો બંધ

કરી શકે, પરંતુ ૨૮- આદિનું બંધસ્થાનક આવી ચૂક્યું છે અને ત્યારબાદ ૨૩ બાંધે છે. તેથી તે પ્રકૃતિઓની સંખ્યા અલ્પ થઈ ગણાય છે. વધારો થયો નથી, તેથી તે ભૂયસ્કાર ગણાય નહીં.

પ્રશ્ન - ૩૧ના બંધે જેમ ૩૦ થી અવાય છે, તેમ ૧ના બંધથી પણ પડતાં અવાય છે. તથા ૨૯ નો દેવપ્રાયોગ્ય બંધ કરતો જીવ આહારકદ્વિક બાંધવા માંડે તો ૨૯ ના બંધથી પણ ૩૧ના બંધે જવાય છે. તથા ૨૮ બાંધતો જીવ આહારકદ્વિક અને જિનનામનો બંધ જો સાથે પ્રારંભે તો ૨૮ ના બંધથી પણ ૩૧ ના બંધે જવાય છે. તો આ રીતે ૩૧ના બંધના ભૂયસ્કારો ઘણા થઈ શકે છે. તેવી જ રીતે ૩૦ ના બંધના પણ ભૂયસ્કારો ઘણા થઈ શકે છે તે જુદા-જુદા કેમ કહ્યા નથી?

ઉત્તર - ૩૦ થી ૩૧માં આવે, ૧ થી ૩૧ માં આવે, ૨૯ થી ૩૧ માં આવે કે ૨૮ થી ૩૧ માં આવે પરંતુ ૩૧ના આંકની સંખ્યા તુલ્ય જ રહે છે. તેથી ભૂયસ્કારોને જુદા જુદા ન ગણતાં એક જ ભૂયસ્કાર કહ્યો છે. એવી જ રીતે ૩૦-૨૯-૨૮ આદિ બંધસ્થાનકો પણ જુદી જુદી રીતે આવી શકે છે. પરંતુ સંખ્યા સમાન હોવાથી તેના ભૂયસ્કારો જુદા જુદા ગણાતા નથી. આ પ્રમાણે ૬ ભૂયસ્કાર બંધ સમજાવ્યા.

નામકર્મમાં અલ્પતરો ૭ થાય છે. સાતમે-આઠમે ગુણઠાણે વર્તતા જીવો દેવપ્રાયોગ્ય ૨૮-૨૯-૩૦- અને ૩૧ બાંધતા છતા આઠમાના સાતમા ભાગે જ્યારે આવે ત્યારે ૧ નો બંધ કરે છે. તે પ્રકૃતિઓ અલ્પ થઈ હોવાથી પહેલો અલ્પતર કહેવાય છે. ૨૮નો બંધ કરતો જીવ પણ ૧ ના બંધે આવે, જિનનામ સહિત દેવ પ્રાયોગ્ય ૨૯ બાંધતો જીવ પણ ૧ ના બંધે આવે, આહારકદ્વિક સહિત ૩૦ બાંધતો જીવ પણ ૧ ના બંધે આવે, અને આહારકદ્વિક તથા જિનનામ સાથે ૩૧ બાંધતો જીવ પણ ૧ ના બંધે આવે. એમ ચાર પ્રકારે ૧ ના બંધનો અલ્પતર થાય છે. પરંતુ ૧ ની સંખ્યા તુલ્ય હોવાથી એક જ અલ્પતર ગણાય છે. બીજા સમયથી તે અવસ્થિત કહેવાય છે.

તથા સાતમે-આઠમે ગુણઠાણે વર્તતા આહારકદ્વિક અને જિનનામ સહિત દેવ પ્રાયોગ્ય ૩૧ બાંધતા કોઈક મુનિ મહાત્મા કાલધર્મ પામીને દેવભવમાં જ્યારે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે જિનનામ સહિત મનુષ્યપ્રાયોગ્ય ૩૦ બાંધે છે. તે કાળે પ્રથમ સમયે ૩૦ ના બંધનો બીજો અલ્પતર થાય છે. (બીજા સમયથી દેવભવમાં જીવે ત્યાં સુધી અવસ્થિતબંધ કહેવાય છે.) દેવભવ સમાપ્ત કરીને જ્યારે તે મનુષ્યમાં જન્મે ત્યારે મનુષ્યમાં આવ્યો છતો દેવપ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે અને તે જિનનામ સહિત દેવ પ્રાયોગ્ય ૨૯ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે. ત્યારે ત્રીજો અલ્પતર થાય છે. તથા પં.તિર્યંચ પ્રાયોગ્ય અથવા વિકલેન્દ્રિયાદિ પ્રાયોગ્ય ૨૯ નો બંધ કરતો પં.તિર્યચ અથવા મનુષ્યનો જીવ વિશુદ્ધિના વશથી દેવપ્રાયોગ્ય ૨૮ બાંધે ત્યારે ૨૮ના બંધનો ચોથો અલ્પતર થાય છે અથવા અશુદ્ધિ વધવાથી નરક પ્રાયોગ્ય ૨૮ બાંધે તો પણ ૨૮ના બંધનો ચોથો અલ્પતર થાય છે. એવી જ રીતે દેવ-નરક પ્રાયોગ્ય ૨૮ બાંધતો જીવ એકેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય ૨૬ બાંધવા માંડે ત્યારે પ્રથમ સમયે ૨૬ના બંધનો પાંચમો અલ્પતર થાય છે. ૨૬ બાંધતો ૨૫ બાંધે ત્યારે ૨૫ ના બંધનો છઠ્ઠો અલ્પતર અને ૨૫ બાંધતો ૨૩ બાંધે ત્યારે ૨૩ના બંધનો સાતમો અલ્પતર થાય છે. આ પ્રમાણે ૩૧ ના બંધ વિના બાકીના અનુક્રમે ૧-૩૦-૨૯-૨૮-૨૬-૨૫-૨૩ ના બંધના કુલ ૭ અલ્પતર થાય છે. ૩૧નો બંધ કોઈપણ બંધસ્થાનકથી ન્યૂન સંખ્યાવાળો નથી તેથી તેનો અલ્પતર થતો નથી.

આઠે બંધસ્થાનકના આઠ અવસ્થિતબંધ બીજા સમયથી જાણવા. જે કોઈ ભૂયસ્કાર, અલ્પતર કે અવક્તવ્યબંધ થાય તેના બીજા સમયથી સર્વત્ર અવસ્થિતબંધ સમજવા. તેમાં ૨૩નો અવસ્થિત બંધ અલ્પતર પછી જ થાય છે. અને ૨૫-૨૬-૨૮ આ ત્રણ અવસ્થિતબંધ ભૂયસ્કાર પછી પણ થાય છે અને અલ્પતર પછી પણ થાય છે. ૨૯-૩૦ નો અવસ્થિતબંધ ભૂયસ્કાર પછી, અલ્પતર પછી, અને અવક્તવ્યબંધ પછી એમ ત્રણ રીતે થાય છે. પરંતુ ૩૧નો અવસ્થિતબંધ એકલા ભૂયસ્કારરૂપે

બંધ થયા પછી જ થાય છે. અને ૧ નો અવસ્થિતબંધ અલ્પતર પછી અને અવક્તવ્યબંધ પછી પણ થાય છે.

અવક્તવ્યબંધ ૧-૨૯-૩૦ એમ ત્રણ થાય છે. અગિયારમા ગુણઠાણે જીવ નામકર્મનો સર્વથા અબંધક થાય છે. ત્યાંથી અદ્ધાક્ષયે પડે તો દસમે આવીને ૧ના બંધનો પ્રારંભ કરે ત્યારે પ્રથમ સમયે પહેલો અવક્તવ્યબંધ છે. અને જો ભવક્ષયે પડે તો મરીને અનુત્તરમાં જાય અથવા વૈમાનિકમાં જાય ત્યાં ગયો છતો મનુષ્યપ્રાયોગ્ય ૨૯ બાંધે અથવા પૂર્વે બાંધેલું જિનનામ સત્તામાં હોય તો ચોથું ગુણસ્થાનક હોવાથી તે જિનનામનો બંધ પણ ચાલુ કરે. એટલે મનુષ્યપ્રાયોગ્ય ૩૦ બાંધે. આ રીતે ૨૯/૩૦ના બંધના પ્રારંભસમયે આ બન્ને અવક્તવ્યબંધ થાય છે. એમ ૧-૨૯-૩૦ ના બંધના કુલ ૩ અવક્તવ્યબંધ નામકર્મમાં જાણવા.

આ પ્રમાણે નામકર્મમાં કુલ ૮ બંધસ્થાનક, ૬ ભૂયસ્કાર, ૭ અલ્પતર, ૮ અવસ્થિતબંધ, અને ૩ અવક્તવ્યબંધ જાણવા.

હવે જ્ઞાનાવરણીયાદિ બાકી રહેલાં પાંચકર્મોનાં બંધસ્થાનક અને ભૂયસ્કારાદિ જણાવે છે. બાકીના પાંચકર્મોમાં એક એક જ બંધસ્થાનક છે. જ્ઞાનાવરણીયકર્મની ૫, અને અંતરાયકર્મની ૫, ધ્રુવબંધી હોવાથી સાથે જ બંધાય છે. એટલે વધારો કે ઘટાડો થતો જ નથી માટે ભૂયસ્કાર કે અલ્પતર થતા નથી. પરંતુ અનાદિ કાળથી આ પાંચ બંધાય જ છે. માટે એક અવસ્થિતબંધ છે. તથા અગિયારમેથી અદ્ધાક્ષયે પડીને દસમે આવે તો પણ અને ભવક્ષયે મરીને અનુત્તરમાં અથવા વૈમાનિકમાં જાય ત્યારે ચોથે આવે તો પણ પાંચનો જ બંધ ચાલુ કરે છે તેથી તે બંધના પ્રથમ સમયે એક-એક અવક્તવ્ય બંધ થાય છે. બીજા સમયથી અવસ્થિતબંધ કહેવાય છે.

વેદનીયકર્મની સાતા અથવા અસાતા એક કાલે એક જ બંધાય છે માટે વૃદ્ધિ-હાનિ ન હોવાથી ભૂયસ્કાર કે અલ્પતર બંધ થતા નથી. અનાદિકાળથી એકનો બંધ હોવાથી અવસ્થિતબંધ એકનો થાય છે.

અને અગિયારમે જવા છતાં વેદનીયકર્મનો યોગપ્રત્યયિક બંધ ચાલુ જ રહે છે. અબંધક થતો નથી તેથી અવક્તવ્યબંધ નથી અને ચૌદમે ગુણઠાણે જાય ત્યારે અબંધક થાય છે. પરંતુ ત્યાંથી પતન થતું નથી.

આયુષ્યકર્મ ભવમાં એક જ વાર બંધાય છે અને તે પણ એકી સાથે એક જ બંધાય છે વૃદ્ધિ-હાનિ થતી નથી. માટે ભૂયસ્કાર કે અલ્પતર થતા નથી. પરંતુ આયુષ્યકર્મના બંધનો પ્રારંભ કરે ત્યારે પ્રથમ સમયે અવક્તવ્યબંધ અને બીજા સમયથી અંતર્મુહૂર્ત સુધી અવસ્થિતબંધ થાય છે.

ગોત્રકર્મમાં પણ એક સાથે એક જ બંધાય છે. માટે ભૂયસ્કાર કે અલ્પતરબંધ નથી, પરંતુ અનાદિથી બંધ ચાલુ જ છે માટે અવસ્થિતબંધ છે. તથા અગિયારમે ગોત્રનો અબંધક થઈને પડતાં દસમે અથવા ચોથે આવે ત્યારે એક ઉચ્ચગોત્રકર્મ જીવ બાંધે જ છે તે બંધના પ્રથમસમયે અવક્તવ્યબંધ થાય છે. બીજા સમયથી તે અવસ્થિતબંધ ગણાય છે.

આઠ કર્મોની ૧૨૦ પ્રકૃતિઓનાં ૨૯ બંધસ્થાનક થાય છે.૧, ૧૭, ૧૮, ૧૯, ૨૦, ૨૧, ૨૨, ૨૬, ૫૩, ૫૪, ૫૫, ૫૬, ૫૭, ૫૮, ૫૯, ૬૦, ૬૧, ૬૩, ૬૪, ૬૫, ૬૬, ૬૭, ૬૮, ૬૯, ૭૦, ૭૧, ૭૨, ૭૩, ૭૪ એમ કુલ ૨૯ બંધસ્થાનકો થાય છે. તેમાં ૨૮ ભૂયસ્કાર, ૨૮ અલ્પતર, ૨૯ અવસ્થિતબંધ થાય છે અને અવક્તવ્યબંધ થતો નથી. આ વર્ણન પંચસંગ્રહાદિ ગ્રન્થાન્તરોથી જાણવું. સંક્ષેપમાં બંધસ્થાનકો આ પ્રમાણે-

સર્વ કર્મોના ૨૯ બંધસ્થાનકોનું યત્કિંચિત્ સ્વરૂપ :

૧૧-૧૨-૧૩ મા ગુણસ્થાનકે સાતા વેદનીય એક જ બંધાય છે તે ૧નું બંધસ્થાનક કહેવાય. અને તે ૧૧-૧૨-૧૩ મેં ગુણઠાણે હોય. ૧૧મા ગુણસ્થાનકથી અદ્ધાક્ષયે પડીને ૧૦મે આવે ત્યારે જ્ઞાના. ૫, દર્શના. ૪, અંત. ૫, યશ. અને ઉચ્ચગોત્ર એમ ૧૬ પ્રકૃતિઓનો બંધ વધતાં આ ૧૬+૧ સાતા એમ ૧૭નું બંધસ્થાનક ૧૦મે ગુણઠાણે હોય છે. દસમા ગુણઠાણાથી નીચે ઉતરતાં નવમા ગુણઠાણે સંજ્વલન

લોભ, માયા, માન, ક્રોધ અને પુરુષવેદ આ પાંચ પ્રકૃતિઓનો બંધ ક્રમશઃ એક-એક ભાગે વધતો જાય છે. (શ્રેણી ચડતાં નવમાના એક-એક ભાગે જેમ બંધ ઘટ્યો હતો તેમ ઉતરતાં વધે છે.) એટલે નવમેં ગુણઠાણે ૧૮-૧૯-૨૦-૨૧-૨૨ એમ કુલ ૫ બંધસ્થાનક હોય છે.

નવમાથી નીચે ઉતરતાં આઠમા ગુણઠાણે પ્રારંભમાં હાસ્ય ચતુષ્કનો બંધ વધતાં ૨૨+૪=૨૬નું બંધસ્થાનક હોય છે. આઠમામાં જ થોડોક કાળ ગયે છતે ગતિપ્રાયોગ્ય બંધ શરૂ થતાં દેવગતિ પ્રાયોગ્ય નામકર્મની ૨૮નો બંધ શરૂ થાય છે, તેમાં યશનામકર્મનો બંધ દસમા ગુણઠાણેથી ઉમેરાયેલો છે. એટલે નવી ૨૭ નામકર્મની પ્રકૃતિઓ ઉમેરતાં ૨૬+૨૭=૫૩નું બંધસ્થાનક હોય છે. તેમાં કોઈક જિનનામ બાંધે તો ૫૪, પણ કોઈક આહારકદ્વિક બાંધે તો ૫૫, અને કોઈ ઉભય બાંધે તો ૫૬ એમ જુદા-જુદા જીવોને આશ્રયી ૫૩-૫૪-૫૫-૫૬ એમ ચાર બંધસ્થાનક સંભવે છે. ત્યારબાદ આઠમાના પહેલાભાગવાળા કાળે ઉતરીને આવતાં નિદ્રાદ્વિકનો બંધ કરે છે. એટલે ૫૩-૫૪-૫૫-૫૬માં બે વધતાં ૫૫-૫૬-૫૭-૫૮ નો બંધ થાય છે. આ પ્રમાણે આઠમા ગુણઠાણે ૨૬ તથા ૫૩ થી ૫૮ એમ કુલ સાત બંધસ્થાનક હોય છે.

સાતમા ગુણઠાણે નિદ્રાદ્વિક જેમાં ઉમેરાયેલું છે. એવાં ૫૫-૫૬-૫૭-૫૮ એમ ૪ બંધસ્થાનક હોય છે. તથા કોઈ જીવ છઠ્ઠેથી આયુષ્ય બાંધતો-બાંધતો સાતમે આવે તેવા જીવને આશ્રયી ૫૫+૧=૫૬, જિનનામ સહિત ૫૭, આહારકદ્વિક સહિત ૫૮, અને ઉભય સહિત ૫૯, એમ કુલ ૫૫ થી ૫૯ પાંચ બંધસ્થાનક સંભવે છે.

છઠ્ઠે ગુણઠાણે આહારકદ્વિકનો બંધ ન હોવાથી ૫૫, જિનનામ સહિત ૫૬, અને આયુષ્ય બંધાય ત્યારે ૫૭ એમ ૫૫-૫૬-૫૭ કુલ ત્રણ બંધસ્થાનક સંભવે છે. પાંચમા ગુણસ્થાનકે પ્રત્યાખ્યાનાવરણના ચાર કષાયનો બંધ વધતાં ૫૫-૫૬-૫૭ ના સ્થાને ૫૯-૬૦-૬૧ એમ ત્રણ બંધસ્થાનક થાય છે. જે ૫.પં.તિર્યંચ-મનુષ્યો બાંધે છે. જિનનામવાળા બંધસ્થાનકોમાં તિર્યંચો બંધના સ્વામી ન લેવા.

ચોથા ગુણસ્થાનકે અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાય ચારનો બંધ વધે છે. તેથી ૫૯-૬૦-૬૧ ના સ્થાને ચાર કષાય ઉમેરતાં દેવપ્રાયોગ્ય ૬૩-૬૪-૬૫નો યથાયોગ્ય બંધ સમ્યગ્દૃષ્ટિ તિર્યંચો અને મનુષ્યો કરે છે. તથા આ ચોથું ગુણસ્થાનક હોવાથી અહીં દેવ-નારકીના જીવો પણ હોય છે. અને તેઓ મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય જ બંધ કરે છે. તેથી તેમાં વજ્રઋષભનારાચ ૧ સંઘયણ વધારે બંધાય છે. એટલે ૬૪ થી ૬૬નો પણ બંધ સંભવે છે. ચોથે ગુણસ્થાનકે કુલ ૬૩ થી ૬૬ એમ ચાર બંધસ્થાનક હોય છે.

ત્રીજે ગુણસ્થાનકે જિનનામ અને આયુષ્યનો બંધ ન હોવાથી ૬૩ અને સંઘયણ સહિત કરીએ તો ૬૪ એમ બે જ બંધસ્થાનક હોય છે. સાસ્વાદને અનંતાનુબંધી ૪ કષાય અને થીણદ્ધિત્રિક એમ ૭ પ્રકૃતિઓનો બંધ વધતાં ૬૩+૭=૭૦નો બંધ થાય છે. તેમાં સંઘયણ ૧ ઉમેરતાં ૭૧, તિર્યંચપ્રાયોગ્ય બંધમાં ઉદ્યોત ઉમેરતાં ૭૨, અને આયુષ્યનો બંધ થાય તો ૭૩ એમ કુલ ૭૦ થી ૭૩ ચાર બંધસ્થાનક હોય છે.

પહેલા ગુણસ્થાનકે મિથ્યાત્વમોહનીયનો બંધ વધે છે. પરંતુ નામકર્મમાં એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય ૨૩-૨૫-૨૬ વગેરે બંધ હોઈ શકે છે. તેથી ઓછામાં ઓછી ૫+૯+૧+૨૨+૦+૨૩+૧+૫ એમ અનુક્રમે આઠ કર્મની મળીને ૬૬ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે. તેમાં આયુષ્યનો બંધ અને એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય ૨૫-૨૬ આદિ બદલતાં ૬૭-૬૮-૬૯ વગેરે બંધો અનેક રીતે થાય છે. વધારેમાં વધારે બંધ ૫+૯+૧+૨૨+૧+૩૦+૧+૫=૭૪ નો બંધ હોઈ શકે છે. આ પ્રમાણે પહેલા ગુણઠાણે ૬૬ થી ૭૪ કુલ ૯ બંધ સ્થાનક હોય છે. સર્વ ગુણસ્થાનકોમાં થઈને ૧ થી ૭૪ સુધીનાં ઉપરોક્ત ૨૯ બંધસ્થાનકો થાય છે.

આ પ્રમાણે આઠે કર્મોના ભૂયસ્કારાદિ બંધો સમજાવ્યા. પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ, અને પ્રદેશબંધ સમજાવવાની પ્રતિજ્ઞા કરેલી. તેમાંથી ભૂયસ્કાર, અલ્પતર, અવસ્થિત અને અવક્તવ્યબંધ રૂપે ચાર પ્રકારનો પ્રકૃતિબંધ સમજાવ્યો. પ્રકૃતિબંધ કહીને હવે સ્થિતિબંધ સમજાવીશું. ॥૨૫॥

આઠે કર્મોમાં ભૂયસ્કારાદિનું ચિત્ર

બંધસ્થાનક કેટલાં	જ્ઞાનાવરણીય ૧	દર્શનાવરણીય ૩	વેદનીય ૧	મોહનીય ૧૦	આયુષ્યકર્મ ૧	નામ કર્મ ૮	ગોત્ર કર્મ ૧	અંતરાય ૧
,, ક્યાં ક્યાં	૫ નું	૯, ૬, ૪ નું	૧ નું	૨૨,૨૧,૧૭, ૧૩,૯,૫, ૪,૩,૨,૧નું	૧ નું	૨૩,૨૫,૨૬, ૨૮,૨૯૩૦, ૩૧, ૧ નું	૧ નું	૫ નું
ભૂયસ્કારબંધ કેટલા	×	૨	×	૯	×	૬	×	×
,, કયા કયા	×	૬, ૯ નો	×	૨,૩,૪,૫, ૯,૧૩,૧૭, ૨૧,૨૨નો	×	૨૫,૨૬,૨૮, ૨૯,૩૦, ૩૧ ના	×	×
અલ્પતરબંધ કેટલા	×	૨	×	૮	×	૭	×	×
,, કયા કયા	×	૬, ૪ નો	×	૧૭,૧૩,૯, ૫,૪,૩,૨, ૧નો	×	૧,૩૦,૨૯, ૨૮,૨૬, ૨૫,૨૩ ના	×	×
અવસ્થિતબંધ કેટલા	૧	૩	૧	૧૦	૧	૮	૧	૧
,, કયા કયા	૫ નો	૯,૬,૪ નો	૧ નો	૨૨,૨૧,૧૭, ૧૩,૯,૫,૪ ૩,૨,૧ના	૧ નો	૨૩,૨૫,૨૬, ૨૮,૨૯,૩૦ ૩૧,૧ ના	૧ નો	૫ નો
અવક્તવ્યબંધ કેટલા	૧	૨	×	૨	૧	૩	૧	૧
,, કયા કયા	૫ નો	૪, ૬ નો	×	૧, ૧૭ ના	૧ નો	૧,૩૦,૨૯ ના	૧ નો	૫ નો

પ્રકૃતિબંધ તથા તેના સ્વામી કહેવા સ્વરૂપે ૧૭મા તથા ૨૧મા દ્વારનો અધિકાર સમાપ્ત થયો.

હવે સ્થિતિમાં અને સ્થિતિબંધના સ્વામી દર્શાવવા વડે ૧૮મું અને ૨૨મું દ્વાર કહીશું.

અથ સ્થિતિબંધ અધિકાર દ્વાર ૧૮મું

वीसयरकोडिकोडी, नामे गोए अ सत्तरी मोहे ।
तीसियर चउसु उदही, निरयसुराउम्मि तित्तीसा ।।२६।।

(विंशतिरतरकोटिकोट्यो, नाम्नि गोत्रे च सप्ततिर्मोहे ।
त्रिंशदितरेषु चतुर्षूदधयो नरकसुरायुषोस्त्रयस्त्रिंशत् ।। २६ ।।)

वीसयरकोडिकोडी = વીસ કોડાકોડી સાગરોપમ, **नामे गोए य** = નામકર્મ અને ગોત્રકર્મમાં, **सत्तरी** = સીત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ, **मोहे** = મોહનીયકર્મમાં, **तीसियर** = ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ, ઈતર એવાં **चउसु** = ચાર કર્મોમાં, **उदही** = સાગરોપમ, **निरयसुराउंमि** = નરકાયુષ્ય અને દેવાયુષ્યમાં, **तित्तीसा** = તેત્રીસ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. ॥ ૨૬ ॥

ગાથાર્થ = નામકર્મ અને ગોત્રકર્મમાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ વીસ કોડાકોડી સાગરોપમ છે. મોહનીયકર્મની સીત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ, શેષ ચાર કર્મોમાં ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ, અને નરકાયુષ્ય તથા દેવાયુષ્યની સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમ જાણવી. ॥ ૨૬ ॥

વિવેચન = આ મૂલગાથામાં *वीसयर* પદમાં *विंशति* એટલે ૨૦, અને *अतर* એટલે સાગરોપમ એવો અર્થ જાણવો. જે કાળ સમુદ્રની જેમ ઘણો લાંબો હોવાથી *तरीतुमचिरात्पारं नेतुं न शक्यन्ते इत्यतराणि* તરવાને એટલે જલ્દી જલ્દી પાર પામવાને શક્ય નથી તે **अतर** કહેવાય છે. એક ક્રોડ ને એક ક્રોડે ગુણવાથી જે આવે તે કોડાકોડી કહેવાય છે. તેને વીસે ગુણવાથી જે આવે તે વીસ કોડાકોડી થાય છે. એવી જ રીતે સીત્તેર અને ત્રીસ કોડાકોડીમાં પણ સમજવું.

આ ગાથામાં કહેલી આઠે મૂલકર્મની સ્થિતિ જઘન્ય છે કે ઉત્કૃષ્ટ, તે વાત આ મૂળ ગાથામાં સ્પષ્ટ કહી નથી. પરંતુ આગળ આવનારી

ગાથા ૨૭માં *जहन्न* પદ સ્પષ્ટ હોવાથી ત્યાં કહેલી સ્થિતિ જઘન્ય છે. માટે અર્થાપત્તિન્યાયથી સમજાય છે કે આ સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ છે.

પૂર્વ અર્ધ ગાથામાં નામ, ગોત્ર અને મોહનીય કર્મોની સ્થિતિ કહી છે. અને ગાથાના ચોથા ચરણમાં આયુષ્યકર્મ કહેવાનું છે. તેથી ત્રીજા ચરણમાં કહેલા *चउसु* શબ્દથી બાકી રહેલાં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય અને અંતરાય એમ ચાર કર્મો જાણવાં.

સ્થિતિબંધ એટલે બંધાતું એવું આ કર્મ આત્મા સાથે કેટલો કાળ રહેશે ? તેનું નક્કી થવું તે. કોઈ પણ જીવ જે સમયે કર્મ બાંધતો હોય છે. તે સમયમાં ગ્રહણ થતાં કાર્મણવર્ગણાનાં અનંતાનંત દલિકોમાંથી કેટલાંક દલિકો અમુક સમયે ઉદયમાં આવશે, કેટલાંક દલિકો તેના પછીના બીજા સમયમાં ઉદયમાં આવશે. વળી કેટલાંક દલિકો તેના પછીના ત્રીજા સમયમાં ઉદયમાં આવશે એમ પ્રત્યેક દલિકોમાં તે કયા કયા સમયે ઉદયમાં આવશે અને ફળપ્રદાન કરશે એવો સ્વભાવ નક્કી થાય છે. તેને સ્થિતિબંધ કહેવાય છે. તે દલિકોમાં ઉદયમાં આવવાની કરાયેલી આ વ્યવસ્થા પ્રમાણે જો તે દલિકોને ક્રમશઃ ગોઠવવામાં આવે તો વીસ, ત્રીસ, સીત્તેર, કોડાકોડી સાગરોપમ ચાલે તેટલી લાંબી લતા થાય છે. તેને જ **સ્થિતિબંધ કહેવાય છે.** બંધાતા એવા એક સમયના તે અનંતાનંત દલિકોમાં જે સમયે બંધાય છે તેના પછી તુરતના પહેલા બીજા-ત્રીજા-ચોથા સમયમાં જ ઉદયમાં આવે અર્થાત્ ફળ પ્રદાન કરે એવાં દલિકો (એવી સ્થિતિ સ્વભાવવાળાં દલિકો) એક પણ હોતાં નથી. તેથી ઉદયમાં ન આવે (ફળ ન આપે) તેવા કાળને **અબાધાકાળ** કહેવાય છે. અને જ્યારથી ઉદય શરૂ થાય છે. ત્યારથી પ્રત્યેક સમયમાં ઉદયમાં આવીને ફળપ્રદાન કરે તેવો જે કાળ છે. તેને **ભોગ્યકાળ** કહેવાય છે. અબાધાકાળમાં દલિકરચના હોતી નથી, તેથી દલિકો ઉદયમાં આવતાં નથી. કર્મોદયજન્ય બાધા (પીડા= ફળપ્રદાનતા)થતી નથી તેથી તે કાળનું નામ **"અબાધાકાળ"** કહેવાય છે. અને ભોગ્યકાળમાં જીવ દલિકરચના કરે છે તેથી ત્યાં

D:/KARM5/PANC_M-1.PM5 57

દલિકો ઉદયમાં આવીને તજ્જન્ય ફળપ્રદાનતા કરે છે. તેથી તેને **"ભોગ્યકાળ"** કહેવાય છે. આ ભોગ્યકાળમાં જ દલિકોની ગોઠવણી હોવાથી તેને **નિષેકરચના** પણ કહેવાય છે. આ અબાધાકાળ અને ભોગ્યકાળ એમ બન્ને મળીને જે **લાંબી લતા** થાય છે તેને જ **સ્થિતિબંધ** કહેવાય છે. **"જેટલા કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ બંધાય છે તેટલા સો સો વર્ષનો અબાધાકાળ હોય છે** આવો નિયમ છે. પરંતુ આ નિયમ માત્ર આયુષ્યકર્મને લાગુ પડતો નથી. તેનો અબાધાકાળ બંધાતા પરભવના આયુષ્ય પ્રમાણે નથી. પરંતુ ઉદિત એવા શેષ વર્તમાન ભવ પ્રમાણે હોય છે. સાતકર્મોમાં કોઈપણ એક વર્તમાન સમયમાં બંધાતા કર્મોની તે બંધ સમયના કાળે થતી અબાધાકાળ અને ભોગ્યકાળની રચનાનું સામાન્ય ચિત્ર આ પ્રમાણે -

૧	<u>૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭</u>	<u>૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦</u>
બંધ સમય	અબાધાકાળ (દલિક રચના વિનાનો કાળ)	ભોગ્યકાળ અથવા નિષેકરચનાવાળો કાળ દરેક સમયોમાં અનંત અનંત દલિક રચના

ઉપરનું ચિત્ર અસત્કલ્પના માત્રથી વસ્તુસ્થિતિ સમજાવવા પુરતું દોર્યું છે. પ્રથમ સમયમાં જીવ વર્તે છે. બેથી સાત સમયમાં તે જીવ દલિકરચના કરતો નથી. તેથી તે બંધાતા કર્મનો અબાધાકાળ કહેવાય છે. જો કે અબાધાકાળમાં પણ પૂર્વકાળમાં બાંધેલું દલિક અમુક [1]પ્રકૃતિને છોડીને અવશ્ય હોય જ છે. તેથી કર્મોદય પણ ચાલુ જ છે. ફક્ત વર્તમાન સમયે જે લતા બંધાય છે તે લતાના દલિકોની રચના અબાધાકાળને છોડીને ભોગ્યકાળમાં જ થાય છે. ત્યાં પણ ભોગ્યકાળના પ્રથમ સમયે બહુ દલિક, બીજા સમયે તેનાથી હીન દલિક, ત્રીજા સમયે તેનાથી પણ હીન, એમ પ્રતિસમયોમાં હીન, હીનતરપણે દલિકરચના થાય છે. આ પ્રમાણે આ ગાથામાં તથા હવે પછીની

૧. અનાદિ નિગોદમાંથી નીકળીને પંચેન્દ્રિયાદિમાં આવી દેવદ્વિકાદિ બાંધનારને પૂર્વબદ્ધ દલિક સત્તામાં હોતું નથી. ઇત્યાદિ સ્વયં સમજવું.

ગાથામાં સર્વે મૂલકર્મોની અને ઉત્તરકર્મોની જે સ્થિતિ કહેવાશે તે અબાધાકાળ અને ભોગ્યકાળ બન્ને સાથે મળીને કહેવાશે. તેમાંથી જે કર્મોની જેટલા કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહેવાય, તેટલા સો સો વર્ષનો અબાધાકાળ સમજી લેવો. બાકીનો ભોગ્યકાળ જાણવો. આ નિયમ સાતકર્મોમાં લાગુ પડે છે.

આયુષ્યકર્મમાં વર્તમાનભવનું આયુષ્ય જેટલું બાકી હોય તેટલો જ અબાધાકાળ સમજવો. પરભવનું આયુષ્ય ભલે દેવ-નારકી સંબંધી ૩૩ સાગરોપમ બંધાય કે મનુષ્ય-તિર્યંચ સંબંધી અંતર્મુહૂર્ત બંધાય અથવા ત્રણ પલ્યોપમ બંધાય તો પણ અબાધાકાળ વર્તમાન ભવના શેષ આયુષ્ય સમાન જ હોય છે. તેથી પરભવનું આયુષ્ય ૩૩ સાગરોપમ જેટલું ઉત્કૃષ્ટ બંધાય તો પણ અબાધાકાળ વર્તમાનભવના શેષાયુષ્ય તુલ્ય એટલે ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વક્રોડ વર્ષનો ત્રીજો ભાગ પણ હોઈ શકે અને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત પણ હોઈ શકે. તેવી જ રીતે પરભવનું આયુષ્ય ભલે અંતર્મુહૂર્ત જ બંધાય. તો પણ અબાધાકાળ પૂર્વક્રોડનો ત્રીજો ભાગ પણ હોય અને અંતર્મુહૂર્ત પણ હોય.

હવે આપણે કયા કયા કર્મોની કેટલી કેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય છે. તે જોઈએ. નામકર્મ અને ગોત્રકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. ત્યાં ૨૦૦૦ વર્ષનો અબાધાકાળ છે. અને શેષ ભોગ્યકાળ છે. મોહનીયકર્મની ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. ત્યાં ૭૦૦૦ વર્ષનો અબાધાકાળ છે. અને શેષ ભોગ્યકાળ છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય અને અંતરાય આ ચાર કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે. ૩૦૦૦ વર્ષનો અબાધાકાળ છે અને બાકીનો ભોગ્યકાળ છે. આયુષ્યકર્મમાં દેવ-નરકના આયુષ્યને આશ્રયી મૂલકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (અબાધાકાળ વિના કેવળ ભોગ્યકાળની) ૩૩ સાગરોપમ જાણવી.

આયુષ્યકર્મમાં અબાધાકાળ વર્તમાન ભવના શેષ આયુષ્યને અનુસારે હોવાથી અનિયત છે. માટે કેવળ ભોગ્યકાળને આશ્રયીને જ

૩૩ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ગાથામાં કહી છે. પરંતુ સર્વે કર્મોની જેમ જો તેની અબાધાકાળ સહિત ભોગ્યકાળવાળી સ્થિતિ જાણવી હોય તો પૂર્વક્રોડ વર્ષના ત્રીજા ભાગે અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી. શ્રી શિવશર્મસૂરિજીએ પ્રાચીન શતક નામના કર્મગ્રંથમાં કહ્યું છે કે-*तित्तीसुदही आउंमि केवला होइ एवमुक्कोसा*= અહીં કેવલ શબ્દથી અબાધારહિત માત્ર ભોગ્યકાળની આ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. એમ જાણવું.

તથા આયુષ્ય કર્મ વિના સાત કર્મોમાં ૭૦-૩૦-૨૦ કોડા-કોડીની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય ત્યારે ૭૦૦૦-૩૦૦૦-૨૦૦૦ વર્ષનો અબાધાકાળ હોય છે. પરંતુ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધમાં પલ્યોપમનો એક અસંખ્યાતમો ભાગ બંધ ઘટે છે ત્યારે અબાધાકાળમાં ૧ સમય ઘટે છે. બે ભાગ ઘટે છે ત્યારે અબાધાકાળ ૨ સમય ઘટે છે એમ જેટલા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સ્થિતિબંધ ઘટે છે તેટલા સમયો અબાધાકાળમાં ઘટે છે. એમ કરતાં બરાબર ૧ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિબંધ ઘટે તો ૧૦૦ વર્ષ પ્રમાણ અબાધાકાળ ઘટે છે. એજ પ્રમાણે જઘન્યબંધથી આટલો બંધ વધે તો તેટલો અબાધાકાળ વધે છે.

પ્રશ્ન - અહીં મૂલકર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહેવાનો અધિકાર ચાલે છે ત્યાં ઉત્તર પ્રકૃતિ જે દેવાયુષ્ય અને નરકાયુષ્ય એમ બેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કેમ કહી? અને મૂલ આયુષ્યકર્મની કેમ ન કહી ?

ઉત્તર - મૂલ આયુષ્યકર્મની અને ઉત્તરકર્મ એવા દેવાયુષ્ય અને નરકાયુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમ સમાન જ છે. તેથી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના આગળ આવતા અધિકારમાં આ બે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ફરીથી ન કહેવી પડે એમ સમજીને ગ્રન્થની લઘુતા માટે અહીં મૂલકર્મના અધિકારમાં બે આયુષ્યકર્મ સ્વરૂપ ઉત્તરકર્મની સ્થિતિ કહી છે અને તે જ મૂળ આયુષ્યકર્મની પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તેથી સમાન હોવાથી મૂળ કર્મની જુદી કહી નથી. ॥ ૨૬ ॥

હવે મૂલ આઠે કર્મોની જઘન્ય સ્થિતિ કેટલી? તે જણાવે છે.

मुत्तुं अकसायठिइं, बार मुहुत्ता जहन्न वेयणिए ।
अट्ठट्ठ नामगोएसु, सेसएसुं मुहुत्तंतो ।। २७ ।।

(मुक्त्वाऽकषायस्थितिं, द्वादश मुहूर्ता जघन्या वेदनीये ।
अष्टावष्टौ नामगोत्रयोः शेषेषु मुहूर्तान्तः ।। २७ ।।)

मुत्तुं = મૂકીને, **अकसायठिइं** = કષાયવિનાના જીવોની સ્થિતિને, **बार** = બાર, **मुहुत्ता** = મુહૂર્ત, **जहन्न** = જઘન્ય, **वेयणिए** = વેદનીયકર્મમાં, **अट्ठट्ठ** = આઠ આઠ મુહૂર્ત, **नामगोएसु** = નામકર્મ અને ગોત્રકર્મમાં, **सेसएसुं**=બાકીના કર્મોમાં, **मुहुत्तंतो**=અન્તર્મુહૂર્ત ॥૨૭॥

ગાથાર્થ - કષાયરહિત જીવોની સ્થિતિને મુકીને વેદનીયકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ બાર મુહૂર્ત, નામ અને ગોત્રકર્મની આઠ-આઠ મુહૂર્ત, અને બાકીના કર્મોમાં માત્ર અંતર્મુહૂર્ત જઘન્યસ્થિતિ જાણવી. ॥ ૨૭ ॥

વિવેચન - વેદનીય કર્મની સ્થિતિ બે પ્રકારે બંધાય છે. સકષાય અને અકષાય. ત્યાં અગિયારમે, બારમે અને તેરમે ગુણઠાણે કષાયો નહીં હોવાથી કેવળ યોગનિમિત્તક જે ઈર્યાપથિકબંધ થાય છે, તે અકષાય સ્થિતિબંધ છે. ત્યાં પ્રથમ સમયે સાતાવેદનીય બંધાય છે, બીજા સમયે ઉદયમાં આવે છે અને ત્રીજા સમયે નિર્જરી જાય છે. તે સ્થિતિબંધ અહીં વિવક્ષાતો નથી. તેથી તે સ્થિતિબંધને મૂકીને જે સકષાય જીવો (૧ થી ૧૦ ગુણસ્થાનક સુધીના) છે. તેઓ કષાય દ્વારા જે સ્થિતિબંધ કરે છે, તેને આશ્રયી અહીં જઘન્ય સ્થિતિબંધ કહેવાય છે. વેદનીય કર્મનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ૧૨ મુહૂર્તનો જાણવો, તે સાતાવેદનીયને આશ્રયી હોય છે. ક્ષપકશ્રેણીમાં દસમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે થાય છે. નામકર્મ અને ગોત્રકર્મનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ આઠ-આઠ મુહૂર્તનો જાણવો, તે અનુક્રમે યશનામકર્મ અને ઉચ્ચગોત્રને આશ્રયી હોય છે. આ પણ ક્ષપકશ્રેણીમાં દસમાના ચરમસમયે થાય છે.

બાકીના પાંચ કર્મોનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ અંતર્મુહૂર્ત માત્ર જાણવો. તેમાં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાયનો ક્ષપકશ્રેણીમાં દસમાના ચરમસમયે, મોહનીયનો નવમાના ચરમસમયે, અને આયુષ્યકર્મનો પહેલા ગુણઠાણે જઘન્યબંધ જાણવો. કારણ કે મોહનીયકર્મ ૯મા પછી અને જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો ૧૦મા પછી બંધાતાં નથી. અને ૧ થી ૧૦ ગુણસ્થાનકોમાં વધારે વિશુદ્ધિ નવમે-દસમે જ હોય છે. તથા વધારે વિશુદ્ધિ વડે જ આ કર્મોની જઘન્યસ્થિતિ બંધાય છે. માટે બંધવિચ્છેદના ચરમસમયે જઘન્યસ્થિતિબંધ કહ્યો છે. અને તે પણ ક્ષપકશ્રેણીમાં જ.

આયુષ્યકર્મ જો કે સાત ગુણસ્થાનક સુધી બંધાય છે. તો પણ ઉપરનાં ૫-૬-૭ વિરતિવાળાં ગુણસ્થાનકોમાં વર્તતા જીવો દેવાયુષ્ય જ બાંધે છે. અને તે પણ વૈમાનિકનું જ આયુષ્ય બંધાતું હોવાથી જઘન્યથી પણ બે પલ્યોપમનું હોય છે તથા ચોથે ગુણઠાણે પણ જો દેવાયુષ્ય બંધાય તો વૈમાનિકનું જ બંધાય છે. અને ચોથે ગુણઠાણે મનુષ્યાયુષ્ય પણ બંધાય છે. પરંતુ તેના બંધક દેવ-નારકી જ હોય છે. તેઓ ચોથા ગુણઠાણાવાળા સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોવાથી મિથ્યાત્વી જીવો કરતાં વધારે વિશુદ્ધિવાળા હોવાથી આ પુણ્યપ્રકૃતિની મિથ્યાત્વી જેવી જઘન્યસ્થિતિ બાંધતા નથી. ત્રીજે ગુણસ્થાનકે આયુષ્યકર્મ બંધાતું જ નથી. સાસ્વાદને જો કે દેવાયુષ્ય, તિર્યંચાયુષ્ય અને મનુષ્યાયુષ્ય એમ ત્રણ આયુષ્ય બંધાય છે. પરંતુ આ ત્રણે આયુષ્યો પુણ્યપ્રકૃતિ છે. તે ત્રણની જઘન્યસ્થિતિ સંક્લિષ્ટતાએ બંધાય છે. મિથ્યાત્વે જેટલી સંક્લિષ્ટતા સંભવે તેટલી સંક્લિષ્ટતા સાસ્વાદને સંભવતી નથી. તેથી એક ક્ષુલ્લકભવ જેટલું તિર્યંચ-મનુષ્યાયુષ્ય અને દસ હજાર વર્ષનું દેવાયુષ્ય મિથ્યાત્વે જ બંધાય છે. માટે સાસ્વાદને પણ જઘન્યસ્થિતિ બંધાતી નથી. આ રીતે મિથ્યાત્વે જઘન્યસ્થિતિ બંધાય છે.

બે ઘડીના સમયને (૪૮ મિનિટના કાળને) મુહૂર્ત કહેવાય છે. તેમાં કંઈક ઓછું તે અંતર્મુહૂર્ત જાણવું. ક્ષુલ્લકભવનું આયુષ્ય એ પણ અંતર્મુહૂર્ત જ જાણવું. આટલું જઘન્યાયુષ્ય ઉપરોક્ત યુક્તિઓથી પહેલે ગુણઠાણે જ બંધાય છે. ॥ ૨૭ ॥

મૂલકર્મોની જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ કહીને હવે ઉત્તર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ જણાવે છે-

विग्घावरणअसाए, तीसं अट्ठार सुहुमविगलतिगे ।
पढमागिइ संघयणे, दस दुसुवरिमेसु दुगवुड्ढी ।। २८ ।।

(विघ्नावरणासाते, त्रिंशदष्टादश सूक्ष्मविकलत्रिके ।
प्रथमाकृतिसंहनने, दश, द्वयोरुपरितनयोः द्विकवृद्धिः ।। २८ ।।

विग्घावरण असाए = પાંચ અંતરાય, પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, નવ દર્શનાવરણીય અને અસાતા વેદનીયમાં, **तीसं** = ત્રીસ કોડાકોડી, **अट्ठार** = અઢાર કોડાકોડી, **सुहुमविगलतिगे** = સૂક્ષ્મત્રિકમાં અને વિકલેન્દ્રિયત્રિકમાં, **पढमागिइसंघयणे** = પ્રથમ સંસ્થાન અને પ્રથમ સંઘયણમાં, **दस** = દશ કોડાકોડી, **दुसुवरिमेसु** = ઉપર-ઉપરના બેમાં **दुगवुड्ढी** = બે-બેની વૃદ્ધિ જાણવી ॥ ૨૮ ॥

ગાથાર્થ = પાંચ અંતરાય, પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, નવ દર્શનાવરણીય, અને અસાતાવેદનીય એમ કુલ ૨૦ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ, સૂક્ષ્મત્રિક અને વિકલેન્દ્રિયત્રિકની ૧૮ કોડાકોડી, પહેલા સંસ્થાન અને સંઘયણની ૧૦ કોડાકોડી, બાકીના સંસ્થાન અને સંઘયણમાં બે-બે કોડાકોડીની વૃદ્ધિ જાણવી. ॥ ૨૮ ॥

વિવેચન=દાનાન્તરાયાદિ પાંચ અંતરાયકર્મ, મતિજ્ઞાનાવરણીય આદિ પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, ચક્ષુદર્શનાવરણીય આદિ નવ દર્શનાવરણીય અને અસાતાવેદનીય એમ કુલ ૨૦ ઉત્તરપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે. ત્રણહજાર વર્ષ અબાધાકાળ છે અને બાકીનો ભોગ્યકાળ છે.

સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ એ સૂક્ષ્મત્રિક, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચઉરિન્દ્રિયજાતિ એ વિકલેન્દ્રિયત્રિક, આ છ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઢાર કોડાકોડી સાગરોપમ છે. ૧૮૦૦ વર્ષનો અબાધાકાળ અને શેષ ભોગ્યકાળ છે.

D:/KARM5/PANC_M-1.PM5 60

સમચતુરસ્ર નામનું પ્રથમ સંસ્થાનનામકર્મ, અને વજ્રઋષભનારાચ નામનું પ્રથમ સંઘયણ નામકર્મ આ બે કર્મોની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે. બાકીનાં પાંચ સંસ્થાન અને પાંચ સંઘયણ નામકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે-બે કોડાકોડી સાગરોપમ વધારે છે. તે પ્રમાણે અબાધાકાળ અને ભોગ્યકાળ પણ સ્વયં સમજી લેવો.

સમચતુરસ્ર અને વજ્રઋષભનારાચની સ્થિતિ ૧૦ કોડાકોડી સાગ૦
ન્યગ્રોધ અને ઋષભનારાચની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૧૨ કોડાકોડી સાગ૦
સાદિ અને નારાચની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૧૪ કોડાકોડી સાગ૦
[૧]કુબ્જ અને અર્ધનારાચની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૧૬ કોડાકોડી સાગ૦
વામન અને કીલિકાની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૧૮ કોડાકોડી સાગ૦
હુંડક અને છેવટ્ઠાની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૨૦ કોડાકોડી સાગ૦

આ પ્રમાણે આ ગાથામાં ૨૦+૬+૧૨ = ૩૮ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ કહી ॥૨૮॥

चालीस कसाएसुं, मिउलहुनिद्धुण्ह सुरहिसिअमहुरे ।
दस दोसड्ढसमहिया, ते हालिद्दंबिलाईणं ।। २९ ।।

(चत्वारिंशत्कषायेषु, मृदुलघुस्निग्धोष्णसुरभिश्वेतमधुरे ।
दश द्वौ सार्धौ समधिकौ ते हालिद्राम्लादीनाम् ॥ २९ ॥)

चालीस = ચાલીસ કોડાકોડી, **कसाएसुं** = સોળ કષાયોમાં, **मिउलहु** = મૃદુ અને લઘુ, **निद्धुण्ह** = સ્નિગ્ધ અને ઉષ્ણ, **सुरहि** = સુરભિગંધ, **सिअ** = શ્વેતવર્ણ, **महुरे** = મધુર રસ, **दस** = દશ

૧ કોઈ કોઈ પુસ્તકોમાં (પૂ. વિજયધર્મસૂરિજી મ. દ્વારા સંપાદિત અને શ્રી મુક્તિકમલ જૈન મોહન જ્ઞાનમંદિર દ્વારા પ્રકાશિત ગુજરાતી વિવેચન આદિ પુસ્તકોમાં) વામન ચોથું અને કુબ્જ પાંચમું લખેલું દેખાય છે. પરંતુ સ્વોપજ્ઞ ટીકામાં તથા પંચસંગ્રહ દ્વાર પાંચમું ગાથા૩૫ની મલયગિરિજી કૃત ટીકામાં કુબ્જ ચોથું અને વામન પાંચમું છે. એટલે અમે તેને અનુસારે અહીં ઉલ્લેખ કર્યો છે.

કોડાકોડી, **दोसड्ढ** = અર્ધાથી અધિક એવા બે અર્થાત્ અઢી, **समहिया** = અધિક, **ते** = તે ૧૦ કોડાકોડી, **हालिद्दंबिलाईणं** હાલિદ્રવર્ણ અને આમ્લ રસાદિની સ્થિતિ જાણવી. ॥ ૨૯ ॥

ગાથાર્થ = ૧૬ કષાયોની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૪૦ કોડાકોડીસાગ. મૃદુ, લઘુ, સ્નિગ્ધ, ઉષ્ણ, સુરભિ, શ્વેત, અને મધુરરસની ૧૦ કોડાકોડી સાગ. હાલિદ્ર આદિ શેષવર્ણોની તથા આમ્લ આદિ શેષ રસોની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ અઢી અઢી કોડાકોડી સાગરોપમ વધારે વધારે જાણવી. ॥૨૯॥

વિવેચન = અનંતાનુબંધી આદિ ૧૬ કષાયોની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૪૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે. ૪૦૦૦ વર્ષનો અબાધાકાળ છે. અને શેષ ભોગ્યકાળ છે. તથા પ્રથમકર્મગ્રંથમાં (કર્મવિપાકમાં) વર્ણ-ગંધ-રસ અને સ્પર્શ એમ ચાર મૂલભેદોની જ બંધમાં વિવક્ષા કરી છે. પરંતુ તે ચાર જ બંધાય છે એમ ન જાણવું. ઉત્તરભેદ વીસે વીસ બંધાય છે. અને તે વીસે ભેદ ધ્રુવબંધી જ છે. ફક્ત વિવક્ષા સામાન્યપણે કરી છે. એમ સમજવું. આ જ કારણથી અહીં વર્ણાદિના વીશે ભેદોની જુદી જુદી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ જણાવે છે.

મૃદુ, લઘુ, સ્નિગ્ધ અને ઉષ્ણ આ ચાર સ્પર્શ, સુરભિ ગંધ, શ્વેતવર્ણ અને મધુરરસની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમની છે. બાકીના ચાર સ્પર્શ અને દુરભિગંધની ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે. તે આગળ ગાથા ૩૨માં આવશે. વર્ણો અને રસ પાંચ પાંચ છે. તેમાંથી એક-એક વર્ણ અને રસની સ્થિતિ એટલે શ્વેતવર્ણ અને મધુરરસની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૧૦ કોડાકોડી છે. તે આ ગાથમાં કહી છે. બાકીના વર્ણ અને બાકીના રસની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં ક્રમશઃ અઢી અઢી કોડાકોડીની વૃદ્ધિ કરવી. ત્યાં ક્રમ પ્રથમકર્મગ્રંથ (કર્મવિપાક) ગાથા ૪૦-૪૧માં કહેલા ક્રમથી ઉલટા ક્રમે અહીં લેવો *किण्हनीललोहिअह*-

लिद्दसिआ ગાથા ૪૦માં, તથા *तित्तकडुकसायंबिला महुरा* ગાથા ૪૧માં કહેલા વર્ણ અને રસને છેલ્લેથી જોડવા. એટલે જ મૂલગાથામાં શ્વેતવર્ણ અને મધુર રસની ૧૦ કોડાકોડીની સ્થિતિ પૂર્વાર્ધમાં કહીને *हालिद्दं-बिलाईणं* પાઠ કરીને ગ્રંથકાર જણાવે છે કે હાલિદ્રવર્ણ અને આમ્લરસ વગેરેમાં આ વૃદ્ધિ જાણવી પ્રથમ કર્મગ્રંથની ગાથા ૪૦/૪૧ માં ઉપરોક્ત બન્ને પદોમાં જે છેલ્લો શ્વેતવર્ણ અને છેલ્લો મધુર રસ છે. તે બેની ૧૦ કોડાકોડી જાુદી જણાવીને છેલ્લેથી બીજા હાલિદ્રવર્ણ અને આમ્લરસથી ક્રમશઃ અઢી અઢી વધારવાનું કહ્યું છે. તેથી ગાથામાં કહેલા વર્ણ અને રસોમાં ઉલટા ક્રમે આ વૃદ્ધિ જાણવી. તેથી પાંચે વર્ણ અને પાંચે રસની સ્થિતિ નીચે મુજબ થાય છે.

(૧) શ્વેતવર્ણ અને મધુર રસની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૦ કોડાકોડી સાગ.
(૨) હાલિદ્રવર્ણ અને આમ્લરસની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૨ાા કોડાકોડી સાગ.
(૩) લોહિતવર્ણ અને કષાયરસની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૫ કોડાકોડી સાગ.
(૪) નીલવર્ણ અને કટુરસની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૭ાા કોડાકોડી સાગ.
(૫) કૃષ્ણવર્ણ અને તિક્તરસની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૦ કોડાકોડી સાગ.

આ પ્રમાણે આ ગાથામાં ૧૬+૭+૮ = કુલ ૩૧ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી. ॥ ૨૯ ॥

दस सुहविहगइउच्चे, सुरदुग थिरछक्क पुरिसरइहासे ।
मिच्छे सत्तरि मणुदुग, इत्थी साएसु पन्नरस ।। ३० ।।

(दश शुभविहायोगत्युच्चैस्सुरद्विकस्थिरषट्कपुरुषरतिहास्ये ।
मिथ्यात्वे सप्तति र्मनुष्यद्विकस्त्रीसातेषु पञ्चदश ।। ३० ।।)

दस = ૧૦ કોડાકોડી સાગ. **सुहविहगइउच्चे** = શુભવિહાયોગતિ અને ઉચ્ચગોત્ર, **सुरदुग** = દેવગતિ, દેવાનુપૂર્વી, **थिरछक्क** = સ્થિરષટ્ક, **पुरिसरइहासे** = પુરુષવેદ, રતિમોહનીય અને હાસ્યમોહનીયમાં, **मिच्छे**

= મિથ્યાત્વમોહનીયમાં, **सत्तरि** = સીત્તેર કોડાકોડી સાગ. **मणुदुग** = મનુષ્યદ્વિક, **इत्थी** = સ્ત્રીવેદ, *साएसु* = સાતાવેદનીયમાં, *पन्नरस* = પંદર કોડાકોડી સાગરોપમ ॥ ૩૦ ॥

ગાથાર્થ - શુભવિહાયોગતિ, ઉચ્ચગોત્ર, દેવદ્વિક, સ્થિરષટ્ક, પુરુષવેદ, રતિ મોહનીય અને હાસ્યની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે. મિથ્યાત્વની સીત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ મનુષ્યદ્વિક, સ્ત્રીવેદ, અને સાતા વેદનીયકર્મની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૧૫ કોડાકોડી સાગરોપમની છે. ॥૩૦॥

વિવેચન - શુભવિહાયોગતિ, ઉચ્ચગોત્ર, દેવગતિ, દેવાનુપૂર્વી સ્થિર, શુભ, સૌભાગ્ય, સુસ્વર, આદેય, યશ, પુરુષવેદ, રતિમોહનીય અને હાસ્યમોહનીય એમ કુલ ૧૩ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમની છે. પુણ્યપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઓછી હોય છે અને પાપ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સદા વધુ હોય છે. ઉપર કહેલી ૧૩ પ્રકૃતિઓમાં શુભવિહાયોગતિ વગેરે ૧૦ પ્રકૃતિઓ તો શુભ છે જ. અન્તિમ પુરુષવેદાદિ ત્રણ મોહનીય હોવાના કારણે નિશ્ચયનયથી અશુભ છે. તો પણ ઈતર બે વેદ કરતાં પુરુષવેદ અને અરતિ-શોકના યુગલ કરતાં હાસ્ય-રતિનું યુગલ જીવને આનંદ આપનાર છે. માટે વ્યવહારનયથી શુભ છે. તત્ત્વાર્થસૂત્રના આઠમા અધ્યાયમાં સૂત્ર ૮-૨૬માં આ જ નયથી તેને પુણ્યરૂપે કહેલ છે. માટે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ફક્ત ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમ જ કહેલી છે.

મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે. સૌથી વધારે તીવ્ર પાપપ્રકૃતિ પણ આ જ છે અને સૌથી વધારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પણ આ જ કર્મની છે. સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય જો કે બંધમાં નથી. તેથી તે બે પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ અહીં ગાથામાં કહેવાશે નહીં. તો પણ સમ્યક્ત્વ પામે ત્યારે મિથ્યાત્વ

મોહનીયના ત્રણ પુંજ કરે છે, તેથી તે બે પ્રકૃતિની પણ સત્તા સંભવે છે. અને તે અન્તર્મુહૂર્ત ન્યૂન ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ જાણવી. મિથ્યાત્વ મોહનીયની ૭૦ કોડાકોડી સ્થિતિ પહેલા ગુણઠાણે બાંધીને અન્તર્મુહૂર્ત બાદ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતાં તે બાંધેલી મિથ્યાત્વમોહનીયની સ્થિતિનો સમ્યક્ત્વમોહનીયરૂપે અને મિશ્રમોહનીયરૂપે સંક્રમ કરતાં આ સત્તા ઘટી શકે છે. (જુઓ કર્મપ્રકૃતિ સંક્રમણકરણ સમ્યક્ત્વમોહનીયના સંક્રમને જણાવતી ગાથા-૩૦[1])

મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાનુપૂર્વી, સ્ત્રીવેદ અને સાતાવેદનીય એમ કુલ ૪ પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૧૫ કોડાકોડી છે. મનુષ્યદ્વિક એ તિર્યંચદ્વિક અને નરકદ્વિક કરતાં પુણ્યપ્રકૃતિ છે. માટે તેનાથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ઓછી છે અને દેવદ્વિક કરતાં ઉતરતી છે માટે તેનાથી વધારે છે. એવી જ રીતે સ્ત્રીવેદ એ નપુંસકવેદ કરતાં શુભ છે. પરંતુ પુરુષવેદ કરતાં અશુભ છે. તેથી સ્થિતિ નુપંસકવેદથી હીન અને પુરુષવેદથી અધિક છે. એવી જ રીતે સાતાવેદનીય એ પુણ્યપ્રકૃતિ છે માટે ૧૫ કોડાકોડી અને અસાતાવેદનીય પાપપ્રકૃતિ છે. માટે ૩૦ કોડાકોડીની સ્થિતિ છે. ઈત્યાદિ કારણો પોતાની બુદ્ધિથી સ્વયં જાણી લેવાં.

આ પ્રમાણે આ ગાથામાં ૧૩+૧+૪ = ૧૮ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી ॥ ૩૦ ॥

૧. અનાદિ મિથ્યાત્વી પ્રથમ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ જ્યારે પામે છે. ત્યારે આયુષ્ય વિનાના સાત કર્મોની સ્થિતિ અંતઃકોડાકોડી કરે છે. તેથી મિથ્યાત્વની સ્થિતિ પણ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ હોય છે. અને તેના સંક્રમથી થનારી મિશ્ર-સમ્યક્ત્વ મોહનીય પણ તેટલી જ સ્થિતિવાળી થાય છે. પરંતુ એકવાર સમ્યક્ત્વ પામી પડીને પહેલે આવ્યા પછી મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (કર્મગ્રંથકારના મતે) બાંધીને તુરત ફરીથી સમ્યક્ત્વ પામનારા જીવને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ પણ હોય છે. અને તેના સંક્રમદ્વારા મિશ્ર-સમ્યક્ત્વમોહનીયની પણ તેટલી સ્થિતિ ઘટી શકે છે. (જુઓ કર્મપ્રકૃતિ સંક્રમણકરણ ગાથા-૩૦ તથા તેની ટીકા)

भय कुच्छ अरइसोए, विउव्वितिरि उरलनरयदुग नीए ।
तेयपण अथिरछक्के, तसचउ थावर इग पणिंदी ।। ३१ ।।

नपु कुखगइ सासचउ, गुरुकक्खडरुक्ख सीयदुग्गंधे ।
वीसं कोडाकोडी, एवईयाबाह वाससया ।। ३२ ।।

(भयजुगुप्साऽरतिशोके वैक्रियतिर्यगौदारिकनरकद्विकनीचैर्गोत्रे ।
तैजसपञ्चकास्थिर षट्के, त्रसचतुष्क स्थावरैकेन्द्रियपञ्चेन्द्रिये ।। ३१ ।।

नपुंसककुखगत्युच्छ्वासचतुष्कगुरुकर्कशरुक्षशीतदुर्गन्धे ।
विंशतिः कोटिकोट्य एतावन्त्यबाधा वर्षशतानि ।। ३२ ।।)

भयकुच्छअरइसोए = ભય, જુગુપ્સા, અરતિ અને શોકમોહનીય, **विउव्वितिरिउरलनरयदुग** = વૈક્રિયદ્વિક, તિર્યંચદ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, અને નરકદ્વિક, **नीए** = નીચગોત્ર, **तेयपण** = તૈજસપંચક, **अथिरछक्के** = અસ્થિરષટ્ક, **तसचउ** = ત્રસનું ચતુષ્ક, **थावर** = સ્થાવરનામકર્મ, **इगपणिंदी** = એકેન્દ્રિય જાતિ અને પંચેન્દ્રિયજાતિ ॥ ૩૧ ॥

नपुकुखगइ=નપુંસકવેદ અને અશુભવિહાયોગતિ, **सासचउ** =ઉચ્છ્વાસચતુષ્ક, **गुरुकक्खड**=ગુરુ અને કર્કશસ્પર્શ, **रुक्खसीय**=રૂક્ષ અને શીતસ્પર્શ, **दुग्गंधे**=દુર્ગંધ, **वीसं कोडाकोडी**=૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ **एवइयाबाह** = એટલો જ અબાધાકાળ, **वाससया** =સો વર્ષનો ॥ ૩૨ ॥

गाथार्थ = ભય, જુગુપ્સા, અરતિ, શોક, વૈક્રિયદ્વિક, તિર્યંચદ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, નરકદ્વિક નીચગોત્ર, તૈજસ પંચક, અસ્થિર ષટ્ક, ત્રસ ચતુષ્ક, સ્થાવર, એકેન્દ્રિયજાતિ અને પંચેન્દ્રિય જાતિ, નપુંસકવેદ, અશુભવિહાયોગતિ, ઉચ્છ્વાસચતુષ્ક, ગુરુ, કર્કશ રૂક્ષ, શીત સ્પર્શ અને દુર્ગંધ આટલી પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે અને એટલા જ સો વર્ષનો અબાધાકાળ છે. ॥ ૩૧-૩૨॥

વિવેચન = હવે જે કર્મોની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૨૦ કોડાકોડી છે. તેનાં નામ આપે છે. ભય, જાુગુપ્સા, અરતિ, શોક આ ચાર મોહનીયની, તથા *દુગ* શબ્દ પ્રત્યેકની સાથે જોડવાથી વૈક્રિયદ્વિક, તિર્યંચદ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, અને નરકદ્વિક, નીચગોત્ર, આ જ કર્મગ્રંથની બીજી ગાથામાં કહેલા ક્રમ પ્રમાણે તૈજસપંચક (તૈજસ, કાર્મણ, અગુરુલઘુ, નિર્માણ અને ઉપઘાત) અસ્થિર, અશુભ, દૌર્ભાગ્ય, દુ:સ્વર, અનાદેય અને અયશકીર્તિ એમ અસ્થિરાદિ છ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્તા અને પ્રત્યેક એ ત્રસચતુષ્ક, સ્થાવરનામકર્મ, એકેન્દ્રિયજાતિનામકર્મ, તથા પંચેન્દ્રિયજાતિનામકર્મ, નુપંસકવેદ, અશુભવિહાયોગતિ. આ જ કર્મગ્રંથની ત્રીજી ગાથામાં કહેલા ક્રમ પ્રમાણે ઉચ્છ્વાસ ચતુષ્ક (ઉચ્છ્વાસ, ઉદ્યોત, આતપ અને પરાઘાત), ગુરુ, કર્કશ, રુક્ષ અને શીત એમ ચાર સ્પર્શ તથા દુર્ગંધ એમ કુલ ૪૨ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે.

અહીં ગાથા ૨૬ થી દરેક ગાથામાં જે જે કર્મોની જેટલા જેટલા કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ કહી છે તે તે કર્મોનો તેટલા તેટલા સો સો વર્ષનો અબાધાકાળ જાણવો. જેમ કે મિથ્યાત્વમોહનીયની સ્થિતિ ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે. માટે તેનો ઉત્કૃષ્ટ અબાધાકાળ સીત્તેર એવા સો એટલે કે ૭૦૦૦ વર્ષનો હોય છે. એમ જાણવું. એવી જ રીતે જ્ઞાનાવરણીયકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે. તેથી તેનો અબાધાકાળ ૩૦૦૦ વર્ષનો જાણવો. એમ સર્વે મૂલ તથા ઉત્તરપ્રકૃતિમાં જાણવું પરંતુ આયુષ્યકર્મમાં આ નિયમ ન લગાડવો.

પ્રશ્ન= આયુષ્યકર્મમાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ અબાધા જો નથી હોતી તો તેમાં શું નીતિરીતિ છે ?

ઉત્તર= આયુષ્યકર્મમાં પરભવનું આયુષ્ય ગમે તેટલું જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ કે મધ્યમ બંધાય પરંતુ તેનો અબાધાકાળ આ ચાલુ વર્તમાનભવનું જેટલું આયુષ્ય બાકી હોય તેટલો જ હોય છે. એટલે પરભવનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય તેત્રીસ સાગરોપમાદિ બંધાય તો પણ પૂર્વક્રોડ વર્ષના ત્રીજા ભાગ

જેટલી પણ અબાધા હોય, સમય, બે સમય કે ત્રણ સમય આદિથી ન્યૂન પણ હોય અને છેલ્લે અંતર્મુહૂર્ત માત્ર પણ હોય. એવી જ રીતે પરભવનું મધ્યમ આયુષ્ય બંધાય કે નિગોદ આદિ ભવસંબંધી ક્ષુલ્લકભવાદિરૂપ અંતર્મુહૂર્તની જઘન્યસ્થિતિવાળું બંધાય તો પણ અબાધાકાળ પૂર્વક્રોડ વર્ષનો ત્રીજો ભાગ પણ હોય અને સમય, બે સમય, ત્રણ સમય આદિ ન્યૂન પણ હોય અને અન્તે અન્તર્મુહૂર્ત પણ હોય. આ પ્રમાણે આયુષ્યકર્મમાં અબાધાકાળ સ્થિતિબંધ પ્રમાણે નથી. પરંતુ વર્તમાન ભવનું જેટલું આયુષ્ય બાકી હોય તેટલી અબાધા હોય છે. એમ જાણવું.

પ્રશ્ન= જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ત્રીસ કોડાકોડી બંધાય ત્યારે ત્રણ હજાર વર્ષ આદિ અબાધાકાળ હોય તે બરાબર છે. પરંતુ એક સમય ન્યૂન, બે સમય ન્યૂન, ત્રણ સમય ન્યૂન ત્રીસ કોડાકોડી બંધાય ત્યારે અબાધાકાળ કેટલો હોય ? અર્થાત્ કંઈક ન્યૂન સ્થિતિબંધમાં કેટલો અબાધાકાળ ઓછો થાય ?

ઉત્તર= ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ (૩૦ કોડાકોડી આદિ) કરે ત્યારે ૩૦૦૦ વર્ષ આદિ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા હોય. પરંતુ એક સમય ન્યૂન, બે સમય ન્યૂન, ત્રણ સમય ન્યૂન, એમ વધુમાં વધુ પલ્યોપમનો એક અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન એવી ઉત્કૃષ્ટ ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ વગેરે સ્થિતિ જો બંધાય તો પણ ૩૦૦૦ વર્ષની જ અબાધા હોય છે. પરંતુ પલ્યોપમના એક અસંખ્યાતમા ભાગથી વધારે એક સમય પણ ન્યૂન ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ જો બંધાય તો અબાધાકાળ ૧ સમયન્યૂન ત્રણ હજાર વર્ષ થાય છે. એમ બે-ત્રણ-ચાર સમય ન્યૂન કરતાં કરતાં પલ્યોપમના બે અસંખ્યાતમા ભાગ ઓછા થાય ત્યાં સુધી એક સમયન્યૂન ૩૦૦૦ વર્ષની અબાધા હોય છે જ્યારે પલ્યોપમના બે અસંખ્યાતમા ભાગ તથા એક સમય ન્યૂન એવી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય તો બે સમયન્યૂન ૩૦૦૦ વર્ષની અબાધા હોય છે. આ રીતે સ્થિતિબંધમાં જેમ જેમ પલ્યોપમનો એક એક અસંખ્યાતમો ભાગ ઘટે છે તેમ તેમ અબાધામાં

એક એક સમયની હાનિ થાય છે અને અબાધામાં જેમ જેમ એક એક સમય વધે છે તેમ તેમ સ્થિતિબંધમાં પલ્યોપમનો એક એક અસંખ્યાતમો ભાગ વધે છે. ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમના જેટલા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ થાય તેટલા જ સમયો ત્રણ હજાર વર્ષના થાય. આ સર્વે સ્થિતિસ્થાનનાં કંડક અને અબાધાસ્થાનનાં કંડક કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે *''एवइयाबाह वाससया, एतावन्ति अबाधा वर्षशतानि''* જેટલા કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ હોય એટલા સો વર્ષ પ્રમાણ અબાધા હોય છે. ॥ ૩૧-૩૨ ॥

गुरुकोडिकोडि अंतो, तित्थाहाराण भिन्नमुहू बाहा ।
लहु ठिइ संखगुणूणा, नरतिरियाणाउ पल्लतिगं ।। ३३ ।।

(गुर्वी कोटिकोट्या अन्तस्तीर्थङ्कराहारकाणामन्तर्मुहूर्तमबाधा ।
लध्वी स्थितिस्सङ्ख्यातगुणोना नरतिरश्चामायुषोः पल्यत्रिकम् ।। ३३ ।।

गुरु = ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ, **कोडिकोडिअंतो** = અન્તઃ કોડાકોડી, **तित्थाहाराण** = તીર્થંકરનામકર્મ અને આહારકદ્વિકની, **भिन्नमुहू** = અંતર્મુહૂર્ત, **बाहा** = અબાધા, **लहु** = જઘન્ય, **ठिइ** = સ્થિતિબંધ, **संखगुणूणा** = સંખ્યાતગણી ઓછી, **नरतिरियाणाउ** = મનુષ્ય-તિર્યંચના આયુષ્યની, **पल्लतिगं** = ત્રણ પલ્યોપમ. ॥ ૩૩॥

ગાથાર્થ= તીર્થંકર નામકર્મ અને આહારકદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બંધ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ છે. અબાધાકાળ અંતર્મુહૂર્ત છે. જઘન્યસ્થિતિબંધ સંખ્યાતગુણ ન્યૂન છે. અને મનુષ્ય-તિર્યંચાયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ ત્રણ પલ્યોપમ છે. ॥ ૩૩ ॥

વિવેચન= ઉત્તરાર્ધમાં રહેલો *ઠિઇ* શબ્દ *ગુરુ* શબ્દની સાથે જોડવાથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ એવો અર્થ થાય છે. તીર્થંકરનામકર્મ અને આહારકદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ અંતઃ કોડાકોડી સાગરોપમ હોય છે.

તેનાથી અધિક સ્થિતિબંધ થતો નથી. એક ક્રોડને એક ક્રોડ વડે ગુણવાથી જે આવે તે એક કોડાકોડી કહેવાય છે. ૧૦૦૦૦૦૦૦×૧૦૦૦૦૦૦૦= ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ આટલા સાગરોપમમાં કંઈક ન્યૂન તે અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ કહેવાય છે. નામકર્મની બીજી બધી પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ ૧૦-૧૫-૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ જેમ થાય છે. તેમ આ ત્રણ કર્મોમાં કંઈક ન્યૂન એક કોડાકોડી સાગરોપમથી વધારે સ્થિતિબંધ નથી. તેનું કારણ એ છે કે બીજી બધી પ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વે પણ બંધાય છે. કે જ્યાં ૧૦-૧૫-૨૦ કોડાકોડી ઇત્યાદિ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બંધાય છે. આ ત્રણ કર્મો સમ્યગ્દષ્ટિ અને અપ્રમત્ત સંયમીને જ બંધાય છે. અને તે ગુણસ્થાનકોમાં આગળ આવતી *साणाइअपुव्वंते* ગાથા ૪૮માં કહ્યા પ્રમાણે અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી વધારે કોઈ પણ કર્મોનો સ્થિતિબંધ નથી. માટે આ ત્રણ કર્મોનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અંતઃ કોડાકોડીસાગરોપમ જ છે. અધિક બંધ નથી.

''જેટલા કોડાકોડી સાગરોપમનો સ્થિતિબંધ હોય, તેટલા સો વર્ષનો અબાધાકાળ'' એ ન્યાયે આ ત્રણ કર્મોનો અબાધાકાળ કંઈક ન્યૂન ૧૦૦ વર્ષનો હોવો જોઈએ. પરંતુ આ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ મિથ્યાદષ્ટિના અંતઃકોડાકોડી કરતાં સંખ્યાતગુણ હીન હોવાથી માત્ર અંતર્મુહૂર્ત જ અબાધા હોય છે. એટલે બધ્યમાન સમયથી એક અંતર્મુહૂર્તકાળ જેટલા કાળને છોડીને આ ત્રણ કર્મોની દલિકરચના=નિષેકરચના જીવ કરે છે. એક અંતર્મુહૂર્ત કાળમાં કર્મના પ્રદેશોની રચના=નિષેકરચના જીવ કરતો નથી. તેથી **અંતર્મુહૂર્તકાળ અબાધાકાળ છે.** એમ જાણવું.

પ્રશ્ન= આ જિનનામકર્મ અને આહારકદ્વિક બંધાયા પછી તેનો ઉદય ક્યારે શરૂ થાય ?

ઉત્તર= કર્મોના ઉદય બે જાતના હોય છે. જેવી પ્રકૃતિસ્વરૂપે બંધાયું છે તેવા પ્રકારના જ ફળપ્રદાન કરવા રૂપે રસોદયથી ભોગવાય તે **વિપાકોદય** કહેવાય છે. અને બંધાયા પછી એક આવલિકા ગયા બાદ સકલકરણને યોગ્ય

થયેલા તે કર્મને સંક્રમ, અપવર્તના આદિ દ્વારા ફેરફાર કરી સજાતીય પરપ્રકૃતિમાં ભેળવીને પરપ્રકૃતિ રૂપે ભોગવવું **તે પ્રદેશોદય** કહેવાય છે.

જિનનામકર્મનો બંધ શરૂ કર્યા પછી એક અંતર્મુહૂર્ત બાદ **પ્રદેશોદય** થઈ શકે છે. પ્રથમ સમયે બાંધેલી લતા તે કાળે બંધાતી નામકર્મની શેષ ૨૯/૩૧માં સંક્રમાવી તેના ઉદયની સાથે જિનનામના પ્રદેશોનો ઉદય થઈ શકે છે. એવી જ રીતે સાતમે ગુણઠાણે બંધાતા આહારકદ્વિકનું દલિક પણ નામકર્મની અન્યપ્રકૃતિમાં સંક્રમાવી એક અન્તર્મુહૂર્ત બાદ **પ્રદેશોદયથી** ઉદયમાં આવી શકે છે.

વિપાકોદયથી ઉદય વિચારીએ તો જિનનામકર્મનો બંધ અન્તિમ ભવમાં ક્ષપકશ્રેણીમાં આઠમાના છઠ્ઠા ભાગે વિરામ પામ્યા બાદ ૯/૧૦/૧૨ ગુણસ્થાનકોએ અંતર્મુહૂર્ત-અંતર્મુહૂર્ત કાળ રહીને તેરમે ગુણઠાણે જાય ત્યારે પ્રથમ સમયે વિપાકોદય શરૂ થાય છે. એટલે બંધવિચ્છેદ બાદ ત્રણ અંતર્મુહૂર્તકાળ હોવા છતાં પણ મોટા એક અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ કાળ ગયા પછી આ ઉદય થાય છે. એવી રીતે આહારકદ્વિકનો બંધ સાતમે ગુણઠાણે કરી છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે આવી તીર્થંકર પરમાત્માના દર્શન આદિના પ્રયોજને આહારકની રચના કરવા ઈચ્છે તો ત્યાં વિપાકોદય સંભવી શકે છે. આ પ્રમાણે એક અન્તર્મુહૂર્ત બાદ પ્રદેશોદયથી અને એક અંતર્મુહૂર્ત બાદ વિપાકોદયથી ત્રણેનો ઉદય થાય છે. જિનનામકર્મના પ્રદેશોદયથી આ જીવનું સૌભાગ્ય, આદેય, યશ, પ્રતાપ, પ્રભાવ તથા શારીરિક ભાવો બીજા જીવો કરતાં વિશિષ્ટ હોય છે.[1]

[2]આ ત્રણ કર્મોનો બંધ શરૂ કરે ત્યારે અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ રાખેલી

૧. સ્વોપજ્ઞ ટીકામાં કહ્યું છે કે : *કેચિત્તીર્થંકરનામકર્માન્તર્મુહૂર્તાદૂર્ધ્વં કસ્યચિત્પ્રદેશત ઉદેતિ, તદુદયે ચાજ્ઞૈશ્વર્યાદય ઋદ્ધિવિશેષા અન્યજીવેભ્યો વિશિષ્ટતરાસ્તસ્ય સંભવન્તીતિ સંભાવયામ ઇતિ વ્યાચક્ષતે ।*

૨. ટીકામાં કહ્યું છે કે-*જઘન્યાપ્યન્તર્મુહૂર્તમાત્રૈવ તતઃ પરં દલિકરચનાયાઃ સદ્ભાવેનાવશ્યં પ્રદેશોદયસ્ય સમ્ભવાત્ ઇતિ ।*

અબાધામાં દલિકરચના (નિષેકરચના) નથી તેથી એક અંતર્મુહૂર્ત બાદ પ્રદેશોદય થાય છે. જ્યારે બીજાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોની તેટલા તેટલા સો સો વર્ષની અબાધા (નિષેકરચના વિનાનો કાળ) રાખવા છતાં પણ તેમાં પૂર્વબદ્ધ કર્મદલિકો હોય જ છે. એટલે ધ્રુવોદયીનો વિપાકોદય ચાલુ જ હોય છે અને અધ્રુવોદયીનો સ્તિબુકસંક્રમ દ્વારા પ્રદેશોદય તથા ઉદયનાં નિમિત્તો (દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવ) મળતાં વિપાકોદય પણ થઈ શકે છે.

જિનનામકર્મ અને આહારકદ્વિકનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ પણ અંતઃકોડાકોડી હોય છે. અહીં પણ ૪૮મી ગાથાના વચનની પ્રમાણતા લેવી. એટલે સમ્યક્ત્વ અને સંયમવાળાં ગુણસ્થાનક હોવાથી ૨ થી ૮ માં આનાથી ઓછી સ્થિતિ બંધાતી નથી. આ જઘન્યસ્થિતિબંધવાળું અંતઃકોડાકોડી સા. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધવાળા અંતઃકોડાકોડી કરતાં સંખ્યાતગુણ હીન સમજવું. તો પણ તે **અંતઃકોડાકોડી** સાગરોપમ જ કહેવાય છે. જેમ અંતર્મુહૂર્ત નાનું-મોટું અસંખ્યાત જાતનું છે તેમ આ અંતઃકોડાકોડી પણ નાનુ-મોટું અસંખ્યાત જાતનું છે.

પ્રશ્ન :- અત્યારે મૂળ તથા ઉત્તર સર્વે કર્મોના **ઉત્કૃષ્ટ** સ્થિતિબંધનો અધિકાર ચાલે છે. ત્યાં ત્રણ કર્મોની **જઘન્યસ્થિતિ**નું વર્ણન = પ્રતિપાદન શા માટે કરાય છે ?

ઉત્તર :- આ ત્રણ કર્મોનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ જેમ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ છે. તેમ જઘન્યસ્થિતિબંધ પણ (ભલે સંખ્યાતગુણ હીન હોય તો પણ) તેટલો જ છે. તેથી અતંઃકોડાકોડીપણે સમાન-સ્થિતિક હોવાથી ગ્રન્થની લાઘવતા માટે અહીં જઘન્યસ્થિતિબંધ કહ્યો છે. હવે શેષકર્મોની જઘન્યસ્થિતિ દર્શાવતી વખતે આ ત્રણ કર્મોની જઘન્યસ્થિતિ કહેવાની રહેશે નહીં. એવી જ રીતે ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય અબાધા પણ અંતર્મુહૂર્તના કાળપ્રમાણે સમાન છે. તેથી અહીં સાથે જ કહી છે.

પ્રશ્ન :- આહારકદ્વિક અને જિનનામકર્મની જઘન્યસ્થિતિ પણ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ જો કહો છો. તો તેમાં પ્રશ્ન થાય છે કે જિનનામકર્મ વિપાકોદયવાળા ભવથી પૂર્વે નિયમા ત્રીજા ભવે જ બંધાય છે. એટલે આ જિનનામના બંધવાળો મનુષ્યનો પ્રથમભવ, ત્યારબાદ દેવ અથવા નારકીનો ભવ, અને ત્યારબાદ મનુષ્યનો ભવ એમ ત્રણ ભવમાં આગળ-પાછળ બે મનુષ્યના ભવ, તેમાં પ્રથમ ભવનું વધુમાં વધુ પૂર્વક્રોડ વર્ષનું આયુષ્ય હોઈ શકે છે. અને છેલ્લા ભવનું વધુમાં વધુ દેશોન પૂર્વક્રોડ વર્ષનું તીર્થંકર પ્રભુનું આયુષ્ય હોય છે. તેમાં કેવલી પર્યાય ત્યજીને પ્રાયઃ શેષ ૮૩ લાખ પૂર્વ જેટલો કાળ આશરે જિનનામનો બંધ ઘટી શકે છે. વચ્ચેનો ભવ જો દેવનો કરે તો ઋષભદેવ પ્રભુની જેમ વધુમાં વધુ ૩૩ સાગરોપમ અને નરકનો ભવ કરે તો ત્રણ નરકમાંથી જ આવેલો જીવ તીર્થંકર થાય છે. તેથી ૭ સાગરોપમ હોય છે. આ રીતે શાસ્ત્રાનુસાર જોતાં તીર્થકરનામકર્મ બાંધનાર જીવ દેવ-નરક અને મનુષ્યગતિમાં જ જાય છે. તિર્યંચગતિમાં જતો નથી. અને વધુમાં વધુ કંઈક ન્યૂન પ્રાયઃ કરીને આશરે (૧૬ અથવા ૧૭ લાખ પૂર્વ ન્યૂન) બે પૂર્વક્રોડ વર્ષ અને ૩૩ સાગરોપમ કાળ જ સંસારમાં રહે છે, તેથી જિનનામકર્મની બાંધેલી આટલી મોટી અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિનો કાળ કેવી રીતે પૂર્ણ કરે ? તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ શરૂ થયા પછી સમ્યક્ત્વાદિ હોવાથી તિર્યંચ ગતિમાં જતો નથી. આ જ કારણે તિર્યંચગતિમાં તીર્થંકરનામ કર્મની સત્તાનો શાસ્ત્રોમાં નિષેધ કર્યો છે. ત્યાં જાય નહીં. અને ત્યાં ગયા વિના આ ત્રણ ભવમાત્રથી બાંધેલા જિનનામકર્મની સત્તા સમાપ્ત થાય નહીં, તો સત્ય શું ?

ઉત્તર :- તિર્યંચગતિમાં જિનનામકર્મની સત્તાનો જે નિષેધ કરેલો છે. તે બાંધ્યા પછી નિયમા ત્રીજા ભવે ઉદયમાં આવવાનું જ છે અને તે જીવ તીર્થંકર થવાનો જ છે. તેવા નિકાચિત જિનનામને આશ્રયી શાસ્ત્રોમાં તિર્યંચગતિમાં જિનનામની સત્તાનો નિષેધ કરેલ છે.

પરંતુ અનિકાચિત જિનનામ ઘણીવાર બંધાય છે અને ઘણા ભવો પહેલાં પણ બંધાય છે. તથા તે બાંધેલું જિનનામ કર્મ સત્તામાં હોતે છતે તિર્યંચગતિમાં પણ જાય છે. અને **અપવર્તનાદિકરણ દ્વારા નિઃસત્તાક** પણ થાય છે. તેથી જઘન્યપણે પણ આટલી સ્થિતિ હોઈ શકે છે. આ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમની જે જઘન્યસ્થિતિ કહી તે અનિકાચિતને આશ્રયી જ કહી છે. નિકાચિતને આશ્રયીને કહી નથી. નિકાચિતને આશ્રયી તો કંઈક ન્યૂન બે પૂર્વક્રોડ વર્ષ અધિક ૩૩ સાગરોપમ જ જાણવી. અંતઃકોડાકોડી ન જાણવી. જિન નામકર્મની નિકાચનાનો પ્રારંભ મનુષ્યભવમાં જ કરે છે અને ચાલુ નિકાચનાએ દેવ-નરકના ભવમાં જાય છે તથા ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્યમાં આવે તો પણ નિકાચના ચાલુ હોય છે. આ રીતે નિકાચિત જિનનામવાળાને મનુષ્ય, દેવ અને નારકીના જ ભવો હોય છે. તિર્યંચના નહીં. *''बज्झइ तं तु भगवओ तइयभवे सक्कइत्ताणं''* આ જે પાઠ છે તે નિકાચિતને આશ્રયી છે શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણજીએ **વિશેષણવતી** નામના ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે

कोडाकोडी अयरोवमाण तित्थयरनामकम्मठिई ।
बज्झइ य तं अणंतरभवंमि तइयंमि निद्दिट्ठं ।।
जं बज्झइत्ति भणियं, निकाइयं तं तु तत्थ नियमोयं ।
तदवंझफलं नियमा भयणा अनिकाइयावत्थे ।।

અર્થ :- તીર્થંકર નામકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ કહી છે અને તે અનંતર એવા ત્રીજા ભવમાં જ બંધાય છે. તો કેવી રીતે ઘટે? **''ત્રીજા ભવે બંધાય છે''** એમ જે કહ્યું છે તે નિકાચિતને આશ્રયી કહ્યું છે. તેના માટે તિર્યંચમાં ન જવાનો નિયમ છે. તે જિનનામ નક્કી અવન્ધ્ય ફળવાળું છે પરંતુ અનિકાચિત જિનનામ કર્મની અવસ્થામાં ભજના જાણવી.

પ્રશ્ન :- જો અનિકાચિત જિનનામ બાંધ્યા પછી તિર્યંચગતિમાં જવાતું હોય તો તિર્યંચગતિમાં પણ જિનનામકર્મની સત્તા સિદ્ધ થઈ

અને શાસ્ત્રોમાં તો તિર્યંચગતિમાં જિનનામની સત્તા નિષેધેલી છે. તિર્યંચગતિમાં તો નામકર્મની ૯૩ પ્રકૃતિઓની સત્તાને આશ્રયી ૯૨, ૮૮, ૮૬, ૮૦ અને ૭૮ એમ નામકર્મનાં પાંચ જ સત્તાસ્થાન કહ્યાં છે. અને તે પાંચેમાંથી એકેયમાં જિનનામકર્મ નથી. માટે જિનનામની સત્તા હોતે છતે તિર્યંચ કેમ થાય? અને તિર્યંચ થયા વિના શેષ ભવોથી આટલી લાંબી સત્તા કેમ પૂર્ણ કરી શકાય?

ઉત્તર :- ''તિર્યંચગતિમાં જિનનામની સત્તાનો જે નિષેધ કરેલ છે, તે નિકાચિતને આશ્રયી કરેલ છે. અનિકાચિત જિનનામકર્મની સત્તા હોતે છતે આ જીવ તિર્યંચ થઈ શકે છે. તિર્યંચગતિમાં નિકાચિત કે અનિકાચિત એવા બંધમાત્રનો નિષેધ છે. પરંતુ સત્તાનો નિષેધ નથી. નિકાચિતની જ સત્તા ત્યાં નથી. ૯૨ આદિ પાંચે સત્તાસ્થાનોમાં જે જિનનામની સત્તા નથી તે નિકાચિતને આશ્રયી જાણવું પરંતુ અનિકાચિતની સત્તા ત્યાં હોઇ શકે છે. જેથી કાળપૂર્તિ થઈ શકે છે. શાસ્ત્રોમાં જ કહ્યું છે કે -

जमिह निकाइयतित्थं, तिरियभवे तं निसेहियं संतं ।
इयरंमि नत्थि दोसो, उव्वट्टणावट्टणासज्झे ।।

અર્થ :- તિર્યંચગતિમાં જે જિનનામની સત્તાનો નિષેધ છે. તે નિકાચિતને આશ્રયી છે. પરંતુ ઈતર (અનિકાચિત) માં કોઈ દોષ નથી. એટલે કે અનિકાચિત જિનનામની સત્તા તિર્યંચમાં માનવામાં કોઈ દોષ નથી તથા તે જિનનામકર્મનો ઉદ્વર્તના અને અપવર્તના દ્વારા ફેરફાર કરી શકાય છે.

ભાવાર્થ એવો છે કે તિર્યંચગતિમાં જિનનામની સત્તાનો જે નિષેધ છે તે માત્ર નિકાચિતને જ આશ્રયી છે. અર્થાત્ અનિકાચિત જિનનામની સત્તા હોતે છતે જીવ તિર્યંચ થઈ શકે છે અને કાળપૂર્તિ પણ કરી શકે છે. તથા ૯૨-૮૮ આદિની સત્તામાં જે જિનનામ તિર્યંચમાં નથી ગણ્યું તે સઘળું નિકાચિત આશ્રયી જાણવું. છઠ્ઠા કર્મગ્રંથમાં આવતાં સત્તાસ્થાનો નિકાચિત જિનનામને આશ્રયી છે.

વળી અંતઃકોડાકોડીની જિનનામની સત્તા અનિકાચિતની છે. તે પૂર્ણ કરવા તિર્યંચમાં જવું જ પડે એવો નિયમ નથી. તિર્યંચમાં ગયા વિના પણ સંક્રમ અને અપવર્તનાકરણ વડે તે જ ભવમાં પણ પૂર્ણ કરી શકે છે. સંક્રમ વડે તે કાળે બંધાતી નામકર્મની શેષ પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમાવીને તે ભવમાં પણ નિઃસત્તાક કરી શકે છે. તથા અપવર્તનાકરણ વડે લાંબી સ્થિતિને તોડીને નાની કરી શકે છે. તેથી તે જ ભવમાં પણ સમાપ્ત થઈ શકે છે એટલે આટલી લાંબી સ્થિતિ બંધાઈ છે માટે તે પૂર્ણ કરવા તિર્યંચમાં જવું જ પડશે એવો નિયમ નથી. કર્મો બાંધ્યા પછી એક આવલિકા બાદ સંક્રમ, ઉદ્વર્તના, અપવર્તના, ઉદીરણા આદિ દ્વારા કર્મોમાં આ જીવ ઘણા ઘણા ફેરફારો કરે છે. આ જીવે જેટલી સ્થિતિવાળું કર્મ બાંધ્યું હોય તેટલી સ્થિતિવાળું જ અને તે રીતે જ ભોગવાય તો આટલી લાંબી સ્થિતિવાળું એક કર્મ ભોગવીને પૂર્ણ કરતાં અંતર્મુહૂર્તે અંતર્મુહૂર્તે બીજાં કેટલાંય કર્મો તે જીવ બાંધતો જ હોય છે. ''પૂર્ણ એક થાય અને બંધાય અનેક.'' જેથી કોઈ કાળે કોઈ જીવનો મોક્ષ જ થઈ ન શકે. માટે બંધહેતુના અનુસારે જેમ કર્મો બંધાય છે. તેમ ઉદયથી ભોગવ્યા વિના પણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવ આદિ નિમિત્તોને આશ્રયી સંક્રમ-અપવર્તના આદિ કરણો દ્વારા પ્રદેશોદયથી પણ ક્ષય કરી શકાય છે. માટે અંતઃકોડાકોડીની સ્થિતિના કથનમાં કોઈ દોષ નથી.

આહારકદ્વિક સાતમે, આઠમે ગુણઠાણે જઘન્યથી સંખ્યાતગુણહીન એવી અંતઃકોડાકોડી પ્રમાણ બાંધીને છઠ્ઠે-પાંચમે આવી જ્યારે ચોથે ગુણઠાણે આવે છે ત્યારથી જ ''અવિરતિના નિમિત્તે'' આહારકની ઉદ્વલના (ઉદ્વલના નામનો સંક્રમ) શરૂ કરે છે તેનાથી આહારકદ્વિક રૂપે બંધાયેલ કર્મદલિકો બંધાતા એવા વૈક્રિયાદિમાં સંક્રમાવીને પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળે તે જીવ આહારકદ્વિકની નિઃસત્તાકાવસ્થા કરે છે. ચોથા ગુણઠાણાથી પડીને પહેલે-બીજે પણ જાય છે. યાવત્સૂક્ષ્મ નિગોદાદિમાં પણ જાય. તો પણ ઉદ્વલના સંક્રમ ચાલુ જ રહે છે એટલે સત્તા અંતઃકોડાકોડી હોવા છતાં અવિરત થનારા જીવને પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જ સત્તા ટળી જાય છે. તેની સત્તા હોતે છતે

તિર્યંચમાં પણ જાય છે. અને અપવર્તના તથા સંક્રમ આદિ દ્વારા ઉદયવતીમાં સંક્રમાવીને પણ ચૌદમે જઈને નિઃસત્તાક થાય છે. તેથી આ ત્રણે કર્મોની જઘન્યસ્થિતિ અંતઃકોડાકોડી કહેવામાં કંઈ પણ શાસ્ત્રવિરોધ આવતો નથી.

તથા અહીં ''આહારકદ્વિક'' કહ્યું છે તો પણ આહારકબંધન અને આહારક સંઘાતનની પણ જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેટલી જ સમજી લેવી. બંધન અને સંઘાતન પણ અવશ્ય બંધાય જ છે. ફક્ત તેની વિવક્ષા શરીરની અન્તર્ગત કરવામાં આવે છે. જિનનામ કર્મ ત્રીજા ભવે બંધાયા પછી તેનો બંધ સમ્યક્ત્વ હોવાથી સદા ચાલુ રહે છે, ફક્ત પૂર્વબદ્ધ નરકાયુષ્યવાળાને ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ હોય તો મિથ્યાત્વે અંતર્મુહૂર્ત માત્ર બંધાતું નથી. અન્તિમભવમાં ક્ષપકશ્રેણી માંડે ત્યારે આઠમાના છઠ્ઠા ભાગે બંધવિચ્છેદ થયા બાદ અંતર્મુહૂર્ત કાળ ગયા પછી તેનો વિપાકોદય શરૂ થાય છે. અને આહારકદ્વિકનો સાતમે-આઠમે બંધ કરી જ્યારે છઠ્ઠે આવે ત્યારે આહારક શરીર વિકુર્વે તો અંતર્મુહૂર્ત બાદ તેનો વિપાકોદય શરૂ થાય છે. તથા જો હમણાં આહારક શરીર બનાવવાના પ્રયોજનના અભાવે ન બનાવે, અને સંયમમાં વર્તે, અને મૃત્યુ નજીક આવે ત્યારે જો બનાવે તો વધારેમાં વધારે દેશોન પૂર્વક્રોડ વર્ષ પછી પણ વિપાકોદય થાય છે. આ પ્રમાણે જિનનામ અને આહારકદ્વિક સંબંધી પ્રાસંગિક કેટલીક ચર્ચા આપણે કરી.

મનુષ્યાયુષ્ય અને તિર્યંચાયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ત્રણ પલ્યોપમ જાણવો. જે દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુના માનવીનું તથા ભરત-ઐરાવત ક્ષેત્રવર્તી ઉત્સર્પિણીના છેલ્લા અને અવસર્પિણીના પહેલા આરાના યુગલિકનું આટલું આયુષ્ય હોય છે. આ સ્થિતિબંધ માત્ર ભોગ્યકાળ આશ્રયી જ જાણવો બીજા કર્મોની જેમ જો અબાધાકાળ સહિત ભોગ્યકાળવાળો સ્થિતિબંધ જાણવો હોય તો પૂર્વક્રોડના ત્રીજા ભાગે અધિક એવા ત્રણ પલ્યોપમનો સ્થિતિબંધ જાણવો. આ ગાથામાં આ પ્રમાણે ૩+૨ = ૫ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કહ્યો. ॥૩૩॥

इग विगल पुव्वकोडी, पलियासंखंस आउचउ अमणा ।
निरुवक्कमाण छमासा, अबाह सेसाण भवतंसो ।।३४।।

(एकविकलाः पूर्वकोटीं, पल्यासंख्यांशं आयुश्चतुष्कममनसः ।
निरुपक्रमाणां षण्मासाऽबाधा शेषाणां भवत्र्यंशः ॥३४॥)

इगविगल = એકેન્દ્રિય અને વિક્લેન્દ્રિય જીવો, **पुव्वकोडी** = પૂર્વક્રોડ વર્ષનું આયુષ્ય બાંધે છે, **पलियासंखंश** = પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનાં, **आउचउ** = ચાર આયુષ્ય, **अमणा** = મન વિનાના જીવો બાંધે છે, **निरुवक्कमाण** = નિરુપક્રમી આયુષ્યવાળા જીવોને, **छमासा अबाह** = છ માસની અબાધા હોય છે, **सेसाण** = બાકીના જીવોને, **भवतंसो** = ભવનો ત્રીજો ભાગ અબાધા હોય છે. ॥૩૪॥

ગાથાર્થ :- એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય જીવો પૂર્વક્રોડ વર્ષનું પરભવનું આયુષ્ય બાંધે છે. અસંજ્ઞી જીવો પરભવસંબંધી ચારે આયુષ્યો પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનાં બાંધે છે. નિરુપક્રમી જીવોને છ માસની અને શેષ જીવોને ભવના ત્રીજા ભાગની આયુષ્યકર્મની અબાધા હોય છે. ॥૩૪॥

વિવેચન :- ઉપરની તેત્રીસમી ગાથામાં તિર્યંચ-મનુષ્યનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ત્રણ પલ્યોપમનું કહ્યું છે. પરંતુ આટલું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય માત્ર સંજ્ઞી પં. તિર્યંચ અને મનુષ્યો જ બાંધે છે. બીજા જીવો આટલું આયુષ્ય બાંધતા નથી. કારણ કે ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ આ આયુષ્ય યુગલિક તિર્યંચ-મનુષ્યોનું (દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રવર્તી તથા અવસર્પિણીના પહેલા આરાના અને ઉત્સર્પિણીના છેલ્લા આરાના તિર્યંચ-મનુષ્યોનું) જ હોય છે. અને શેષ જીવો (એકેન્દ્રિય, વિક્લેન્દ્રિય અને દેવ-નારકીના જીવો) યુગલિકના ભવમાં ઉત્પન્ન થતા જ નથી. તેથી આટલું મોટું આયુષ્ય તે જીવો બાંધતા નથી. આ બાબતમાં એક પ્રશ્ન થાય છે કે આ એકેન્દ્રિય, વિક્લેન્દ્રિય જીવો યુગલિકના ભવમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. અને ત્રણ

પલ્યોપમ જેટલું મોટું આયુષ્ય બાંધતા નથી તો તે જીવો પરભવનું આયુષ્ય વધુમાં વધુ કેટલું બાંધે છે? તે ગ્રન્થકાર સમજાવે છે કે -

એકેન્દ્રિય, વિક્લેન્દ્રિય જીવો મૃત્યુ પામીને માત્ર કર્મભૂમિના તિર્યંચ અને મનુષ્યમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે, દેવ-નારકીમાં તથા યુગલિકમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. તેથી તે એકેન્દ્રિયાદિ જીવો કર્મભૂમિના તિર્યંચ-મનુષ્યનું ઉત્કૃષ્ટથી **"પૂર્વક્રોડ વર્ષ"** નું જ આયુષ્ય બાંધે છે. તેનાથી વધારે આયુષ્ય યુગલિકના ભવમાં હોય છે. અને તે આયુષ્ય આ જીવો બાંધતા નથી. મનુષ્ય અને તિર્યંચનાં એમ બન્ને આયુષ્ય પુણ્ય પ્રકૃતિ છે. તે બન્નેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વિશુદ્ધિથી બંધાય છે. એકેન્દ્રિય અને વિક્લેન્દ્રિયના ભવો એવા છે કે પૂર્વક્રોડ વર્ષથી વધારે આયુષ્ય બાંધે તેવી વિશુદ્ધિ ત્યાં સંભવતી નથી. તેથી ૧-૨-૩ પલ્યોપમનું આયુષ્ય આ જીવો બાંધતા નથી

ચોર્યાસી લાખને ચોર્યાસી લાખે ગુણવાથી જે આવે તે પૂર્વ કહેવાય છે. જેમકે ૮૪,૦૦,૦૦૦ × ૮૪,૦૦,૦૦૦ = ૭,૦૫,૬૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ આટલા વર્ષોનું એક પૂર્વ થાય છે. તેવાં એક ક્રોડ પૂર્વ જેટલું આયુષ્ય આ જીવો ઉત્કૃષ્ટથી બાંધે છે. આ જ કારણે એકેન્દ્રિય, વિક્લેન્દ્રિયના જીવો યુગલિકના ભવમાં ઉત્પન્ન થતા નથી.

તિર્યંચો અને મનુષ્યો જ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય હોય છે. દેવ-નારકી, અસંજ્ઞી હોતા નથી. કારણ કે દેવ-નારકી નિયમા સંજ્ઞી જ હોય છે. તે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં તિર્યંચો પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા બન્ને જાતના હોય છે. પરંતુ અસંજ્ઞી પં. મનુષ્યો નિયમા અપર્યાપ્તા જ હોય છે. જીવવિચારમાં જલચરાદિના ભેદોમાં પાંચના ગર્ભજ- સંમૂર્છિમ અને તેના પર્યાપ્તા-અપર્યાપ્તા કરતાં ૨૦ ભેદ જણાવ્યા છે. પરંતુ મનુષ્યોના ૧૦૧ ભેદોમાં ગર્ભજ પર્યાપ્તા, ગર્ભજ અપર્યાપ્તા, અને સંમૂર્છિમ અપર્યાપ્તા કરતાં ૩૦૩ ભેદ થાય છે. હવે જે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તા તિર્યંચો છે તે પંચેન્દ્રિય હોવાથી અને પર્યાપ્તા હોવાથી એકેન્દ્રિય, વિક્લેન્દ્રિય

કરતાં અને અસંજ્ઞી અપર્યાપ્તા તિર્યંચ-મનુષ્યો કરતાં કંઈક વધારે વિશુદ્ધિવાળા અને કંઈક વધારે સંક્લેશવાળા પણ હોય છે. તેથી પરભવનું તિર્યંચ-મનુષ્યનું આયુષ્ય તો બાંધે જ છે પરંતુ દેવ-નારકીનું આયુષ્ય પણ બાંધે છે. અને તે જીવો ચારે ગતિનાં ચારે આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમના એક અસંખ્યાતમા ભાગ સુધીનું જ બાંધી શકે છે. તેથી વધારે બાંધી શકતા નથી. અને તે પણ અસંજ્ઞી પં. પર્યાપ્તા તિર્યંચો જ આ બંધ કરે છે.

અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તા તિર્યંચો અને અસંજ્ઞી પં. અપર્યાપ્તા મનુષ્યો, અપર્યાપ્તા હોવાથી વિશિષ્ટ વિશુદ્ધિ અને સંક્લેશવાળા ન હોવાથી દેવ-નારકીનું આયુષ્ય બાંધતા જ નથી. અને તિર્યંચ-મનુષ્યનું આયુષ્ય પણ ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વક્રોડ વર્ષનું જ બાંધે છે. તેથી વધારે નહીં.

એકેન્દ્રિય-વિક્લેન્દ્રિયમાં પૂર્વક્રોડ વર્ષ પ્રમાણ બે આયુષ્યનો બંધ, અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચમાં પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ ચાર આયુષ્યનો બંધ જે કહ્યો તે **ભોગ્યકાળ માત્રને આશ્રયી** જાણવો. જો અબાધાસહિત ભોગ્યકાળવાળો સ્થિતિબંધ જાણવો હોય તો પોતપોતાના વર્તમાનભવના ત્રીજા ભાગે અધિક એવો સ્થિતિબંધ જાણી લેવો. કર્મપ્રકૃતિમાં બંધનકરણ ગાથા ૭૪માં કહ્યું છે કે *સેસાણ પુવ્વકોડી સાઉ તિભાગો અબાહા સિં* અર્થ - બાકીના એકેન્દ્રિયાદિ જીવો પૂર્વક્રોડ વર્ષ પ્રમાણ પરભવનું આયુષ્ય બાંધે છે અને પોતાના આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ અબાધા હોય છે. આ પ્રમાણે મનુષ્ય અને તિર્યંચના આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ત્રણ પલ્યોપમ આ ગાથામાં કહ્યો, અને દેવ-નારકીના આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બંધ ૩૩ સાગરોપમ હોય છે. તે ગાથા ૨૬ના ચોથા ચરણમાં કહ્યો છે. જેથી ચારે આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સમજાવ્યો.

આ ચારે આયુષ્યનો અબાધાકાળ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોની જેમ હોતો નથી. તો કયા આયુષ્યનો અબાધાકાળ કેટલો હોય છે, તે જણાવે

છે કે નિયમા નિરુપક્રમ આયુષ્યવાળા એટલે જે જીવોનું આયુષ્ય ગતભવમાંથી જેટલું બાંધીને લાવ્યા છે. તેટલું સંપૂર્ણ ભોગવનારા અને અપવર્તના દ્વારા ઘટાડો નહી કરનારા એવા જે દેવ, નારકી અને યુગલિક તિર્યંચ-મનુષ્યના જીવો છે તેઓને છ માસની અબાધા હોય છે. અર્થાત્ તેઓને પોતાના ભવનું છ માસ આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે જ પરભવનું આયુષ્ય બાંધે છે. અને બાકીના (નિયમા નિરુપક્રમ જ આયુષ્ય હોય નહીં એવા તે શેષ) અપવર્તનીય આયુષ્યવાળા એકેન્દ્રિય, વિક્લેન્દ્રિય અને સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા સોપક્રમી અથવા નિરુપક્રમી આયુષ્યયુક્ત પં. તિર્યંચો અને મનુષ્યોમાં પોતપોતાના આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ અબાધા હોય છે. અહીં યુગલિક તિર્યંચ-મનુષ્યોમાં કેટલાક આચાર્યો પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અબાધા હોય એમ પણ માને છે. એટલે કે પોતાના ભવનું પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનું આયુષ્ય બાકી હોતે છતે પરભવનું આયુષ્ય બાંધે છે. એમ માને છે. (જુઓ કર્મપ્રકૃતિ બંધનકરણ ગાથા-૭૫)

ગાથા ૨૬ માં	૨		ગાથા ૩૦ માં	૧૮	
ગાથા ૨૮ માં	૩૮		ગાથા ૩૧/૩૨ માં	૪૨	
ગાથા ૨૯ માં	૩૧		ગાથા ૩૩ માં	૫	
	૭૧	+		૬૫=	**૧૩૬**

બંધમાં ૧૨૦ પ્રકૃતિઓ હોય છે પરંતુ ગ્રંથકારે અહીં વર્ણાદિના ૨૦ ઉત્તરભેદોની સ્થિતિ જુદીજુદી કહી છે. તેથી વર્ણાદિની ૧૬ સંખ્યા વધારે ગણતાં ૧૩૬ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ તથા તેના પ્રસંગમાં ઉત્કૃષ્ટ અબાધાકાળ ગાથા ૨૬ થી ૩૪ સુધીમાં કહ્યો. તેમાં ગાથા ૨૭માં મૂલકર્મનો જઘન્યસ્થિતિબંધ અને ગાથા ૩૪માં જુદા જુદા જીવોને આશ્રયી આયુષ્યબંધ પણ કહ્યો. આ પ્રમાણે મૂલ પ્રકૃતિ તથા ઉત્તર પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધનું તથા મૂલકર્મના જ.સ્થિ. બંધનું વર્ણન સમાપ્ત થયું. ॥ ૩૪ ॥

હવે ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ સમજાવે છે.

लहुठिइबंधो संजलण लोहपणविग्घनाणदंसेसु ।
भिन्नमुहुत्तं ते अट्ठ, जसुच्चे बारस य साए ॥३५॥

(लघुस्थितिबन्धस्संज्वलनलोभपञ्चविघ्नज्ञानदर्शनेषु ।
भिन्नमुहूर्तं तेऽष्टौ यशउच्चैर्गोत्रयोर्द्वादश च साते ॥३५॥)

लहुठिइबंधो = જઘન્ય સ્થિતિબંધ, **संजलणलोह** = સંજ્વલન લોભ, **पणविग्घ** = પાંચ અંતરાય, **नाणदंसेसु** = પાંચ જ્ઞાનાવરણીય અને ચાર દર્શનાવરણમાં, **भिन्नमुहुत्तं** = અંતર્મુહૂર્ત, **ते अट्ठ** = તે મુહૂર્તો આઠ, **जसुच्चे** = યશનામકર્મ અને ઉચ્ચગોત્રમાં, **बारस य साए** = સાતાવેદનીયમાં બાર મુહૂર્ત. ॥ ૩૫ ॥

ગાથાર્થ = સંજ્વલન લોભ, પાંચ અંતરાય, પાંચ જ્ઞાનાવરણીય અને ચાર દર્શનાવરણીય એમ ૧૫ નો જઘન્યસ્થિતિબંધ અંતર્મુહૂર્ત, યશ અને ઉચ્ચગોત્રનો આઠ મુહૂર્ત, અને સાતાનો બાર મુહૂર્ત હોય છે. ॥૩૪॥

વિવેચન : હવે જઘન્યસ્થિતિબંધ કહેવાનો અવસર છે. એકેન્દ્રિય વિક્લેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય કરતાં સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના ભવમાં વિશુદ્ધિ અને સંક્લેશ (પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત કષાયોની માત્રા) અધિક હોય છે તેથી સાસ્વાદનથી અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગ સુધીમાં જઘન્યથી પણ પંચેન્દ્રિય જીવ આયુષ્ય વિના કોઈપણ કર્મની અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ બાંધે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ બૃહત્તર અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ બાંધે છે. તથા મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે જઘન્યથી અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ જ બાંધે છે. તેનાથી ન્યૂન સ્થિતિબંધ સંજ્ઞી જીવ કરતો નથી. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૦-૩૦-૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ પણ બંધ કરે છે. (જાુઓ આ શતકની જ ગાથા ૪૮) અને એકેન્દ્રિય, વિક્લેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવો એક સાગરોપમના પણ સાતીયા

ભાગ વગેરેની સ્થિતિ બાંધે છે. (ગાથા-૩૭). તેથી પહેલા ગુણઠાણાથી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગસુધી જે જે પ્રકૃતિઓ બંધાય છે. તેમાંથી ૮૫ની **"જઘન્યસ્થિતિ"** પંચેન્દ્રિયના ભવમાં મળતી નથી. પરંતુ એકેન્દ્રિયના ભવમાં મળે છે. અને જે પ્રકૃતિઓ આઠમા ગુણઠાણાના છઠ્ઠાભાગથી આગળ નવમે-દસમે ગુણઠાણે પણ બંધાય છે. ત્યાં અતિશય ઘણી વિશુદ્ધિ હોવાથી ૨૨ પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિનો બંધ ત્યાં મળે છે. આહારકદ્વિક અને જિનનામની જઘન્યસ્થિતિનો બંધ આઠમાના છઠ્ઠા ભાગે મળે છે વૈક્રિયષટ્કની જઘન્યસ્થિતિનો બંધ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત તિર્યંચમાં મળે છે. તિર્યંચ-મનુષ્યાયુષ્યની જઘન્યસ્થિતિનો બંધ એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ-મનુષ્યમાં અને દેવ-નરકના આયુષ્યની જઘન્યસ્થિતિનો બંધ પં.પર્યાપ્તા તિર્યંચ-મનુષ્યમાં મળે છે. બાકીની ૮૫ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિનો બંધ એકેન્દ્રિયમાં મળે છે.

(૧)	**આહારકદ્વિક-જિનનામનો જઘન્યસ્થિતિબંધ આઠમાના છઠ્ઠાભાગે ક્ષપકને**	૩
(૨)	**વૈક્રિયષટ્કનો જઘન્યસ્થિતિબંધ અસંજ્ઞી પં.પર્યાપ્તા તિર્યંચોને**	૬
(૩)	**મનુષ્ય-તિર્યંચાયુષ્યનો જ.સ્થિતિબંધ એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિયતિ.મનુષ્યને**	૨
(૪)	**દેવ-નરકાયુષ્યનો જઘન્યસ્થિતિબંધ સંજ્ઞી. અસંજ્ઞી પં.પર્યા.તિર્યંચ તથા મનુષ્યને**	૨
(૫)	**નવમે દસમે બંધાતી ૨૨ નો જઘન્યસ્થિતિ બંધ ત્યાં નવમે-દસમે ક્ષપકને**	૨૨
(૬)	**બાકીની ૮૫ પ્રકૃતિઓનો જઘન્યસ્થિતિબંધ એકેન્દ્રિયને થાય છે.**	૮૫
		૧૨૦

સ્થિતિબંધ અને રસબંધ કષાયથી થતા હોવાથી જ્યાં વધારે કષાયો છે ત્યાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બંધાય છે. અને જ્યાં ઓછા કષાયો છે અને વિશુદ્ધિ વધારે છે ત્યાં જઘન્યસ્થિતિ બંધાય છે. આ નિયમને અનુસારે પ્રથમ નવમે-દસમે બંધવિચ્છેદ પામતી ૨૨ પ્રકૃતિઓનો જઘન્યસ્થિતિબંધ સમજાવે છે.

(૧) સંજ્વલનલોભ, પાંચ અંતરાય, પાંચ જ્ઞાનાવરણીય અને ચાર દર્શનાવરણીય એમ કુલ ૧૫ પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ પોત-

પોતાના બંધવિચ્છેદ કાળે ક્ષપકને બંધાય છે. અને તે "અંતર્મુહૂર્ત" માત્ર જ હોય છે.

(૨) યશ અને ઉચ્ચગોત્રની દશમા ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે ક્ષપકને જઘન્ય સ્થિતિ બંધાય છે. અને તે આઠ મુહૂર્ત પ્રમાણ હોય છે.

(૩) સાતા વેદનીયની પણ જઘન્યસ્થિતિ દસમે ક્ષપકને બંધાય છે અને તે ૧૨ મુહૂર્ત પ્રમાણ હોય છે.

આ પ્રમાણે આ ગાથામાં ૧૮ પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિનો બંધ કહ્યો. ॥ ૩૫ ॥

दो इगमासो पक्खो, संजलणतिगे पुमट्ठवरिसाणि।
सेसाणुक्कोसाओ, मिच्छत्तठिईइ जं लद्धं ॥३६॥

(द्वावेकमासः पक्षस्संज्वलनत्रिके पुंस्यष्टवर्षाणि।
शेषाणामुत्कृष्टाद् मिथ्यात्वस्थित्या यद्लब्धम् ॥३६॥)

दोइगमासो = બે માસ અને એકમાસ, **पक्खो** = એક પખવાડીયું, **संजलणतिगे** = સંજ્વલન ત્રણ કષાય, **पुमट्ठवरिसाणि** = પુરુષવેદનો આઠ વર્ષ, **सेसाण** = બાકીની પ્રકૃતિઓની, **उक्कोसाओ** = ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને, **मिच्छत्तठिईइ** = મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે (ભાગે છતે), **जं लद्धं** = જે પ્રાપ્ત થાય તે. ॥ ૩૬ ॥

ગાથાર્થ = સંજ્વલન ક્રોધ, માન અને માયાની જઘન્યસ્થિતિબંધ અનુક્રમે બે માસ, એકમાસ અને પંદર દિવસ જાણવી. પુરુષવેદની આઠ વર્ષ સમજવી. બાકીની પ્રકૃતિઓની પોતાની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ભાગતાં જે આવે તેમાં (આગળની ૩૭મી ગાથામાં કહેવાશે તેમ) પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરીએ ત્યારે તે તે પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ જાણવી. ॥ ૩૬ ॥

D:/KARM5/PANC_M-1.PM5 72

વિવેચન = સંજ્વલન ક્રોધ, માન અને માયાની જઘન્યસ્થિતિબંધ અનુક્રમે બે માસ, એકમાસ અને પન્નર દિવસની હોય છે. આ સ્થિતિ પોતપોતાના બંધ-વિચ્છેદકાળે ક્ષપકશ્રેણીમાં હોય છે. કારણ કે ઉપશમશ્રેણી કરતાં ક્ષપકશ્રેણીમાં જીવ ઘણો વિશુદ્ધ હોય છે. એટલે સંજ્વલનકષાયના ઉદયજન્ય મલીનતા મંદ-મંદતર હોય છે. તેવી મંદતમ મલીનતા વડે જઘન્ય સ્થિતિ થાય છે. આ કારણથી ક્ષપકશ્રેણી કરતાં ઉપશમશ્રેણીમાં દ્વિગુણ (ડબલ) અને ઉપશમશ્રેણી કરતાં ઉપશમ શ્રેણીથી પડનારાને દ્વિગુણ (ડબલ) સ્થિતિબંધ થાય છે. તેથી સં.ક્રોધની ક્ષપકશ્રેણીમાં નવમા ગુણસ્થાનકના બીજા ભાગના ચરમ સમયે જઘન્યસ્થિતિ જાણવી એવી જ રીતે સં.માનની ક્ષપકને નવમાના ત્રીજા ભાગના ચરમ સમયે, સં. માયાની ક્ષપકને નવમાના ચોથા ભાગના ચરમ સમયે જઘન્યસ્થિતિ જાણવી.

આ જ પ્રમાણે પુરુષવેદની જઘન્યસ્થિતિ ક્ષપકને નવમા ગુણસ્થાનકના પ્રથમ ભાગે જાણવી. અને તે આઠ વર્ષ પ્રમાણ હોય છે. આ પ્રમાણે ક્ષપકશ્રેણીમાં નવમે-દશમે બંધાતી ૨૨ પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ કહી.

सेसाण = બાકીની ૮૫ પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ જણાવે છે. જો કે ૨૨ પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ હમણાં કહી છે. એટલે *सेस* શબ્દથી ૯૮ આવવી જોઈએ પરંતુ આહારકદ્વિક અને જિનનામની જઘન્ય સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિના પ્રસંગે કહી છે. ચાર આયુષ્ય અને વૈક્રિય ષટ્કની જઘન્યસ્થિતિ આગળ કહેવાની છે. તેથી ૨૨+૩+૪+૬ = કુલ ૩૫ વિના બાકીની ૮૫ની અહીં જણાવે છે.

જ્ઞાનાવરણીય પાંચ અને દર્શનાવરણીય ચાર ઉપરોક્ત ૨૨માં આવી ગઈ છે એટલે ક્રમની અપેક્ષાએ **નિદ્રાપંચક આદિ ૮૫** આવો ઉલ્લેખ કરાશે. નિદ્રાપંચક આદિ ૮૫ પ્રકૃતિઓની પોત પોતાની જે જે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ છે. તેને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ભાગતાં જે સ્થિતિ

આવે તેમાંથી પલ્યોપમનો એક અસંખ્યાતમો ભાગ ઓછો કરીએ તેટલી જઘન્યસ્થિતિ જાણવી. જઘન્યસ્થિતિ જાણવાની આ પદ્ધતિને (ગણિતને) જૈનશાસ્ત્રોમાં *करण* (ઉપાય) કહેવાય છે.

“પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ભાગતાં જે આવે તેમાંથી પલ્યોપમનો એક અસંખ્યાતમો ભાગ ઓછો કરવો તે જઘન્યસ્થિતિ છે.” આ ઉપાયને અનુસારે ૮૫ની જઘન્યસ્થિતિ જાણવી. જેમ કે નિદ્રાપંચકની ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. તેને મિથ્યાત્વની ૭૦ કોડાકોડી વડે ભાગો. શૂન્યથી શૂન્યનો છેદ થાય છે. જેમ ૩૦૦ ને ૭૦૦ વડે ભાગવા હોય તો ૩૦૦ નાં બે શૂન્ય અને ૭૦૦નાં બે શૂન્ય પરસ્પર એકબીજાનો છેદ કરે છે. $\frac{૩૦૦}{૭૦૦}$ એમ ગણિત થવાથી $\frac{૩}{૭}$ આવે છે. તેવી જ રીતે કોડાકોડી સાગરોપમનાં જે જે શૂન્યો છે. તે પરસ્પર છેદાય છે. ક્રોડનાં સાત શૂન્ય થાય છે. એટલે કોડાકોડીનાં ૧૪ શૂન્ય થાય છે. તે પરસ્પર છેદાય છે. દાખલા તરીકે

$$\frac{૩૦,૦૦૦૦૦૦૦,૦૦૦૦૦૦૦}{૭૦,૦૦૦૦૦૦૦,૦૦૦૦૦૦૦}$$ નીચેનાં શૂન્ય વડે

ઉપરનાં શૂન્ય છેદાય છે. એટલે $\frac{૩}{૭}$ એક સાગરોપમના સાત ભાગ કરીએ એવા ત્રણ ભાગ થાય છે. જેને સાતીયા ત્રણભાગ અથવા ત્રણ સપ્તમાંશ સાગરોપમ કહેવાય છે. તેમાંથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઓછો કરીએ તે જઘન્યસ્થિતિ જાણવી. આ જઘન્યસ્થિતિ બાદરપર્યાપ્તા એકેન્દ્રિય જીવો જ બાંધે છે. આ પ્રમાણે સર્વે પ્રકૃતિઓમાં જાણવું.

(૧) નિદ્રાપંચક અને અસાતાવેદનીયની ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. તેને ૭૦ કોડાકોડી વડે ભાગતાં [illegible] આવે તેમાંથી પલ્યો.નો અસં. ભાગ હીન કરીએ તેટલા સાગરોપમની જઘન્યસ્થિતિ આ ૬ પ્રકૃતિની જાણવી.

D:/KARM5/PANC_M-1.PM5 73

(૨) મિથ્યાત્વ મોહનીયની ૭૦ કોડાકોડી સાગ૦ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ છે. તેને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૭૦ વડે ભાગતાં $\frac{૭૦}{૭૦} = \frac{૭}{૭} = ૧$ સાગરોપમ થાય. તેમાં પલ્યો.નો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરીએ એટલી જઘન્યસ્થિતિ મિથ્યાત્વમોહની જાણવી.

(૩) સોળ કષાયની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૪૦ કોડાકોડી સાગરોપમની છે. તેને મિથ્યાત્વની ૭૦ કોડાકોડી પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ વડે ભાગતાં $\frac{૪}{૭}$ થાય, તેમાંથી પલ્યો.નો અસં. ભાગ ન્યૂન કરીએ તેટલી જઘન્યસ્થિતિ ૧૬ કષાયની થાય છે.

(૪) હાસ્ય-રતિની ૧૦ કોડાકોડી છે. તેને ૭૦ વડે ભાગતાં $\frac{૧}{૭}$ થાય તેમાંથી પલ્યોપમનો અસં. ભાગ ન્યૂન કરતાં જે આવે તે હાસ્ય-રતિની જઘન્યસ્થિતિ જાણવી.

(૫) ભય, જાુગુપ્સા, અરતિ, શોક અને નપુંસકવેદની સ્થિતિ ૨૦ કોડાકોડીની છે. તેને ૭૦ વડે ભાગતાં $\frac{૨}{૭}$ થાય. પલ્યોપમનો અસં. ભાગ ન્યૂન $\frac{૨}{૭}$ જઘન્યસ્થિતિ આ પાંચની જાણવી.

(૬) સ્ત્રીવેદની ૧૫ કોડાકોડીની સ્થિતિ છે. તેને ૭૦ વડે ભાગતાં $\frac{૧૫}{૭૦}$ થાય. ઉપર-નીચેની બન્ને સંખ્યાને **સમાન આંક** વડે ભાગતાં (લઘુ કરતાં) ગણિત ટુંકુ થાય છે અને અર્થમાં કંઈ જ તફાવત થતો નથી તેથી **પાંચ વડે** બન્નેને ભાગી શકાય તેમ છે તેથી ૧૫ને પાંચ વડે ભાગતાં ૩ થાય. અને ૭૦ને પાંચ વડે ભાગતાં ૧૪ થાય એટલે $\frac{૧૫}{૭૦}$ નો અર્થ $\frac{૩}{૧૪}$ થાય છે. તેમાં પલ્યો.નો અસં. ભાગ ન્યૂન કરીએ તેટલી જઘન્યસ્થિતિ સ્ત્રીવેદની જાણવી.

(૭) નામકર્મમાં ૧૦, ૧૨, ૧૨ાા, ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૧૭ાા,૧૮ અને ૨૦ કોડાકોડીસાગરો૦ની સ્થિતિ જાુદી જાુદી પ્રકૃતિઓની આવી છે તે દરેકને ૭૦ વડે ભાગતાં અનુક્રમે $\frac{૧૦}{૭૦}$, $\frac{૧૨}{૭૦}$, $\frac{૧૨ાા}{૭૦}$, $\frac{૧૪}{૭૦}$, $\frac{૧૫}{૭૦}$,

$\frac{૧૬}{૭૦}$, $\frac{૧૭ાા}{૭૦}$, $\frac{૧૮}{૭૦}$ અને $\frac{૨૦}{૭૦}$ થાય છે. સમાન આંક વડે છેદ કરતાં આ બધી જ સંખ્યા નાની થાય છે. તેથી $\frac{૧}{૭}$, $\frac{૬}{૩૫}$, $\frac{૫}{૨૮}$, $\frac{૧}{૫}$, $\frac{૩}{૧૪}$, $\frac{૮}{૩૫}$, $\frac{૧}{૪}$, $\frac{૯}{૩૫}$, અને $\frac{૨}{૭}$ થાય છે. તેમાં પલ્યો.નો અસં. ભાગ ન્યૂન કરીએ તેટલી જઘન્યસ્થિતિ તે તે પ્રકૃતિઓની જાણવી.

(૮) નીચગોત્રની ૨૦ કોડાકોડી છે. એટલે ૭૦ વડે ભાગતાં $\frac{૨}{૭}$ થાય છે. તેમાંથી પલ્યોપમનો અસં. ભાગ ઓછો કરતાં જઘન્યસ્થિતિ આવે છે.

આ પ્રમાણે ૮૫ પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ લાવવાની આ નીતિરીતિ છે. પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ભાગવી. જે આવે તેમાંથી પલ્યો.નો અસં. ભાગ ઓછો કરવો. એ જ જઘન્યસ્થિતિ કહેવાય છે. ૮૫ પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિમાં કર્મગ્રંથના આ અભિપ્રાયથી પંચસંગ્રહમાં અને કર્મપ્રકૃતિમાં કંઈક અંશે અભિપ્રાય જાુદો પડે છે. તે પણ અહી જાણી લઈએ. ઉપર જે અભિપ્રાય જણાવ્યો છે. તે આ કર્મગ્રંથનો છે એમ જાણવું.

પંચસંગ્રહકારનો અભિપ્રાય એવો છે કે પોત પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ભાગતાં જે આવે તે જ પ્રકૃતિની જઘન્ય સ્થિતિ કહેવાય. એકેન્દ્રિય જીવો જઘન્યથી તેટલી સ્થિતિ બાંધે છે. તેમાં પલ્યો.નો અસં. ભાગ ન્યૂન કરવો નહીં તથા સ્વકીય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ભાગતાં જે આવે તે જઘન્યસ્થિતિ છે તેમાં પલ્યો.નો અસં. ભાગ ઉમેરીએ તેટલી સ્થિતિ એકેન્દ્રિય જીવો ઉત્કૃષ્ટપણે બાંધે. આવો અભિપ્રાય પંચસંગ્રહકારનો છે.

કર્મપ્રકૃતિકારનો અભિપ્રાય એવો છે કે મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ભાગવા માટે **"પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ"** ન લેવી, પરંતુ **વર્ગની** ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ લેવી. મૂલકર્મની જે સ્થિતિ તે જ તેની સર્વે ઉત્તર પ્રકૃતિઓના વર્ગની ગણવી. ફક્ત મોહનીયમાં દર્શનમોહનીય, કષાયમોહનીય અને

D:/KARM5/PANC_M-1.PM5 74

નોકષાયમોહનીય એમ ત્રણ વર્ગ ગણવા. નામકર્મમાં કોઈ કોઈ કર્મોની ૧૦-૧૨-૧૨॥-૧૪-૧૫-૧૬-૧૭॥-૧૮ અને ૨૦ કોડાકોડી જેટલી સ્થિતિ હોય છે. તો પણ વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ લેવાની હોવાથી નામકર્મની સર્વે ઉત્તરપ્રકૃતિની ૨૦ કોડાકોડી ગણીને સીત્તેર વડે ભાગવા. ઉચ્ચ - નીચ ગોત્રની અનુક્રમે ૧૦-૨૦ કોડાકોડી છે. છતાં બન્નેની મૂલકર્મ પ્રમાણ ૨૦ સમજીને ૭૦ વડે ભાગવા. સાતા - અસાતાની અનુક્રમે ૧૫-૩૦ કોડાકોડી સાગ. છે. પરંતુ બન્નેનો વર્ગ એક માનીને ૩૦ કોડાકોડી સમજીને ૭૦ વડે ભાગવા.

મોહનીયમાં મિથ્યાત્વમોહનીયની ૭૦ કોડાકોડીને ૭૦ વડે ભાગવા. ૧૬ કષાયોમાં ૪૦ ને ૭૦ વડે ભાગવા. અને નોકષાયોમાં ૧૦-૧૫-૨૦ની સ્થિતિ હોવા છતાં ૧ વર્ગ સમજી ૨૦ કોડાકોડી ગણીને ૭૦ વડે ભાગવા. આ પ્રમાણે વર્ગની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ વડે ભાગતાં જે આવે તેમાંથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરીએ તેટલી જઘન્ય સ્થિતિ ઉત્તરપ્રકૃતિઓની જાણવી. એકેન્દ્રિય જીવો તેટલી જઘન્યસ્થિતિ બાંધે છે. પલ્યો.નો અસં. ભાગ ન્યૂન ન કરીએ તો તેટલી સ્થિતિ એકેન્દ્રિય જીવો ઉત્કૃષ્ટ બાંધે છે.

કર્મગ્રંથકારનો અભિપ્રાય એવો છે કે વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ન ભાગતાં પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ભાગવી અને જે આવે તેમાંથી પલ્યો.નો અસં. ભાગ ઓછો કરવો. આ ત્રણે અભિપ્રાયોમાં કંઈક કંઈક પરસ્પર તફાવત છે. સારાંશ એવો છે કે કર્મગ્રંથકાર અને પંચસંગ્રહકાર સ્વકીય સ્થિતિને ભાગવાનું સમાનપણે માને છે પરંતુ પલ્યો.નો અસં. ભાગ ન્યૂન કરવાનું કર્મગ્રંથકાર સ્વીકારે છે. પંચસંગ્રહકાર સ્વીકારતા નથી. કર્મગ્રંથકાર અને કર્મપ્રકૃતિકાર પલ્યો.નો અસં. ભાગ ન્યૂન કરવાનું સમાનપણે માને છે. પરંતુ એક સ્વકીયસ્થિતિને ભાગવાનું અને બીજા વર્ગની સ્થિતિને ભાગવાનું સ્વીકારે છે. પંચસંગ્રહકાર અને કર્મપ્રકૃતિકાર એ બન્નેના

અભિપ્રાયમાં બન્ને રીતે વાત જુદી છે. એક સ્વકીયસ્થિતિને ભાગવાનું અને બીજા વર્ગની સ્થિતિને ભાગવાનું સ્વીકારે છે. તથા એક પલ્યો.નો અસં. ભાગ ન્યૂન ન કરવાનું અને બીજા ન્યૂન કરવાનું માને છે. ઈત્યાદિ વિશેષ વર્ણન પંચસંગ્રહ તથા કમ્મપયડિથી જાણી લેવું.[1] ॥ ૩૬ ॥

अयमुक्कोसोगिंदिसु, पलियासंखंसहीण लहुबंधो।
कमसो पणवीसाए, पन्ना सय सहस्स संगुणिओ ॥३७॥

विगल असन्निसु जिट्ठो, कणिट्ठओ पल्लसंखभागूणो।
सुरनरयाउ समादस सहस्स सेसाउ खुड्डुभवं ॥३८॥

(अयमुत्कृष्ट एकेन्द्रियेषु, पल्यासंख्यांशहीनो लघुबन्धः।
क्रमशः पञ्चविंशत्या पञ्चाशत्शतसहस्रसंगुणितः ॥३७॥

विकलासंज्ञिषु ज्येष्ठः कनिष्ठः पल्यसंखभागोनः।
सुरनरकायुषोस्समानां दशसहस्राणि शेषायुषोः क्षुल्लकभवः॥३८॥

अयम् = આ, **उक्कोसो** = ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ, **एगिंदिसु** = એકેન્દ્રિયમાં જાણવો, **पल्लासंखंसहीण** = પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે હીન, **लहुबंधो** = જઘન્ય સ્થિતિબંધ, **कमसो** = અનુક્રમે, **पणवीसाए** = પચીસ વડે, **पन्नास** = પચાસ વડે, **सय** = સો વડે, **सहस्स** = હજાર વડે, **संगुणिओ** = ગુણાયો છતો. ॥ ૩૭ ॥

विगलअसन्निसु = વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં, **जिट्ठो** = જ્યેષ્ઠ- ઉત્કૃષ્ટ, **कणिट्ठओ** = જઘન્ય, **पल्लसंखभागूणो** = પલ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન, **सुरनरयाउ** = દેવ અને નરકનું આયુષ્ય, **समा** = વર્ષ, **दससहस्स** = દસ હજાર, **सेसाउ** = બાકીનાં બે આયુષ્ય, **खुड्डभवं** = ક્ષુલ્લકભવ ॥ ૩૮ ॥

૧. જુઓ કર્મપ્રકૃતિ બંધનકરણ ગાથા ૭૯, તથા પંચસંગ્રહદ્વાર પાંચમું, ગાથા-૪૮.

ગાથાર્થ = (પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ભાગતાં જે સ્થિતિ આવી) તે આ સ્થિતિ એકેન્દ્રિયજીવોનો ઉત્કૃષ્ટબંધ જાણવો. તેમાંથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરીએ તે એકેન્દ્રિયજીવોનો જઘન્યસ્થિતિબંધ થાય. તે જ ૮૫ પ્રકૃતિઓનો પણ જઘન્યબંધ જાણવો. એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને અનુક્રમે ૨૫-૫૦-૧૦૦ અને ૧૦૦૦ વડે ગુણતાં વિક્લેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયજીવોમાં જ્યેષ્ઠ (ઉત્કૃષ્ટ) સ્થિતિબંધ આવે. તેમાંથી પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરીએ તો વિક્લેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞીમાં જઘન્યસ્થિતિબંધ આવે. દેવ અને નારકીનું આયુષ્ય દશ હજાર વર્ષનું અને બાકીનાં બે આયુષ્ય એક ક્ષુલ્લકભવ પ્રમાણ જઘન્યથી બંધાય છે. ॥ ૩૭-૩૮ ॥

વિવેચન = પાછળ ગાથા ૩૬ માં જે સમજાવવામાં આવ્યું કે ૮૫ પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ કેટલી ? પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ભાગતાં જે આવે તેમાંથી પલ્યોપમનો એક અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરીએ તેટલી સ્થિતિ તે જઘન્યસ્થિતિ જાણવી. ત્યાં પ્રશ્ન થાય છે કે પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઓછો કરવાનું ત્યાં મૂળ ગાથા ૩૬માં તો કહ્યું જ નથી. તો ક્યાંથી જાણ્યું કે પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઓછો કરીએ ત્યારે જઘન્યસ્થિતિ આવે ?

આ વાત જાણવા માટે આ ૮૫ પ્રકૃતિની તથા નવમે, દસમે બંધવિચ્છેદ પામતી ૨૨ પ્રકૃતિની એમ કુલ ૧૦૭ પ્રકૃતિઓની એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞીપંચેન્દ્રિય જીવો વધુમાં વધુ કેટલી સ્થિતિ બાંધે? અને ઓછામાં ઓછી કેટલી સ્થિતિ બાંધે ? તે વાત આ બે (૩૭-૩૮) ગાથામાં સમજાવે છે. તેનાથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરવાનું કેવી રીતે જાણ્યું તે હકીકત સમજાશે.

"સેસાણુક્કોસાઓ મિચ્છત્તઠિઈઇ જં લદ્ધં અયમુક્કોસોગિંદિસુ ગાથા ૩૬ અને ગાથા ૩૭નું આટલું પદ સાથે જોડો. એટલે બાકીની ૮૫

પ્રકૃતિઓની પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ભાગતાં જે જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. એટલી એકેન્દ્રિય જીવો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે એમ જાણવું. તથા *પલિયાસંખંસહીણ લહુબંધો* = તેમાંથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરીએ ત્યારે જે સ્થિતિ આવે. તેટલી સ્થિતિ એકેન્દ્રિય જીવો જઘન્યથી બાંધે છે. જેમ કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ૩૦ કોડાકોડીને મિથ્યાત્વની ૭૦ કોડાકોડી વડે ભાગતાં જે $\frac{૩}{૭}$ સ્થિતિ થાય તેટલી સ્થિતિ એકેન્દ્રિય જીવો ઉત્કૃષ્ટથી બાંધે છે. અને તેમાંથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરીએ તેટલી એકેન્દ્રિય જીવો જઘન્યસ્થિતિ બાંધે છે.

આ વિધાનથી જ એમ સમજાય છે કે આ એકેન્દ્રિય જીવો પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન જે જઘન્યસ્થિતિ બાંધે છે. તે જ જઘન્યસ્થિતિ બાકી રહેલી ૮૫ પ્રકૃતિની કહેવાય છે. કારણ કે ૮૫ પ્રકૃતિની એકેન્દ્રિય જીવો જે આ જઘન્યસ્થિતિ બાંધે છે તેનાથી ન્યૂન સ્થિતિ અન્યત્ર ક્યાંય લભ્ય નથી. માટે એકેન્દ્રિયજીવોનો જે જઘન્યસ્થિતિ બંધ તે જ ૮૫ પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ જાણવી. આ રીતે પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઓછો કરવાનું ગાથાના પાઠથી જ જણાઈ આવે છે.

$\frac{૩}{૭}$ સંપૂર્ણ સાતીયા ત્રણ ભાગ વગેરે જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એકેન્દ્રિયજીવો બાંધે છે. તેને ૨૫ વડે ગુણવાથી જે આવે તેટલી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બેઈન્દ્રિયજીવો બાંધે છે. આ રીતે ૫૦-૧૦૦ અને ૧૦૦૦ વડે ગુણતાં જે આવે તેટલી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ અનુક્રમે તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવો બાંધે છે. પાંચે પ્રકારના જીવોમાં આ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કહ્યો. તે પાંચે પ્રકારના જીવોમાં જઘન્યસ્થિતિબંધ આ પ્રમાણે છે કે ૩/૭ સાતીયા ત્રણ ભાગ વગેરે જે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ એકેન્દ્રિય જીવો બાંધે છે. તેમાંથી **પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ** ઓછો કરીએ તો એકેન્દ્રિયજીવો કેટલી જઘન્યસ્થિતિ બાંધે ? તે માપ આવે. અને $\frac{૩}{૭}$ સંપૂર્ણ સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ એકેન્દ્રિયના જીવોને ઉત્કૃષ્ટથી બંધ યોગ્ય જે સ્થિતિ છે. તેને ૨૫-૫૦-

૧૦૦-૧૦૦૦ વડે ગુણતાં જે આવે તે બેઈન્દ્રિયાદિ જીવોને બંધયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ થઈ. તેમાંથી **પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ** ઓછો કરીએ તેટલી બેઈન્દ્રિયાદિ જીવો જઘન્યસ્થિતિ બાંધે છે.

સારાંશ કે એકેન્દ્રિય જીવો જે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બાંધે છે તેમાંથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઓછો કરીએ તેટલી એકેન્દ્રિયજીવો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે. અને એકેન્દ્રિય જીવોના ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધને યોગ્ય ૩/૭ સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ સ્થિતિને ૨૫-૫૦-૧૦૦-૧૦૦૦ વડે ગુણતાં જે આવે તેટલી બેઈન્દ્રિયાદિ જીવો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બાંધે છે. ૨૫-૫૦ આદિ વડે ગુણાયેલી તે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિમાંથી પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ઓછો કરીએ તેટલી બેઈન્દ્રિય આદિ જીવો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે. આ પ્રમાણે કર્મગ્રંથકારનો અભિપ્રાય છે.

કર્મપ્રકૃતિકારનો અભિપ્રાય પણ આ જ પ્રમાણે છે. પરંતુ પોત પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ભાગવાને બદલે વર્ગની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિને ભાગવાનું જણાવે છે. બાકી બધી રીતભાત કર્મગ્રંથકારના આશયને અનુરૂપ જ છે.

પરંતુ પંચસંગ્રહકારનો આશય ઘણો જુદો પડે છે. તેઓનો આશય એવો છે કે - પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ભાગતાં જે આવે તે જ એકેન્દ્રિયજીવો વડે બંધને યોગ્ય **જઘન્યસ્થિતિ** જાણવી. તેમાંથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઓછો કરવાની જરૂર નથી. અર્થાત્ ભાગવાથી જે આવી તે જ એકેન્દ્રિયને યોગ્ય જઘન્યસ્થિતિ કહેવાય. અને તેમાં પલ્યોપમનો એક અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરીએ એટલે એકેન્દ્રિયને યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય તથા મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ભાગવાથી ૩/૭ સંપૂર્ણ સાતીયા ત્રણ ભાગ વગેરે એકેન્દ્રિયને યોગ્ય જે જઘન્ય સ્થિતિ આવી તેને ૨૫-૫૦-૧૦૦ અને ૧૦૦૦ વડે ગુણતાં જે સ્થિતિ થાય તેટલી સ્થિતિ બેઈન્દ્રિયાદિ જીવો જઘન્યથી બાંધે છે. અને એકેન્દ્રિયના જઘન્યબંધને યોગ્ય ૩/૭ સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ જે સ્થિતિ છે. તેમાં

પ્રથમથી જ પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરો અને પછી ૨૫-૫૦-૧૦૦ અને ૧૦૦૦ વડે ગુણો. તેમ કરવાથી જેટલી સ્થિતિ આવે તેટલી બેઇન્દ્રિયાદિ જીવો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બાંધે છે.[1]

આ પ્રમાણે ત્રણેના અભિપ્રાયો જુદા જુદા છે. છતાં શતક નામના આ કર્મગ્રંથના અભિપ્રાય પ્રમાણે કોષ્ટક આપવામાં આવે છે. જઘન્યસ્થિતિ જાણવા માટે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિમાંથી એકેન્દ્રિયમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરવો. અને વિક્લેન્દ્રિય તથા અસંજ્ઞી જીવોમાં પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરવો. તથા જે પ્રકૃતિની જેટલી સ્થિતિ હોય તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગવા. વળી વિક્લેન્દ્રિયની અને અસંજ્ઞી પં.ની. ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ જાણવી હોય તો એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિને ૨૫-૫૦-૧૦૦ અને ૧૦૦૦ વડે ગુણવા. ઈત્યાદિ સમજી લેવું.

---

૧. જુઓ કર્મપ્રકૃતિ બંધનકરણ ગાથા ૮૦/૮૧, અને પંચસંગ્રહ દ્વાર પાંચમું ગાથા ૫૫/૫૬, તથા આ બન્ને ગ્રંથોની ટીકા તથા ફૂટનોટો વાંચતાં એવો ભાવ પણ ક્યાંક લખેલો જણાય છે કે એકેન્દ્રિયજીવોની જે જઘન્યસ્થિતિ છે. તેમાં પલ્યોપમનો **અસંખ્યાતમો** ભાગ ઉમેરીને ૨૫/૫૦ ૧૦૦/૧૦૦૦ વડે ગુણતાં વિક્લેન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ આવે. અને (પલ્યો.નો અસં. ભાગ ન્યૂન કરેલી) યથાસ્થિત એકેન્દ્રિયોની જઘન્યસ્થિતિને ૨૫/૫૦/૧૦૦/૧૦૦૦ વડે ગુણતાં વિક્લેન્દ્રિયાદિની જઘન્યસ્થિતિ આવે જુઓ શ્રી મલયગિરિજી અને ઉપાધ્યાયજી મ.સા.વાળી બન્ને ટીકાઓ સહિત છપાયેલી કર્મપ્રકૃતિની પ્રત-પૃષ્ઠ ૨૧૧/૧ની ટીપ્પણી.

તથા પંચસંગ્રહ દ્વાર પાંચમું ગાથા ૫૫મી ટીકાની છેલ્લીબે પંક્તિઓમાં એમ પણ લખેલું મળે છે કે એકેન્દ્રિયોની જઘન્યસ્થિતિમાં પલ્યો.નો અસં. ભાગ ઉમેરીને ૨૫/૫૦/૧૦૦/૧૦૦૦ વડે ગુણવાથી દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવે. (અહીં પલ્યો.ના સંખ્યાતમા ભાગને બદલે અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરવાનું લખ્યું છે.) તથા પંચસંગ્રહ દ્વાર ૫માની ૫૬મી ગાથામાં એકેન્દ્રિયની જઘન્યને ૨૫ આદિ વડે ગુણતાં વિક્લેન્દ્રિય આદિની જઘન્ય થાય. અને એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટને ૨૫ આદિ વડે ગુણતાં વિક્લેન્દ્રિય આદિની ઉત્કૃષ્ટ થાય. એમ કહ્યુ છે. તેથી આ બાબતમાં વધુ કેવલી ભગવાન જાણે.

વૈક્રિયષટ્કનો જઘન્યસ્થિતિબંધ અસંજ્ઞી પં.માં લભ્ય હોવાથી સાતીયા બે ભાગને હજારે ગુણતાં ૨૮૫ ૫/૭ સાગરોપમમાં પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન હોય છે. ઈત્યાદિ સમજી લેવું.

કર્મગ્રંથના અભિપ્રાય પ્રમાણેનું કોષ્ટક

ઉત્તરપ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ	એકેન્દ્રિયને આશ્રયી ઉ. સ્થિતિબંધ	બેઈન્દ્રિયને આશ્રયી ઉ. સ્થિતિબંધ	તેઈન્દ્રિયને આશ્રયી ઉ. સ્થિતિબંધ	ચઉરિન્દ્રિય ને આશ્રયી ઉ.સ્થિતિબંધ	અસંજ્ઞીપં.ને આશ્રયી ઉ. સ્થિતિબંધ	સંજ્ઞીપં.ને આશ્રયી ઉ. સ્થિતિબંધ
૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમ	૧/૭	૩ ૪/૭	૭ ૧/૭	૧૪ ૨/૭	૧૪૨ ૬/૭	૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમ
૧૨ ”	૬/૩૫	૪ ૨/૭	૮ ૪/૭	૧૭ ૧/૭	૧૭૧ ૩/૭	૧૨ ”
૧૨ાા ”	૫/૨૮	૪ ૧૩/૨૮	૮ ૨૬/૨૮	૧૭ ૨૪/૨૮	૧૭૮ ૧૬/૨૮	૧૨ાા ”
૧૪ ”	૧/૫	૫ સાગ.	૧૦ સાગ.	૨૦ સાગ.	૨૦૦ સાગ.	૧૪ ”
૧૫ ”	૩/૧૪	૫ ૫/૧૪	૧૦ ૧૦/૧૪	૨૧ ૩/૭	૨૧૪ ૨/૭	૧૫ ”
૧૬ ”	૮/૩૫	૫ ૫/૭	૧૧ ૩/૭	૨૨ ૬/૭	૨૨૮ ૪/૭	૧૬ ”
૧૭ાા ”	૧/૪	૬ ૧/૪	૧૨ ૨/૪	૨૫ સાગ.	૨૫૦સાગ.	૧૭ાા ”
૧૮ ”	૯/૩૫	૬ ૩/૭	૧૨ ૬/૭	૨૫ ૫/૭	૨૫૭ ૧/૭	૧૮ ”
૨૦ ”	૨/૭	૭ ૧/૭	૧૪ ૨/૭	૨૮ ૪/૭	૨૮૫ ૫/૭	૨૦ ”
૩૦ ”	૩/૭	૧૦ ૫/૭	૨૧ ૩/૭	૪૨ ૬/૭	૪૨૮ ૪/૭	૩૦ ”
૪૦ ”	૪/૭	૧૪ ૨/૭	૨૮ ૪/૭	૫૭ ૧/૭	૫૭૧ ૩/૭	૪૦ ”
૭૦ ”	૧	૨૫	૫૦	૧૦૦	૧૦૦૦	૭૦ ”

ઉપર લખેલા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધમાં એકેન્દ્રિયનો જે ઉ.સ્થિતિ બંધ છે. તે ઉત્કૃષ્ટમાંથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઓછો કરીએ તો એકેન્દ્રિયનો જઘન્યસ્થિતિબંધ આવે. અને બેઈન્દ્રિય આદિના ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિમાંથી પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ઓછો કરીએ તો બેઈન્દ્રિયાદિનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય છે. આ કર્મગ્રંથકારનો મત છે.

દેવ આયુષ્ય અને નરકાયુષ્યનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ૧૦ હજાર વર્ષ પ્રમાણ અને મનુષ્ય-તિર્યંચાયુષ્યનો જઘન્યસ્થિતિબંધ એક ક્ષુલ્લક ભવ પ્રમાણ જાણવો. ચારે આયુષ્યનો આ ભોગ્યકાળ સમજવો. જો અબાધાકાળ સહિત ભોગ્યકાળવાળો જઘન્યસ્થિતિબંધ જાણવો હોય તો એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૧૦ હજાર વર્ષ તથા એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક એક ક્ષુલ્લકભવ જેટલો જઘન્યસ્થિતિબંધ જાણવો. ક્ષુલ્લક એટલે નાનામાં નાનો ભવ તે ક્ષુલ્લક ભવ. તેનું વિશેષ વર્ણન આગળ ગાથા. ૪૦-૪૧ માં આવે જ છે. બસો છપ્પન આવલિકાનો એક ક્ષુલ્લકભવ થાય છે.

અહીં તિર્યંચ તથા મનુષ્ય એમ બન્નેનું જઘન્ય આયુષ્ય ક્ષુલ્લકભવ કહ્યું છે. જ્યારે આવશ્યકસૂત્રની ટીકા આદિ ગ્રંથોમાં ક્ષુલ્લકભવનું જઘન્ય આયુષ્ય માત્ર વનસ્પતિકાયનું જ કહ્યું છે. તે મતાન્તર હોય એમ લાગે છે. ॥ ૩૭-૩૮ ॥

જઘન્યસ્થિતિબંધ કહીને હવે જઘન્ય અબાધા જણાવે છે.

सव्वाण वि लहुबंधे, भिन्नमुहू अबाह आउजिट्ठे वि।
केइ सुराउसमं जिणमंतमुहू बिंति आहारं ॥३९॥

(सर्वासामपि लघुबन्धे, भिन्नमुहूर्तमबाधामायुषां ज्येष्ठेऽपि।
केचित्सुरायुस्समं जिनमन्तर्मुहूर्तं ब्रुवत आहारकम् ॥३९॥)

सव्वाण वि = સર્વે પણ પ્રકૃતિઓના, **लहुबंधे** = જઘન્યસ્થિતિબંધમાં, **भिन्नमुहू** = અન્તર્મુહૂર્ત, **अबाह** = અબાધાકાળ,

आउजिट्ठे वि = ચાર આયુષ્યોના ઉત્કૃષ્ટ બંધમાં પણ, **केइ** = કેટલાક આચાર્યો, **सुराउसमं** = દેવાયુષ્યની તુલ્ય, **जिणं** = તીર્થંકરનામકર્મ, **अंतमुहू** = અંતર્મુહૂર્ત, **बिंति** = કહે છે, **आहारं** = આહારકદ્વિક. ॥૩૯॥

ગાથાર્થ = સર્વે પણ પ્રકૃતિઓના જઘન્યસ્થિતિબંધમાં તથા આયુષ્યકર્મના ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધમાં પણ અબાધાકાળ અંતર્મુહૂર્ત જાણવો. કેટલાક આચાર્યો જિનનામકર્મનો દેવાયુષ્યતુલ્ય અને આહારકદ્વિકનો અંતર્મુહૂર્ત જઘન્યસ્થિતિબંધ કહે છે. ॥૩૯॥

વિવેચન = સર્વે પણ કર્મપ્રકૃતિઓની જ્યારે જ્યારે જઘન્યસ્થિતિ બંધાય છે. ત્યારે ત્યારે જઘન્ય અબાધાકાળ હોય છે અને તે અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ હોય છે. એકસો વીસે કર્મોમાં જઘન્ય અબાધા અંતર્મુહૂર્ત છે. તેથી કર્મોની દલિક રચના જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત કાળના સમય સ્થાનોને ત્યજીને બાકીના શેષસ્થાનોમાં થાય છે. તથા આયુષ્યકર્મની અબાધા ભોગવાતા ભવના શેષ આયુષ્યપ્રમાણ હોય છે. તેથી પરભવનું ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ આદિનું આયુષ્ય બંધાતું હોય તો પણ આ ભવનું આયુષ્ય જો અંતર્મુહૂર્ત માત્ર બાકી હોય તો અંતર્મુહૂર્ત માત્રની પણ અબાધા હોઈ શકે છે. અને આ ભવનું આયુષ્ય વધારે બાકી હોય તો વધારે પણ (વધુમાં વધુ પૂર્વ ક્રોડ વર્ષનો ત્રીજો ભાગ) અબાધા હોઈ શકે છે. આ કારણથી ૧૧૬ કર્મોમાં જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ અબાધા હોય. અને જ્યારે જઘન્ય સ્થિતિ બંધાય ત્યારે જઘન્ય અબાધા હોય. પરંતુ આયુષ્યકર્મમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ અબાધા પણ હોય અને જઘન્ય અબાધા પણ હોય, તેવી જ રીતે આયુષ્યકર્મની જઘન્યસ્થિતિ બંધાય ત્યારે જઘન્ય અબાધા પણ હોય અને ઉત્કૃષ્ટ અબાધા પણ હોય. તેથી આયુષ્યકર્મમાં સ્થિતિબંધની અને અબાધાકાળની ચતુર્ભંગી થાય છે. જે પૂર્વે જણાવી ગયા છીએ.

અહીં *गुरुकोडिकोडिअंतो* ઈત્યાદિ પદોવાળી ગાથા ૩૩માં જિનનામકર્મ અને આહારકદ્વિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહેવાના અવસરે

જઘન્યસ્થિતિ પણ ગ્રન્થકારે કહી જ છે. ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધવાળા અંતઃ-કોડાકોડી કરતાં જઘન્યસ્થિતિબંધની સંખ્યાતગુણહીન અંતઃકોડાકોડી પ્રમાણ જણાવી જ છે. તે વિષયમાં બીજા કેટલાક આચાર્યો કંઈક ભિન્ન મત ધરાવે છે. તે મતાન્તર ગ્રન્થકાર સમજાવે છે.

केइ सुराउसमं जिण = કેટલાક આચાર્યો જિનનામકર્મની જઘન્યસ્થિતિ દેવાયુષ્યતુલ્ય (૧૦ હજાર વર્ષ પ્રમાણ) માને છે. અને આહારકદ્વિકની જઘન્યસ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ માને છે. આ અન્ય આચાર્યોનો મત હોવાથી મતાન્તર છે.

પ્રશ્ન :- અન્ય કેટલાક આચાર્યો આ ત્રણ કર્મોની જઘન્યસ્થિતિની બાબતમાં જે આ મતાન્તર માને છે. અર્થાત્ ભિન્ન મત ધરાવે છે. તેની પાછળ શું કોઈ યુક્તિ હોઈ શકે ? કોઈ વિવક્ષાએ તેઓનો મત યુક્તિસંગત થાય ?

ઉત્તર :- આ મતાન્તર માનવામાં તેઓના હૈયામાં શો આશય હશે તે તો કેવલી પરમાત્મા જ જાણે. કોઈ ઉલ્લેખ જાણવા મળતો નથી. પરંતુ આપણી પોતાની કલ્પનાથી વિચારીએ તો આવી યુક્તિ હોય એમ અનુમાન કરાય છે.

ત્રીજા ભવે જે નિકાચિત જિનનામ બંધાય છે. તેમાં પહેલો અને છેલ્લો મનુષ્યનો ભવ અને વચ્ચે દેવ-નારકીનો ભવ. આ જઘન્યસ્થિતિ અધિકાર ચાલે છે. એટલે આ ત્રણે ભવો શક્ય હોય તેટલા નાની સ્થિતિવાળા લેવા. દેવ-નારકીનો નાનો ભવ ૧૦ હજાર વર્ષનો હોય છે. અન્તિમ મનુષ્યનો ભવ તીર્થંકર પ્રભુનો ૭૨ વર્ષનો હોય છે. પ્રથમનો મનુષ્યનો ભવ શક્ય હોય તેટલા ઓછા સંખ્યાતા વર્ષનો લેવો. ૧૦ હજાર વર્ષની અપેક્ષાએ ૭૨ વર્ષ અને સંખ્યાતા વર્ષો એ અપેક્ષાએ અતિશય અલ્પ હોવાથી લખ્યા નથી. આ રીતે નિકાચિત જિનનામને આશ્રયી માનવના બે ભવના યથાયોગ્ય અલ્પ વર્ષોથી યુક્ત ૧૦ હજાર વર્ષ પ્રમાણ જઘન્યસ્થિતિ

નીચેથી ત્રીજી લીટીમાં વાક્યનો પ્રાસ મેળવી આપશોજી.

કહી હોય તેમ કલ્પના કરાય છે. અને કર્મગ્રંથકારે અનિકાચિત જિનનામને આશ્રયી જ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે. એટલે મતાન્તરવાળી આ નિકાચિતને આશ્રયી હોય તેમ કલ્પાય છે.

તથા મૂળગાથામાં *सुराउसमं* લખ્યું છે. તેથી દેવભવતુલ્ય ૧૦ હજાર વર્ષ પ્રમાણ જઘન્યસ્થિતિ જાણવી. પરંતુ ત્રણ ભવોમાં વચ્ચેનો ભવ દેવનો ન લેવો, નરકનો લેવો. કારણ કે દેવનો ભવ લઈએ તો ભવનપતિ-વ્યંતરનો ભવ ન લેવાય કારણ કે તીર્થંકર થનાર જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોવાથી વૈમાનિકમાં જ જાય અને વૈમાનિકમાંથી જ આવે અને ત્યાં જઘન્યથી પણ ૨ પલ્યોપમ આદિ સ્થિતિ છે. તેથી શ્રેણિકમહારાજા આદિની જેમ નરકનો ભવ લેવો. જે પ્રથમની ત્રણ નરકમાંથી આવેલા જીવો તીર્થંકર થઈ શકે છે. અને ત્યાં પ્રથમ નરકમાં ૧૦ હજારવર્ષ પ્રમાણ સ્થિતિ હોય છે. દેવ-નરકનું જઘન્ય આયુષ્ય ૧૦ હજાર વર્ષ પ્રમાણ તુલ્ય હોવાથી ગાથાના પ્રાસ માટે, પૂર્વાચાર્યોની પ્રસિદ્ધ પ્રણાલિકાને અનુસરવા માટે અથવા કોઈ અગમ્યકારણવશાત્ *सुराउसमं* લખ્યું હોય. છતાં ૧૦ હજાર વર્ષની પ્રમાણતા તુલ્ય હોવાથી નરકનું આયુષ્ય લેવાનું હોવા છતાં આવો ઉલ્લેખ કર્યો હોય એમ લાગે છે. આ રીતે ગ્રન્થકારનો આશય અનિકાચિતજિનનામને આશ્રયી અને અન્ય આચાર્યોનો આશય નિકાચિતજિનનામને આશ્રયી વિચારીએ તો આ મતાન્તર યુક્તિસંગત લાગે છે. છતાં સાચું રહસ્ય પરમાત્મા જાણે, આ તો અમારી કલ્પના માત્ર છે.

આહારકદ્વિક સાતમા-આઠમા ગુણસ્થાનકે બંધાય છે. ત્યાં સતત=નિરંતર જો આ આહારકદ્વિક બંધાય તો અંતર્મુહૂર્તકાળ સુધી તેનો બંધ થઈ શકે છે. આઠમાથી ઉપર જાય તો બંધવિચ્છેદ થાય. અને સાતમેથી છઠ્ઠે જાય તો બંધવિરામ થાય. તેથી સતતબંધને આશ્રયી અંતર્મુહૂર્ત બંધ કહ્યો હોય અથવા સાતમે-આઠમે ગુણસ્થાનકે અંતઃ કોડાકોડી સાગરોપમને બદલે અંતર્મુહૂર્ત માત્રની જ સ્થિતિ બંધાય છે. એમ તેઓ માનતા હોય. તેથી જ જઘન્યસ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની કહી હોય એમ પણ તેઓનો આશય હોય. આ

જ કારણે ગ્રન્થકારે મતાન્તરરૂપે આ મત જણાવ્યો હોય એમ બની શકે. તત્ત્વકેવલિગમ્ય.

આ પ્રમાણે સર્વે કર્મોનો જઘન્યસ્થિતિબંધ અને જઘન્ય અબાધાકાળ કહ્યો. અહીં આયુષ્યકર્મમાં ક્ષુલ્લકભવ શબ્દ આવ્યો છે. એટલે તેનું સ્વરૂપ હવે પછીની બે ગાથામાં સમજાવાશે. ॥૩૯॥

सत्तरस समहिया किर, इगाणुपाणंमि हुंति खुड्डुभवा।
सगतीससयतिहुत्तर, पाणू पुण इगमुहुत्तंमि॥४०॥

पणसट्ठिसहस्स पणसय, छत्तीसा इगमुहुत्त खुड्डुभवा।
आवलियाणं दोसय, छप्पन्ना एग खुड्डुभवे॥४१॥

(सप्तदश समधिकाः किल, एकस्मिन्प्राणापाने भवन्ति क्षुल्लकभवाः
सप्तत्रिंशच्छतानि त्रिसप्तत्यधिकानि प्राणापानाः पुनः एकमुहूर्ते॥४०॥

पञ्चषष्टिसहस्राणि पञ्चशतानि षट्त्रिंशदधिकानि एकमुहूर्ते क्षुल्लकभवाः ।
आवलिकानां द्वे शते षट्पञ्चाशदधिके एकक्षुल्लकभवे॥ ४१ ॥

શબ્દાર્થઃ- **सत्तरससमहिया**=સત્તરથી કંઈક અધિક એવા, **किर**= પૂર્વાચાર્યો કહે છે. **इगाणुपाणंमि**=એક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં, **हुंति**=હોય છે, **खुड्डुभवा**=ક્ષુલ્લકભવો, **सगतीस सयतिहुत्तर**=તોંતેર અધિક એવા સાડત્રીશસો, **पाणू**=શ્વાસોચ્છ્વાસ, **पुण**=વળી, **इगमुहुत्तंमि**=એક મુહૂર્તમાં.
पणसट्ठिसहस्स = પાંસઠ હજાર, **पणसय** = પાંચસો, **छत्तीसा** = છત્રીસ, **इगमुहुत्त** = એકમુહૂર્તમાં, **खुड्डुभवा** = ક્ષુલ્લકભવો, **आवलियाणं** = આવલિકાઓ, **दोसय** = બસો, **छप्पन्ना** = છપ્પન, **पुण** = વળી, **एगखुड्डुभवे** = એક ક્ષુલ્લકભવમાં ॥ ૪૦-૪૧॥

ગાથાર્થ- એક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં ૧૭ થી કંઈક અધિક એવા ક્ષુલ્લકભવો થાય છે. અને એક મુહૂર્તમાં ૩૭૭૩ શ્વાસોચ્છ્વાસ થાય છે.

એમ પૂર્વાચાર્યો કહે છે. તથા એક મુહૂર્તમાં ૬૫૫૩૬ ક્ષુલ્લકભવો થાય છે. અને એક ક્ષુલ્લકભવમાં ૨૫૬ આવલિકાઓ થાય છે. ॥ ૪૦-૪૧॥

વિવેચન= મનુષ્ય-તિર્યંચનું આયુષ્ય જઘન્યથી પણ ક્ષુલ્લકભવ હોય છે. એમ કહ્યું છે. તેથી પ્રશ્ન થાય છે કે ક્ષુલ્લકભવ એટલે શું ? તેનું માપ કેટલું ? તે જણાવવા માટે સમજાવે છે કે -

એક અહોરાતના (૨૪ કલાકના- એક રાત-દિવસના) ૩૦ મુહૂર્ત થાય છે. અને ૪૮ મિનિટનું એક મુહૂર્ત કહેવાય છે. આવા પ્રકારના

૧ મુહૂર્તમાં (૪૮ મિનિટમાં) ૩૭૭૩ **શ્વાસોચ્છ્વાસ** થાય છે.
૧ મુહૂર્તમાં (૪૮ મિનિટમાં) ૬૫૫૩૬ **ક્ષુલ્લકભવ** થાય છે.
૧ મુહૂર્તમાં (૪૮ મિનિટમાં) ૧૬૭૭૭૨૫૬ **આવલિકાઓ** થાય છે.

આ પ્રમાણે એક મુહૂર્તમાં (૪૮ મિનિટમાં) શ્વાસોચ્છ્વાસ, ક્ષુલ્લકભવ, અને આવલિકાઓ કહી. તેને અનુસારે એક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં ક્ષુલ્લકભવ કેટલા ? અને એક શ્વાસમાં આવલિકાઓ કેટલી તે જાણવું હોય તો તે આ રીતે ભાગાકાર કરી લેવો. જેમકે -

૩૭૭૩) ૬૫૫૩૬ (૧૭ ૩૭૭૩ ૨૭૮૦૬ ૨૬૪૧૧ ૧૩૯૫	૩૭૭૩) ૧૬૭૭૭૨૧૬ (૪૪૪૬ ૧૫૦૯૨ ૧૬૮૫૨ ૧૫૦૯૨ ૧૭૬૦૧ ૧૫૦૯૨ ૨૫૦૯૬ ૨૨૬૩૮ ૨૪૫૮
એક શ્વાસમાં સત્તર ક્ષુલ્લકભવો સંપૂર્ણ અને અઢારમા ક્ષુલ્લકભવના ૩૭૭૩ ભાગ કરીએ તેવાં ૧૩૯૫ ભાગ.	એક શ્વાસમાં ૪૪૪૬ આવલિકાઓ સંપૂર્ણ અને ૪૪૪૭મી આવલિકાના ૩૭૭૩ ભાગ કરીએ એવા ૨૪૫૮ ભાગ.

૬૫૫૩૬) ૧૬૭૭૭૨૧૬ (૨૫૬ ૧૩૧૦૭૨ ૩૬૭૦૦૧ ૩૨૭૬૮૦ ૩૯૩૨૧૬ ૩૯૩૨૧૬ ૦૦૦૦૦૦	એક ક્ષુલ્લકભવમાં સામે બતાવેલા ભાગાકાર પ્રમાણે ૨૫૬ આવલિકા થાય છે. આ રીતે વિચારતાં

૧ શ્વાસમાં $૧૭\frac{૧૩૯૫}{૩૭૭૩}$ સત્તરથી કંઈક અધિક ક્ષુલ્લકભવ થાય છે.

૧ શ્વાસમાં $૪૪૪૬\frac{૨૪૫૮}{૩૭૭૩}$ ચુમ્માલીસસો છેતાલીસથી અધિક આવલિકા થાય છે.

૧ ક્ષુલ્લકભવમાં ૨૫૬ આવલિકા થાય છે.

૨૫૬ આવલિકા	= ૧ ક્ષુલ્લકભવ	૧૭થી અધિક ક્ષુલ્લકભવ	= ૧ શ્વાસ
૪૪૪૬ થી અધિક આવલિકા	= ૧ શ્વાસ	૬૫૫૩૬ ક્ષુલ્લકભવ	= ૧ મુહૂર્ત
૧૬૭૭૭૨૧૬ આવલિકા	= ૧ મુહૂર્ત	૩૭૭૩ શ્વાસોચ્છ્વાસ	= ૧ મુહૂર્ત

૧. ક્ષુલ્લકભવના ૩૭૭૩ ભાગ કરીએ એવા ૨૩૭૮ ભાગ જો વધારે હોત તો ૧૩૯૫+૨૩૭૮= ૩૭૭૩. ૧૮મો ક્ષુલ્લકભવ એક શ્વાસમાં પૂર્ણ થાત. પરંતુ તેટલા ભાગ નથી. માટે ૧૭ થી અધિક ક્ષુલ્લકભવ થાય છે.

૨. એક આવલિકાના ૩૭૭૩ ભાગ કરીએ એવા ૧૩૧૫ ભાગ જો અધિક હોત તો ૨૪૫૮+૧૩૧૫ = ૩૭૭૩ ભાગની ૧ આવલિકા વધારે થાત. એક શ્વાસમાં ૪૪૪૬ને બદલે ૪૪૪૭ આવલિકા થાત. પરંતુ તેટલા ભાગ નથી. તેથી ૪૪૪૬ આવલિકાથી કંઈક અધિક આવલિકા થાય છે.

અહીં *किल* શબ્દનો અર્થ ''પૂર્વાચાર્યો કહે છે'' એમ જે લખ્યું છે. તે સ્વોપજ્ઞટીકાના આધારે, કારણ કે *किलेत्याप्तोक्ताविल्येवं ब्रुवते* એવો પાઠ છે.

આ પ્રમાણે આ કાળનું માપ સમજાવ્યું. પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ અને પ્રદેશબંધ નામનાં ૧૭-૧૮-૧૯-૨૦ નંબરનાં જે ચાર દ્વારો કહેવાની પ્રતિજ્ઞા પ્રથમ ગાથામાં કરેલી. તેમાં ૧૮મા સ્થિતિબંધદ્વારમાં મૂલ તથા ઉત્તર સર્વે પ્રકૃતિઓની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જણાવી. તે પ્રસંગે જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ અબાધા તથા એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવો જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કેટલી બાંધે ? તે પણ સમજાવ્યું. હવે આવા પ્રકારનો જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કોણ કરે ? કયા ગુણસ્થાનકવાળા અને કેવા સંજોગોમાં વર્તતા જીવો કરે ? તે **સ્થિતિબંધના સ્વામી** નામનું ૨૨મું દ્વાર પણ આ જ પ્રસંગે સમજાવવા જેવું છે, માટે તે દ્વાર હવે કહેશે. ॥૪૦-૪૧॥

સ્થિતિબંધના સ્વામી-નિરૂપણ રૂપ ૨૨મા દ્વારનો અધિકાર

अविरयसम्मो तित्थं, आहारदुगामराउ य पमत्तो ।
मिच्छद्दिट्ठी बंधइ, जिट्ठट्ठिइं सेस पयडीणं ।। ४२ ।।

(अविरतसम्यक्त्वस्तीर्थं, आहारकद्विकामरायुश्च प्रमत्तः ।
मिथ्यादृष्टि र्बध्नाति, ज्येष्ठस्थितिं शेषप्रकृतीनाम् ।। ४२।।)

શબ્દાર્થ :- अविरयसम्मो = અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ, **तित्थं** = તીર્થંકરનામકર્મને, **आहारगदुगामराउ य** = અને આહારકદ્વિક તથા દેવાયુષ્યનો બંધ, **पमत्तो** = પ્રમત્ત જીવ કરે છે, **मिच्छदिट्ठि** = મિથ્યાદષ્ટિ જીવ, **बंधइ** = બંધ કરે છે, **जिट्ठट्ठिइं** = ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ, **सेसपयडीणं** = બાકીની પ્રકૃતિઓની ॥૪૨॥

ગાથાર્થ :- અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ તીર્થંકર નામકર્મને, પ્રમત્ત મુનિ આહારકદ્વિકને અને દેવાયુષ્યને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળુ બાંધે છે. અને બાકીની પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ બાંધે છે. ॥ ૪૨ ॥

વિવેચન= હવે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધના સ્વામી સમજાવે છે. ગાથા ૫૨ માં કહ્યું છે કે દેવ-મનુષ્ય અને તિર્યંચ આ ત્રણ આયુષ્ય વિના બાકી ૩૯ પુણ્ય પ્રકૃતિઓ અને ૮૨ પાપપ્રકૃતિઓ એમ સર્વે મળીને વર્ણચતુષ્ક એક વાર ગણતાં ૧૧૭ ઉત્તર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ અશુભ છે. અને તે અતિશય સંક્લિષ્ટતાએ બંધાય છે. ૮૨ પાપ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સંક્લિષ્ટતા જન્ય હોવાથી અને દુઃખદાયી હોવાથી અશુભ છે જ, પરંતુ ૩૯ પુણ્યપ્રકૃતિઓની પણ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ દીર્ઘકાળના બંધન સ્વરૂપ હોવાથી નિશ્ચયનયથી સોનાની બેડી સમાન અશુભસ્વરૂપ જ છે. આ કારણથી જેમ જેમ કષાયો વધે (સંક્લિષ્ટતા વધે) તેમ તેમ સ્થિતિબંધ વધારે વધારે થાય છે. અને જેમ જેમ કષાયો (સંક્લિષ્ટતા) ઘટે તેમ તેમ સ્થિતિબંધ હીન-હીન થાય છે. આ ન્યાયથી ૧૧૭ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સંક્લિષ્ટતાથી બંધાય છે. અને જઘન્ય સ્થિતિ અત્યન્ત વિશુદ્ધિથી બંધાય છે. ફક્ત ત્રણ આયુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તદ્યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિથી અને જઘન્યસ્થિતિ તદ્યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશથી બંધાય છે.

તીર્થંકર નામકર્મના ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધના સ્વામી-

તીર્થંકરનામકર્મ સમ્યક્ત્વ ગુણ હોતે છતે જ બંધાય છે. તેથી ચોથા ગુણસ્થાનકથી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગ સુધી જ તેનો બંધ થાય છે.

તીર્થંકરનામકર્મના બંધવાળાં ૪ થી ૮/૬માં વધારે સંક્લેશવાળું ચોથું ગુણસ્થાનક છે કારણ કે પાંચમા ગુણસ્થાનક આદિમાં સમ્યક્ત્વ તો છે જ, પરંતુ વિરતિવાળું હોવાથી અને ચોથું ગુણસ્થાનક અવિરતિવાળું હોવાથી વધારે સંક્લેશ ચોથે સંભવે છે. તેથી મૂળગાથામાં અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ જીવો તીર્થંકરનામકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધના સ્વામી કહ્યા છે. મૂળ ગાથામાં જો કે *अविरयसम्मो तित्थं* આટલું જ કહ્યું છે તો પણ *''व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः''* વ્યાખ્યાન (વિવેચન) કરવાથી

જ વિશેષબોધ થાય છે એવો ન્યાય છે માટે અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ એવો આ જીવ (૧) ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વી, (૨) પૂર્વબદ્ધનરકાયુષ્ક, (૩) આસન્નમૃત્યુક, અને (૪) નરકમિથ્યાત્વોભયાભિમુખ હોય તે જ તીર્થંકરનામકર્મની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિનો બંધક જાણવો તેનાં કારણો આ પ્રમાણે-

(૧) ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વી :- ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ લઈને નરકમાં જવાતું નથી. તેથી જે જીવે પૂર્વે નરકનું આયુષ્ય બાંધીને ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું છે તેવા જીવને જ્યારે મૃત્યુકાળ આવે ત્યારે નરક અને મિથ્યાત્વ એમ ઉભય તરફ જવાની અભિમુખતા હોઈ શકે છે. અને તે કાળે તે જીવ વધારે સંક્લિષ્ટ પરિણામયુક્ત થાય છે તેનાથી તે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધનો સ્વામી થાય છે. ઉપશમસમ્યક્ત્વી જીવ જો શ્રેણી સંબંધી હોય તો મરીને દેવમાં જ જાય છે. નરકગમન સંભવતું નથી. અને અનાદિ મિથ્યાત્વી જે પ્રથમ ઉપશમ પામે છે તે ઉપશમસમ્યક્ત્વવાળો જીવ લઈએ તો સમ્યક્ત્વાવસ્થામાં મૃત્યુ પામતો નથી એટલે નરકાભિમુખતા સંભવતી નથી. માટે ઉપશમસમ્યક્ત્વી જીવ કહ્યો નથી. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીમાં મિથ્યાત્વ તરફ ગમન સંભવતું નથી. તેથી નિકાચિત જિનનામના બંધકોમાં નરકાભિમુખતા અને મિથ્યાત્વાભિમુખતા ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વવાળાને જ સંભવી શકે છે તેથી ઉપરોક્ત વિશેષણોવાળો ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વી જીવ જ ઉ. સ્થિતિબંધનો સ્વામી કહ્યો છે.

(૨) પૂર્વબદ્ધનરકાયુષ્ક= પૂર્વકાળમાં જેણે નરકનું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તે જ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વી જીવ સ્વામી લેવો. કારણ કે સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી નરકનું આયુષ્ય બંધાય નહીં. નરકના આયુર્બંધ વિના નરક તરફ અને મિથ્યાત્વ તરફ ગમન સંભવે નહીં. તેના વિના ઉત્કૃષ્ટ સંક્લિષ્ટતા આવે નહીં. ઉત્કૃષ્ટસંક્લિષ્ટતા વિના ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બંધાય નહીં, માટે પૂર્વબદ્ધનરકાયુષ્ક જીવ સ્વામી જાણવો.

(૩) આસન્નમૃત્યુક= જ્યાં સુધી મૃત્યુ નજીક આવ્યું ન હોય ત્યાં સુધી મિથ્યાત્વે ગમન સંભવે નહીં. તથા નરકના ભવમાં ગમનને યોગ્ય લેશ્યાવાળા સંક્લિષ્ટ પરિણામ પણ આવે નહીં. મૃત્યુકાળના અન્તિમ અંતર્મુહૂર્તમાં જ નરકભવયોગ્ય લેશ્યાયુક્ત પરિણામવાળો જીવ થાય છે. માટે આસન્નમૃત્યુક કહેલો છે.

(૪) નરકમિથ્યાત્વોભયાભિમુખ:- આવો ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વવાળો જીવ જ્યારે મૃત્યુકાળ નજીક આવે અને મૃત્યુ પામીને નરકમાં જવાની તૈયારી હોય ત્યારે મિથ્યાત્વાભિમુખ અને નરકાભિમુખ થવાથી વધારેમાં વધારે સંક્લિષ્ટતાવાળો હોઈ શકે છે. આ રીતે પૂર્વે જે જીવે નરકનું આયુષ્ય બાંધ્યું છે અને ત્યારબાદ ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ પામીને જિનનામકર્મ જેણે બાંધ્યું છે તેવો, મૃત્યુ નજીક આવે ત્યારે નરક અને મૃત્યુને અભિમુખ થયેલો અવિરતસમ્યક્ત્વી જીવ તે ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે (સંભવતી સંક્લિષ્ટતામાં) અતિશય વધારે સંક્લિષ્ટ હોવાથી જિનનામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે.

આહારકદ્વિકના ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધના સ્વામી **"પ્રમત્ત"** મુનિ જાણવા. વાસ્તવિક વાત એ છે કે આહારકદ્વિકનો બંધ અપ્રમત્તે અને અપૂર્વકરણે જ થાય છે. પ્રમત્તે બંધ થતો જ નથી. છતાં ગાથામાં "*પમત્તો*" લખવાનું કારણ એ છે કે સાતમા- આઠમા ગુણઠાણાવાળા જે જીવો નવમે-દસમે જવાના સ્વભાવવાળા છે. તે ઉપર શ્રેણીમાં ચઢવાની પ્રકૃતિયુક્ત હોય છે, તેથી તે જીવોમાં વિશુદ્ધિ વધારે છે. માટે ઉ. સ્થિતિના સ્વામી નથી. પરંતુ સાતમા-આઠમાથી પડીને છઠ્ઠે આવનારા જે જીવો છે તે જ અહીં લેવાના છે. તે પડવાની પ્રકૃતિવાળા હોવાથી પ્રમત્તાભિમુખ એવા અપ્રમત્ત છે. તેથી પરિણામ પ્રમત્ત તરફના હોવાથી (અપ્રમત્ત હોવા છતાં પણ) ઉપચારથી પ્રમત્ત કહ્યા છે એમ સમજીને પ્રમત્તજીવોને સ્વામી કહ્યા છે. અથવા પ્રાકૃતભાષામાં સ્વર પછી સ્વર આવે તો પૂર્વના સ્વરનો લોપ થાય છે. એ નિયમથી *અપમત્તો* શબ્દ

સમજી પહેલાંના *અ* નો લોપ થયેલો જાણવો. ત્યાં પણ પ્રમત્તાભિમુખતા તો અવશ્ય સમજવી જ. એટલે પ્રમત્તાભિમુખ એવો અપ્રમત્તજીવ સ્વામી જાણવો. પરંતુ દેવાયુષ્યના ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બંધના સ્વામિની વિચારણામાં *અપમત્તો* શબ્દ ન સમજતાં *પમત્તો* શબ્દ જ સમજવો.

દેવાયુષ્યની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ વિશુદ્ધિથી બંધાય છે. દેવાયુષ્યના બંધક જીવો ૧ થી ૭ ગુણસ્થાનક સુધી છે. પરંતુ સાતમે આયુષ્યબંધનો પ્રારંભ કરતો નથી. માટે તદ્યોગ્યવિશુદ્ધ અને અપ્રમત્તભાવાભિમુખ એવો પ્રમત્તગુણસ્થાનકવર્તી પૂર્વક્રોડવર્ષના આયુષ્યવાળો જીવ પૂર્વક્રોડના ત્રીજા ભાગે જ્યારે પરભવનું ૩૩ સાગરોપમનું આયુષ્ય બાંધવાનો પ્રારંભ કરે ત્યારે ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે જ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધના સ્વામી જાણવા. આયુષ્યબંધના પ્રારંભ પછી જેટલા સમયો જાય તેટલો અબાધાકાળ ઓછો થાય. તેમ થવાથી અબાધાકાળ સહિત ભોગ્યકાળવાળો જે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ છે તેની અપ્રાપ્તિ થાય. માટે ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે જ (આયુષ્યબંધના પ્રારંભના પ્રથમસમયે જ) સ્વામી જાણવા. આ કારણથી જ અપ્રમત્તે સ્વામી કહ્યા નથી. પરંતુ પ્રમત્તે જ કહ્યા છે.

પ્રશ્ન- આયુષ્યકર્મનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ બંધના પ્રથમસમયે જ માત્ર જેમ કહો છો, તેમ જ્ઞાનાવરણીયાદિ શેષકર્મોનો પણ ઉત્કૃષ્ટ-સ્થિતિબંધ પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ જ્યારે બંધાય ત્યારે પ્રથમસમયે જ માત્ર હોય કે સમયાન્તરે પણ હોય ?

ઉત્તર- જ્ઞાનાવરણીયાદિ શેષકર્મોમાં સામાન્યથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અંતર્મુહૂર્ત સુધી બંધાય છે પરંતુ તેનો અબાધાકાળ સ્થિતિબંધમાં સમાવિષ્ટ છે. તેથી અબાધાકાળના સમયો ન્યૂન કરવાનો પ્રશ્ન જ આવતો નથી. માટે બંધના સર્વે સમયોમાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ ઘટી શકે છે. જ્યારે આયુષ્યકર્મનો અબાધાકાળ તો વર્તમાન ભવને આશ્રયી લેવાનો છે. જેથી જેટલા સમયો જાય તેટલા સમયો અબાધામાં ઓછા થાય, એટલે મધ્યમસ્થિતિ થઈ જાય. પણ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ મળે નહીં. તેથી આયુષ્યકર્મમાં

પ્રથમ સમયે જ માત્ર ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ સમજવો. અને શેષકર્મોમાં જ્યાં સુધી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બંધાય ત્યાં સુધી પ્રત્યેક સમયોમાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધના સ્વામી જાણવા. આયુષ્ય કર્મમાં જો અબાધાકાળ સહિત ૩૩ સાગરોપમ ન વિવક્ષીએ અને અબાધાકાળ વિના કેવળ ભોગ્યકાળના ૩૩ સાગરોપમનો જ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ વિચારીએ તો બંધના શેષ સર્વે સમયોમાં ૩૩ સાગરોપમનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ મળી શકે છે.

શેષ ૧૧૬ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ કરે છે. કારણ કે દેવ-મનુષ્ય અને તિર્યંચ આ ત્રણ આયુષ્ય વિના ૧૧૭ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ (પછી તે ભલે પુણ્યપ્રકૃતિ હોય કે પાપપ્રકૃતિ હોય. પરંતુ સર્વેની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ) ગાથા ૫૨માં કહ્યા પ્રમાણે અશુભ જ છે અને તે તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટતાથી જ બંધાય છે. તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટતા એટલે કે ૧૧૬માંની એક-એક પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિના બંધને યોગ્ય સંક્લિષ્ટતા, અને તે પહેલા ગુણસ્થાનકે જ સંભવે છે. બાકીનાં બધાં ગુણસ્થાનકો મિથ્યાદષ્ટિ કરતાં વિશુદ્ધિવાળાં છે. ચૌદે ગુણસ્થાનકોમાં વધારે સંક્લિષ્ટતા પહેલા ગુણસ્થાનકે જ હોય છે. માટે ૧૧૬ના ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધના સ્વામી તત્પ્રાયોગ્ય (તે તે પ્રકૃતિના બંધને પ્રાયોગ્ય) સંક્લિષ્ટતાવાળા મિથ્યાદષ્ટિ જીવ કહ્યા છે.

તે ૧૧૬માં મનુષ્યાયુષ્ય અને તિર્યંચાયુષ્ય પણ છે. તેની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ વિશુદ્ધિથી બંધાય છે. કારણ કે ત્રણ આયુષ્ય શુભ છે. એટલે આ બે આયુષ્યની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ગાથા ૫૨માં કહ્યા મુજબ વધારે વિશુદ્ધિથી બંધાય છે. તેથી આ બે આયુષ્યના ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધના સ્વામી તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ ન કહેતાં તત્પ્રાયોગ્ય વધારે વિશુદ્ધિવાળા મિથ્યાદષ્ટિ જીવ સ્વામી કહેવા.

પ્રશ્ન = જો આ બે આયુષ્યની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ શુભ હોય અને વિશુદ્ધિ વડે બંધાતી હોય તો તિર્યંચાયુષ્યનો બંધ ૧-૨ ગુણસ્થાનકે છે અને મનુષ્ય આયુષ્યનો બંધ ૧-૨-૪ ગુણસ્થાનકે શાસ્ત્રોમાં કહ્યો છે. તો પહેલા ગુણસ્થાનક કરતાં બીજે અને ચોથે વધારે વધારે વિશુદ્ધિ

સંભવે છે. તો ત્યાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બંધના સ્વામી કહેવા જોઈએ. મિથ્યાત્વે સ્વામી કેમ કહ્યા ?

ઉત્તર- જો કે સાસ્વાદને તિર્યંચાયુષ્ય અને મનુષ્યાયુષ્ય બંધાય છે. તો પણ તે ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડતાં આવે છે. અને નિયમા મિથ્યાત્વે જ જવાવાળા જીવો હોય છે. એટલે સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળા હોય છે. વિશુદ્ધિવાળા પરિણામ હોતા નથી. જ્યારે મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે સમ્યક્ત્વાદિ ગુણપ્રાપ્તિને અભિમુખ થયેલા જીવો ચડવાના સ્વભાવવાળા હોવાથી તેઓને વિશુદ્ધિવાળા પરિણામ આવે છે. ત્યારે તેવા પ્રકારની વિશુદ્ધિવાળા ઘોલમાન પરિણામથી આ બે આયુષ્યની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિનો બંધ પહેલા ગુણઠાણે સંભવે છે. સાસ્વાદને નહીં.

ત્રીજે ગુણસ્થાનકે કોઈ આયુષ્ય બંધાતાં જ નથી. ચોથા ગુણસ્થાનકે તિર્યંચાયુષ્ય તો બંધાતું જ નથી. અને મનુષ્યાયુષ્ય બંધાય છે. પરંતુ સમ્યક્ત્વવાળા ગુણસ્થાનકે મનુષ્યાયુષ્ય ફક્ત દેવ-નારકી જ બાંધે છે. કારણ કે મનુષ્ય-તિર્યંચો જો સમ્યક્ત્વી હોય તો નિયમા દેવનું જ આયુષ્ય બાંધે છે. અને તેથી જ પાંચમા ગુણસ્થાનકમાં વર્તતા તિર્યંચો અને પાંચમે-છઠ્ઠે વર્તતા મનુષ્યો એક દેવનું જ આયુષ્ય બાંધે છે. મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધતા નથી. હવે જે દેવ-નારકી મનુષ્યાયુષ્યના બંધક છે, તે નિયમા પૂર્વકોટિવર્ષ પ્રમાણ સંખ્યાતવર્ષ સુધીના જ આયુષ્યના બંધક હોય છે કારણ કે તેનાથી વધારે આયુષ્યમાં દેવ- નારકીનો ઉત્પાત જ નથી. તેથી ૧-૨-૩ પલ્યોપમવાળું મનુષ્ય-તિર્યંચનું આયુષ્ય દેવ-નારકી બાંધતા જ નથી. આ રીતે ચોથે ગુણઠાણે મનુષ્યાયુષ્યનો બંધ હોવા છતાં પણ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવાળા મનુષ્યાયુષ્યનો બંધ ત્યાં સંભવતો નથી. તેથી વિશુદ્ધ એવા મિથ્યાત્વી જીવો તેના સ્વામી કહ્યા છે. ॥ ૪૨ ॥

અવતરણ - ઉપરની ગાથામાં ૧૧૬ પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધના સ્વામી મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો કહ્યા. પરંતુ મિથ્યાત્વીમાં પણ દેવ-નારકી-તિર્યંચ અને મનુષ્ય એમ ચાર પ્રકારના જીવો છે. તથા એકેન્દ્રિય-બેઈન્દ્રિય-

તેઈન્દ્રિયાદિ અનેક પ્રકારના જીવો છે. તેમાં કઈ ગતિવાળા અને કઈ જાતિવાળા અને કેવા જીવો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિના બંધક હોય તે હવે સમજાવે છે-

विगलसुहुमाउगतिगं, तिरिमणुया सुरविउव्विनिरयदुगं ।
एगिंदिथावरायव, आईसाणा सुरुक्कोसं ।। ४३ ।।

(विकलसूक्ष्मायुस्त्रिकं, तिर्यङ्मनुष्या सुरवैक्रियनरकद्विकम् ।
एकेन्द्रियस्थावरातपानामेशानात्सुरा उत्कृष्टाम् ।। ४३ ।।)

શબ્દાર્થ :- विगलसुहुमाउगतिगं = વિક્લેન્દ્રિયત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક, અને આયુષ્યનું ત્રિક, **तिरिमणुया** = તિર્યંચો અને મનુષ્યો, **सुरविउव्विनिरयदुगं** = દેવદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, અને નરકદ્વિક, **एगिंदिथावरायव** = એકેન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવર અને આતપની, **आईसाणा**= ઈશાન દેવલોકસુધીના, **सुर**=દેવો, **उक्कोसं**=ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બાંધે છે. ॥૪૩॥

ગાથાર્થ = વિક્લેન્દ્રિયત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક, આયુષ્યત્રિક, દેવદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, અને નરકદ્વિક એમ કુલ ૧૫ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ તિર્યંચ-મનુષ્ય જ બાંધે છે અને એકેન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવર તથા આતપ નામકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઈશાન સુધીના દેવો જ બાંધે છે. ॥૪૩॥

વિવેચન = મૂલગાથામાં કહેલો *ત્રિક* શબ્દ પ્રત્યેકની સાથે જોડવાથી *વિકલત્રિક* = બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય અને ચઉરિન્દ્રિય જાતિ, *સૂક્ષ્મત્રિક* = સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત અને સાધારણ નામકર્મ, *આયુષ્યત્રિક* = મનુષ્ય- તિર્યંચ અને નરકનું આયુષ્ય એમ કુલ નવ પ્રકૃતિઓ તથા *દ્વિક* શબ્દ પણ પ્રત્યેકમાં જોડવાથી *સુરદુગ* = દેવગતિ, દેવાનુપૂર્વી, *વૈક્રિયદ્વિક* = વૈક્રિયશરીર અને વૈક્રિય અંગોપાંગ, *નિરયદુગં* = નરકગતિ અને નરકની આનુપૂર્વી એમ છ પ્રકૃતિઓ, કુલ ૧૫ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધના સ્વામી મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકમાં પણ તિર્યંચ-મનુષ્યો જ જાણવા. કારણ કે આ ૧૫ પ્રકૃતિઓમાં તિર્યંચાયુષ્ય અને મનુષ્યાયુષ્ય આ બે પ્રકૃતિ વિના

બાકીની ૧૩ પ્રકૃતિઓ તો દેવ-નારકીના જીવો તેમાં ઉત્પન્ન થવાના ન હોવાથી ભવસ્વભાવે જ બાંધતા નથી. તેથી તે સ્વામી થઈ શક્તા નથી. અને તિર્યંચ-મનુષ્યનું આયુષ્ય જો કે દેવ-નારકીના જીવો બાંધે છે. પરંતુ પૂર્વક્રોડ વર્ષ સુધીનું જ (સંખ્યાતા વર્ષનું) જ બાંધે છે. પલ્યોપમોવાળું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ત્યાં ઉત્પન્ન ન થતા હોવાથી બાંધતા નથી. માટે ૧૫ના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધના સ્વામી તિર્યંચ અને મનુષ્યો જ કહ્યા છે. હવે કેવા તિર્યંચ-મનુષ્યો લેવા તે કંઈક ઝીણવટથી વિચારીએ.

(૧) *વિકલત્રિક* અને *સૂક્ષ્મત્રિક* આ છ પ્રકૃતિઓના **તત્પ્રાયોગ્યસંક્લિષ્ટ** એવા મિથ્યાદૃષ્ટિ તિર્યંચ-મનુષ્યો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિના બંધક જાણવા. કારણ કે અતિશય સંક્લિષ્ટ લઈએ તો આ છનો બંધ રોકીને નરક પ્રાયોગ્ય બંધ કરવા માંડે. ત્યાં આ છ પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. તથા સંક્લિષ્ટ ન લઈએ અને વિશુદ્ધ લઈએ તો દેવ-મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય બંધ થઈ જાય ત્યાં પણ આ છ પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. તેથી અતિશય સંક્લિષ્ટ કે અતિશયવિશુદ્ધ ન લેતાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સંક્લિષ્ટતાથી બંધાય છે. માટે **તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ** જીવો બંધક કહ્યા છે.

(૨) *તિર્યંચાયુષ્ય* અને *મનુષ્યાયુષ્ય*ના બંધના સ્વામી મિથ્યાદૃષ્ટિ તિર્યંચ-મનુષ્યો લેવા. પરંતુ **તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધિવાળા** સમજવા. અને તે પણ જે તિર્યંચો અને મનુષ્યો પૂર્વક્રોડ વર્ષના હોય, પૂર્વક્રોડવર્ષના ત્રીજા ભાગે જ પરભવનું તિર્યંચનું અથવા મનુષ્યનું ત્રણ પલ્યોપમનું આયુષ્ય બાંધવાની શરૂઆત કરે ત્યારે તેઓ પૂર્વક્રોડ વર્ષના ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે જ ઉત્કૃષ્ટ તિર્યંચ અને મનુષ્ય આયુષ્યના બંધક જાણવા. કારણ કે તે એક જ સમયે પૂર્વક્રોડના ત્રીજા ભાગે અધિક ત્રણ પલ્યોપમની તિર્યંચ અને મનુષ્યના આયુષ્યની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સંભવી શકે છે. દ્વિતીય-તૃતીયાદિ સમયોમાં અબાધાકાળના તેટલા સમયો ન્યૂન થવાથી અબાધાકાળયુક્ત એવી ભોગ્યકાળવાળી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ મળતી નથી. માટે

ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે જ સ્વામી જાણવા. વળી સમ્યગ્દૃષ્ટિ તિર્યંચ-મનુષ્ય હોય તો નિયમા દેવનું જ આયુષ્ય બાંધે, એટલે અહીં મિથ્યાદૃષ્ટિ સ્વામી કહ્યા છે, આ બન્ને આયુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ શુભ છે. તેથી વિશુદ્ધિવાળા કહ્યા છે. તથા જો અતિશય વિશુદ્ધ કહીએ તો આયુષ્ય બંધાય જ નહી. કારણ કે અતિશય વિશુદ્ધવાળો જીવ આયુષ્ય બાંધતો જ નથી. તથા અતિશય વિશુદ્ધ ન કહેતાં વધારે વિશુદ્ધ એમ જો કહીએ તો તિર્યંચ-મનુષ્યના આયુષ્યનો બંધ છોડીને દેવના આયુષ્યનો બંધ કરવા માંડે. તેથી અતિશય કે વધારે વિશુદ્ધિવાળા એમ ન કહેતાં **તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધિવાળા** તિર્યંચ-મનુષ્યો સ્વામી છે. એમ કહ્યું છે.

(૩) *નરકાયુષ્ય* ની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિના બંધક સંખ્યાત વર્ષના (પૂર્વક્રોડ વર્ષના) આયુષ્યવાળા, બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે વર્તતા, ત્રીજા ભાગ (ના અબાધાકાળ) સહિત ૩૩ સાગરોપમનું સાતમી નરકનું આયુષ્ય બાંધતા, સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત તિર્યંચો અને મનુષ્યો **તત્પ્રાયોગ્યસંક્લિષ્ટતા** વાળા હોય ત્યારે સ્વામી સમજવા. કારણ કે **અતિશય સંક્લિષ્ટતામાં** કે અતિશય વિશુદ્ધિમાં આયુષ્ય બંધાતું જ નથી. પરંતુ ઘોલમાન પરિણામે જ બંધાય છે. તથા સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તા તિર્યંચ અને મનુષ્ય વિના બીજા કોઈ પણ જીવો નરકનું આયુષ્ય બાંધતા જ નથી. માટે **તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ મિથ્યાદૃષ્ટિ** સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્ય સ્વામી જાણવા.

(૪) *દેવદ્વિક* ના સ્વામી તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ એવા મિથ્યાદૃષ્ટિ તિર્યંચ-મનુષ્યો સમજવા. કારણ કે સંક્લિષ્ટતા વિના ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બંધાય નહીં અને જો અતિશય સંક્લિષ્ટતા લેવા જઈએ તો નરકપ્રાયોગ્ય બંધ થઈ જાય અથવા તિર્યંચ-મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય બંધ થઈ જાય માટે **તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ** એવા મિથ્યાદૃષ્ટિ તિર્યંચ અને મનુષ્યો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિના બંધક કહ્યા છે.

(૫) *વૈક્રિયદ્વિક* અને *નરકદ્વિક* આ ચાર પ્રકૃતિઓના અતિશય સંક્લિષ્ટ તિર્યંચ અને મનુષ્યો સ્વામી જાણવા. કારણ કે તેઓને ગમે તેટલી સંક્લિષ્ટતા આવે તો પણ છેલ્લે નરકપ્રાયોગ્ય જ બંધ થાય છે. અને ત્યાં આ ચાર પ્રકૃતિઓ અવશ્ય બંધાય જ છે. આ પ્રમાણે ૧૫ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિના બંધક મિથ્યાદૃષ્ટિ તિર્યંચ-મનુષ્યો છે. પરંતુ ક્યાંક અતિસંક્લિષ્ટ, ક્યાંક તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ અને ક્યાંક તત્પ્રાયોગ્યવિશુદ્ધ એવા જીવો જાણવા.

એકેન્દ્રિય જાતિ, સ્થાવરનામકર્મ અને આતપનામકર્મ આ ત્રણ પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિના બંધક **સંક્લિષ્ટ ઈશાન દેવલોક સુધીના દેવો** જાણવા. કારણ કે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સંક્લિષ્ટતાથી બંધાય છે. મનુષ્ય અને તિર્યંચો જો અતિસંક્લિષ્ટ થાય તો એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય બંધ ઓળંગીને નરકપ્રાયોગ્ય બંધ કરે. નારકી અને ઈશાન ઉપરના દેવો આ પ્રકૃતિઓ બાંધતા જ નથી. ઈશાન સુધીના દેવોને ગમે તેટલી સંક્લિષ્ટતા થાય તો પણ તે છેલ્લો એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જ બંધ કરે છે. અને ત્યાં આ ત્રણ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે માટે બે પ્રકૃતિમાં અતિસંક્લિષ્ટ અને આતપમાં તદ્‌યોગ્ય સંક્લિષ્ટ ઈશાન દેવલોક સુધીના દેવો સ્વામી કહ્યા છે. ॥ ૪૩ ॥

तिरिउरलदुगुज्जोयं, छिवट्ठसुरनिरयसेसचउगइया ।
आहारजिणमपुव्वो, नियट्टिसंजलणपुरिसलहुं ।। ४४।।

(तिर्यगौदारिकद्विकोद्योतं, छेदस्पृष्टं सुरनारकाश्शेषाणां चतुर्गतिकाः
आहारकजिनमपूर्वोऽनिवृत्तिस्संज्वलनपुरुषयोर्लघ्वीम् ।। ४४ ।।

શબ્દાર્થ :- तिरिउरलदुगुज्जोयं = તિર્યંચનું દ્વિક, ઔદારિકદ્વિક અને ઉદ્યોતનામકર્મ, **छिवट्ठ** = છેવઠ્ઠું સંઘયણ, **सुरनिरय** = દેવો અને નારકી, **सेस** = બાકીની પ્રકૃતિઓના, **चउगइया** = ચારે ગતિના જીવો, **आहारजिणं** = આહારકદ્વિક અને જિનનામકર્મ, **अपुव्वो** = અપૂર્વકરણ

ગુણસ્થાનકવાળા, **अनियट्टि** = અનિવૃત્તિબાદરવાળા, **संजलणपुरिस** = સંજ્વલન ચાર અને પુરુષવેદની, **लहुं** = જઘન્યસ્થિતિ બાંધે છે. ॥ ૪૪ ॥

ગાથાર્થ = તિર્યંચદ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, ઉદ્યોતનામકર્મ અને સેવાર્ત સંઘયણની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેવ-નારકી બાંધે છે. બાકીની સર્વે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ચારે ગતિના જીવો બાંધે છે. આહારકદ્વિક અને જિનનામકર્મની જઘન્યસ્થિતિ અપૂર્વકરણવાળા, અને સંજ્વલન ચતુષ્ક તથા પુરુષવેદની જઘન્યસ્થિતિ અનિવૃત્તિવાળા બાંધે છે. ॥ ૪૪ ॥

વિવેચન = *તિર્યંચદ્વિક* = તિર્યંચગતિ અને તિર્યંચાનુપૂર્વી, *ઔદારિકદ્વિક* = ઔદારિકશરીર અને ઔદારિકાંગોપાંગ, *ઉદ્યોત* = ઉદ્યોતનામકર્મ અને, *સેવાર્ત* = છેવઠ્ઠુંસંઘયણ આ છ પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિના બંધક **ઉત્કૃષ્ટસંક્લિષ્ટ એવા સહસ્રાર સુધીના દેવ અને નારકીના જીવો** જાણવા. કારણ કે મનુષ્ય-તિર્યંચો જો અતિશય સંક્લિષ્ટ થાય તો તિર્યંચપ્રાયોગ્ય બંધ ઓળંગીને નરકપ્રાયોગ્ય બંધ કરે. ત્યાં આ છ પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. અને દેવ-નારકીના જીવો ગમે તેટલા સંક્લિષ્ટ થાય તો પણ તેઓને છેવટે તિર્યંચપ્રાયોગ્ય જ બંધ હોય છે. અને ત્યાં આ છ પ્રકૃતિઓ બંધાય જ છે. માટે અતિસંક્લિષ્ટ દેવ-નારકી સ્વામી કહ્યા છે. ઉદ્યોત નામકર્મમાં તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ સમજવા. તેમાં પણ એટલી વિશેષતા છે કે આ છ પ્રકૃતિઓમાં ઔદારિકાંગોપાંગ અને સેવાર્તસંઘયણની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિના બંધક ઈશાન ઉપરના સનત્કુમારથી સહસ્રારસુધીના દેવો અને નારકીના જીવો જાણવા. કારણ કે ઈશાન સુધીના દેવો જો અતિશય સંક્લિષ્ટ થાય તો એકેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય બંધ કરવા માંડે. ત્યાં આ બે પ્રકૃતિ બંધાતી નથી. કારણ કે એકેન્દ્રિય જીવોને અંગોપાંગ અને સંઘયણ હોતું નથી અને સનત્કુમારાદિ દેવો તથા નારકી ગમે તેટલા સંક્લિષ્ટ થાય તો પણ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ પ્રાયોગ્ય જ બંધ કરે છે. અને ત્યાં આ બે પ્રકૃતિઓ બંધાય જ છે.

બાકીની ૯૨ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિના બંધક ચારે ગતિના

જીવો જાણવા. જિનનામ, આહારકદ્વિક, દેવાયુષ્ય આ ૪ના સ્વામી ૪૨મી ગાથામાં, વિકલેન્દ્રિયત્રિકાદિ ૧૮ના સ્વામી ૪૩મી ગાથામાં અને તિર્યંચદ્વિકાદિ ૬ના સ્વામી ૪૪ મી ગાથામાં એમ કુલ ૨૮ ના સ્વામી આવ્યા. એટલે શેષ ૯૨ના સ્વામી ચારે ગતિના સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો જાણવા. તેમાં ધ્રુવબંધી ૪૭ના અતિસંક્લિષ્ટ એવા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિના બંધક સમજવા. કારણ કે ગમે તેટલી સંક્લિષ્ટતા વધે તો પણ આ ૪૭ ધ્રુવબંધી હોવાથી નિયમા બંધાવાની જ છે. બાકીની અધ્રુવબંધી ૪૫ છે તેમાં અસાતા, અરતિ, શોક, નપુંસકવેદ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, હુંડક સંસ્થાન, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, અશુભવિહાયોગતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્તા, પ્રત્યેક, અસ્થિર, અશુભ, દુઃસ્વર, દુર્ભગ, અનાદેય, અયશ અને નીચગોત્ર એમ ૨૦ પ્રકૃતિમાં **અતિસંક્લિષ્ટ ચારે ગતિના મિથ્યાદૃષ્ટિ** જીવો સ્વામી કહેવા. કારણ કે મિથ્યાદૃષ્ટિ તિર્યંચ-મનુષ્યો ગમે તેટલા વધુ સંક્લિષ્ટ થાય તો પણ છેવટે સાતમી નરકપ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે. ત્યારે આ ૨૦ પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબંધી હોવા છતાં પણ નિયમા બંધાવાની જ છે. તેના ભવને યોગ્ય છે માટે. દેવ નારકી પણ અતિસંક્લિષ્ટ હોય ત્યારે તિર્યંચપ્રાયોગ્ય બંધ કરે ત્યારે ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓ બાંધે છે. તે સિવાયની (સાતા, હાસ્ય, રતિ, સ્ત્રીવેદ, પુંવેદ, મનુષ્યદ્વિક, અન્તિમ વિના પાંચ સંઘયણ અને પાંચ સંસ્થાન, શુભવિહાયોગતિ, સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેય, યશ અને ઉચ્ચગોત્ર એમ) ૨૫ પ્રકૃતિઓના **તત્પ્રાયોગ્યસંક્લિષ્ટ** એવા ચારે ગતિના જીવો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધના સર્જક જાણવા. કારણ કે જો અતિસંક્લિષ્ટ લઈએ તો તિર્યંચ-મનુષ્યો સાતમી નરકપ્રાયોગ્ય બંધ કરે અને દેવનારકી તિર્યંચપ્રાયોગ્ય બંધ કરે. ત્યાં અશુભ એવી અસાતા આદિ બંધાય છે. પરંતુ સાતા આદિ આ ૨૫ શુભ પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. તેથી **તત્પ્રાયોગ્યસંક્લિષ્ટ** કહ્યા છે. આ રીતે ૪૭ ધ્રુવબંધીમાં અને ૨૦ અધ્રુવબંધીમાં **અતિસંક્લિષ્ટ** અને ૨૫ અધ્રુવબંધીમાં **તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ** એવા મિથ્યાદૃષ્ટિ ચારે ગતિના જીવો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધના સ્વામી જાણવા.

આ પ્રમાણે ૪+૧૮+૬+૪૭+૨૦+૨૫ = ૧૨૦ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધના સ્વામી કહ્યા.

હવે જઘન્યસ્થિતિબંધના સ્વામી કહે છે.

દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચ આ ત્રણ આયુષ્યની, ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ શુભ હોવાથી વિશુદ્ધિથી બંધાય છે. તેથી તે ત્રણની જઘન્યસ્થિતિ અશુભ કહેવાય છે અને તે સંક્લિષ્ટતાથી બંધાય છે. દેવ જેવો ઉત્તમભવ મળે, પરંતુ દશ હજાર વર્ષનો જ મળે તો શું કામનું? મનુષ્ય જેવો ઉત્તમભવ મળે, પરંતુ અન્તર્મુહૂર્તના આયુષ્યવાળો જ મળે તો શું કામનું? તેથી આ ત્રણ આયુષ્યની જઘન્યસ્થિતિ અશુભ છે. અને સંક્લિષ્ટતાથી બંધાય છે. અને બાકીની ૧૧૭ પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ શુભ છે અને તે વિશુદ્ધિથી બંધાય છે. આ ન્યાયને ધ્યાનમાં રાખીને સ્વામી સમજવા.

આહારકદ્વિકનો બંધ અપ્રમત્તે અને અપૂર્વકરણે છે. અને જિનનામનો બંધ અવિરતિથી અપૂર્વકરણ સુધી છે. અને આ બન્નેનો બંધ આઠમાના છઠ્ઠા ભાગ સુધી છે. તેમાં સર્વથી વિશુદ્ધ અપૂર્વકરણ છે. તેમાં પણ ઉપશમ કરતાં ક્ષપક વિશુદ્ધ છે. અને પહેલા પાંચ ભાગ કરતાં છઠ્ઠા ભાગમાં વર્તતા જીવો અને તેમાં પણ છઠ્ઠા ભાગના ચરમ સમયે વર્તતા જીવો વધારે વિશુદ્ધ છે. આ અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક હોવાથી પ્રત્યેક સમયોમાં ષડ્ગુણહાનિ-વૃદ્ધિ વાળી વિશુદ્ધિ હોય છે. તેથી છઠ્ઠા ભાગના ચરમ સમયમાં પણ ત્રિકાળવર્તી સર્વે જીવોને આશ્રયી અસંખ્યાત અધ્યવસાય સ્થાનો અને ષડ્ગુણહાનિ-વૃદ્ધિયુક્ત વિશુદ્ધિ સંભવે છે. તેથી અનંતગુણ વિશુદ્ધિવાળા જે સર્વોપરિ જીવો છે. તે સ્વામી જાણવા. આ રીતે ક્ષપકશ્રેણીમાં અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગના ચરમ સમયે સર્વોપરિ અનંતગુણવિશુદ્ધિવાળા જીવો આહારકદ્વિક અને જિનનામના જઘન્ય સ્થિતિબંધના સ્વામી જાણવા.

એ જ નીતિરીતિ પ્રમાણે અનિવૃત્તિબાદરે પોતપોતાના બંધવિચ્છેદના ચરમ સમયે વર્તતા ક્ષપક શ્રેણીવાળા જીવો પુરુષવેદ,

સંજ્વલન ક્રોધ- માન-માયા અને લોભના જઘન્ય સ્થિતિબંધના સ્વામી જાણવા. તથા અપૂર્વકરણની જેમ ષડ્ગુણ હાનિ-વૃદ્ધિ ન હોવાથી તે તે ભાગના ચરમ સમયમાં વર્તતા જીવોને સમાનસ્થિતિ બંધાય છે. માટે એક સમયવર્તી જીવોમાં અધ્યવસાયની તરતમતા ન હોવાથી અનંતગુણ વિશુદ્ધિવાળા એ વિશેષણ અહીં ન લેવું. ॥ ૪૪ ॥

सायजसुच्चावरणा, विग्धं सुहुमो विउव्विछअसन्नी ।
सन्नी वि आउ बायर, पज्जेगिंदि उ सेसाणं ॥४५॥

(सातयशउच्चैरावरणविघ्नानि सूक्ष्मो वैक्रियषट्कमसंज्ञी ।
संज्ञ्यप्यायुर्बादरपर्याप्तैकेन्द्रियस्तु शेषाणाम् ॥४५॥)

શબ્દાર્થ - **सायजसुच्चावरणाविग्घं** = સાતા, યશ, ઉચ્ચગોત્ર, આવરણ અને અંતરાય, **सुहुमो** = સૂક્ષ્મસંપરાય, **विउव्वि छ** = વૈક્રિયષટ્ક, **असन्नी** = અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય, **सन्नीवि** = સંજ્ઞી પણ, **आउ** = ચારે આયુષ્ય, **बायरपज्जेगिंदि** = બાદર પર્યાપ્તા એકેન્દ્રિય, **उ** = વળી, **सेसाणं** = બાકીની પ્રકૃતિઓના ॥ ૪૫ ॥

ગાથાર્થ = સાતા, યશ, ઉચ્ચગોત્ર, (૯) આવરણ, પાંચ અતરાય એમ ૧૭ પ્રકૃતિઓના જઘન્યસ્થિતિબંધનો સ્વામી સૂક્ષ્મસંપરાય, વૈક્રિયષટ્કનો અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય, ચારે આયુષ્યકર્મોનો સંજ્ઞી પણ, અને બાકીની સર્વે પ્રકૃતિઓના જઘન્યસ્થિતિબંધનો સ્વામી બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય જીવ જાણવો. ॥ ૪૫ ॥

વિવેચન = સાતા વેદનીય, યશનામકર્મ, ઉચ્ચગોત્ર, પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, ચાર દર્શનાવરણીય અને પાંચ અંતરાય આ ૧૭ પ્રકૃતિઓના જઘન્યસ્થિતિબંધ અનુક્રમે બાર મુહૂર્ત, આઠ મુહૂર્ત અને અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ થાય છે. તે બંધનો સ્વામી ક્ષપક શ્રેણિસ્થ સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયમાં વર્તતો જીવ જાણવો. કારણ કે આ સત્તર

પ્રકૃતિઓ ૧ થી ૧૦ ગુણઠાણાઓમાં જ બંધાય છે. અને તે સર્વેમાં ક્ષપક એવા દશમા ગુણઠાણાના ચરમસમયે વર્તતા જીવો જ સર્વથી વિશુદ્ધ છે. અતિશય વિશુદ્ધિકાળે જ આ ૧૭ની જઘન્ય સ્થિતિ બંધાય છે. દશમા ગુણસ્થાનકથી ઉપર આ ૧૭ નો બંધ જ નથી. તેથી આ જ જીવો તેના જઘન્ય સ્થિતિબંધના સ્વામી કહેવાય છે. જો કે ૧૧-૧૨-૧૩ મા ગુણઠાણે સાતાવેદનીય કર્મનો યોગપ્રત્યયિક ઈર્યાપથિક બંધ છે. તો પણ અહીં સામ્પરાયિકબંધની જ વિવક્ષા કરેલી છે. ગાથા ૨૭ માં *मुत्तुं अकसायठिइं* કહેલું જ છે. તેથી ક્ષપક સૂક્ષ્મસંપરાય ચરમસમયવર્તી જીવ આ ૧૭ના જઘન્યસ્થિતિબંધનો સ્વામી છે.

વૈક્રિય ષટ્ક (દેવદ્વિક, નરકદ્વિક અને વૈક્રિયદ્વિક) ના જઘન્ય સ્થિતિબંધનો સ્વામી અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત તિર્યંચ જીવ જાણવો. કારણ કે ૪૮ મી ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે ચારે ગતિમાંના કોઈ પણ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવો આયુષ્યકર્મ વિના બાકીનાં સર્વે કર્મોની સ્થિતિ જઘન્યથી પણ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ તો બાંધે જ છે. તેથી ઓછી બાંધતા નથી. જ્યારે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવ એકેન્દ્રિયના બંધથી ૧૦૦૦ ગણો બંધ કરે છે. તે સંજ્ઞીના બંધ કરતાં ઘણો ઓછો હોય છે. તેથી અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત સ્વામી જાણવા.

પ્રશ્ન- અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય કરતાં એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય જીવો ઘણી ઓછી સ્થિતિ બાંધે છે. કારણ કે એકેન્દ્રિય જીવો તો ૭૦ કોડાકોડી વડે ભાગતાં જે આવે તે (ગુણાકાર વિનાની) સ્થિતિ જ બાંધે છે અને વિકલેન્દ્રિય ૨૫-૫૦-૧૦૦ ગુણી સ્થિતિ બાંધે છે. જ્યારે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તો ૧૦૦૦ ગણી સ્થિતિ બાંધે છે. આ ગણિત જોતાં આ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય કરતાં પણ એકેન્દ્રિયાદિમાં જઘન્યસ્થિતિબંધ લભ્ય છે. તેને સ્વામી કેમ કહેતા નથી?

ઉત્તર - એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિયના જીવો મૃત્યુ પામીને પૃથ્વીકાયાદિ ૧૦ દંડકમાં જ જાય છે. અન્ય સ્થાનોમાં (દેવ-નારકીમાં)

જતા નથી. તેથી આ છ પ્રકૃતિઓનો બંધ તેઓ કરતા નથી. તે કારણથી તેઓ સ્વામી બનતા નથી.

પ્રશ્ન - અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તા તિર્યંચ જ કેમ કહો છો? મનુષ્યો કેમ લેતા નથી? મનુષ્યો પણ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય હોય છે. તથા દેવ-નારકીને કેમ સ્વામી કહેતા નથી ?

ઉત્તર - મનુષ્યો અસંજ્ઞી (સંમૂર્છિમ) હોય છે ખરા, પરંતુ તે અપર્યાપ્ત જ હોય છે. તેથી દેવ-નારકપ્રાયોગ્ય બંધ કરતા નથી. દશ દંડકમાં જ જાય છે. તેથી અહીં સ્વામી તરીકે કહ્યા નથી. તથા દેવ-નરકના જીવો દેવ-નરક પ્રાયોગ્ય બંધ કરતા નથી. અને આ છ પ્રકૃતિઓ દેવ-નારક પ્રાયોગ્ય જ છે. અને દેવ-નારક અસંજ્ઞી હોતા નથી. ઈત્યાદિ કારણોથી શેષગતિને છોડીને અસંજ્ઞી પં. તિર્યંચ જ સ્વામી કહ્યા છે. તે પં. તિર્યંચ પણ જો સંજ્ઞી હોય તો અંતઃકોડાકોડીનો બંધ કરે છે. અને અપર્યાપ્તો હોય તો આ છ પ્રકૃતિઓ બાંધે જ નહીં તેથી **અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત તિર્યંચ જીવો સ્વામી જાણવા.**

ચારે આયુષ્યકર્મનો જઘન્યસ્થિતિબંધ **સંજ્ઞી પણ કરે છે** તેનો અર્થ એ થયો કે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય એમ બન્ને જાતના જીવો આયુષ્યનો જઘન્યસ્થિતિબંધ કરે છે. અહીં દેવ અને નરકના આયુષ્યનો (૧૦ હજાર વર્ષ પ્રમાણ) જઘન્યસ્થિતિબંધ સંજ્ઞી-અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યા.તિર્યંચ અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય જ કરે છે. શેષ એકેન્દ્રિયાદિ જીવો દેવ-નરકનું આયુષ્ય બાંધતા નથી. અને મનુષ્ય-તિર્યંચના આયુષ્યનો (ક્ષુલ્લકભવ પ્રમાણ) જઘન્ય સ્થિતિબંધ એકેન્દ્રિય, વિક્લેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યો કરે છે. એમ જાણવું પરંતુ દેવ-નારકી અને યુગલિક તિર્યંચ-મનુષ્યો સ્વામી ન સમજવા. કારણ કે તેઓ જઘન્યથી પણ અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ આયુષ્ય બાંધે છે. પરંતુ ક્ષુલ્લકભવ જેવું જઘન્ય આયુષ્ય બાંધતા નથી અને યુગલિકો તો દેવ-નારકમાં જ જન્મે છે. માટે તિર્યંચ મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધતા જ નથી. આ પ્રમાણે ગાથા ૪૪માં ૮ પ્રકૃતિના, અને

ગાથા ૪૫ માં ૧૭+૬+૪=૨૭ પ્રકૃતિના એમ કુલ ૩૫ ના જઘન્યસ્થિતિબંધના સ્વામી કહ્યા. હવે બાકીની ૮૫ના સ્વામી કહે છે.

શેષ ૮૫ પ્રકૃતિના જઘન્યસ્થિતિબંધના સ્વામી બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય જીવો જાણવા. કારણ કે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવો જઘન્યથી પણ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ બાંધે છે. વિક્લેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી જીવો એકેન્દ્રિય કરતાં ૨૫-૫૦-૧૦૦ અને ૧૦૦૦ ગુણી સ્થિતિ બાંધે છે. તેથી જઘન્યસ્થિતિબંધ એકેન્દ્રિયમાં જ મળી શકે છે. તથા જઘન્યસ્થિતિ અતિશય વિશુદ્ધિથી બંધાય છે. બાદર કરતાં સૂક્ષ્મમાં અને પર્યાપ્ત કરતાં અપર્યાપ્તમાં ચૈતન્યનો વિકાસ મંદ હોવાથી વધારે વિશુદ્ધિ કે વધારે સંક્લિષ્ટતા અસંભવિત છે. તેથી બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય જીવોને જઘન્યસ્થિતિબંધના સ્વામી કહ્યા છે. આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિબંધ, તથા તેના સ્વામી, અને જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અબાધાકાળ વગેરે દ્વારો પૂર્ણ થયાં. ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધના સ્વામી અને જઘન્ય સ્થિતિબંધના સ્વામીનું સામાન્ય ચિત્ર આ પ્રમાણે છે. ॥ ૪૫ ॥

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધના સ્વામી

૧	જિનનામકર્મ	મિથ્યાત્વ અને નરકને અભિમુખ થયેલો બદ્ધ જિનનામકર્મ વાળો ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વી જીવ. મિથ્યાત્વ પ્રાપ્તિના પૂર્વ સમયે ગાથા-૪૨
૨	આહારકદ્વિક	પ્રમત્તાભિમુખ એવા અપ્રમત્તમુનિ. ગાથા-૪૨
૧	દેવાયુષ્ય	અપ્રમત્તાભિમુખ પ્રમત્તમુનિ (૩૩ સાગરોપમના આયુષ્યને બાંધનાર પૂર્વ ક્રોડ વર્ષાયુ, તૃતીય ભાગના પ્રથમ સમયવર્તી મુનિ. ગાથા-૪૨

૧૫	વિકલ ૩, સૂક્ષ્માદિ ૩, દેવવિના આયુષ્ય ૩, દેવદ્વિક ૨, નરકદ્વિક ૨ અને વૈક્રિયદ્વિક ૨ કુલ-૧૫	ક્યાંક અતિસંક્લિષ્ટ, ક્યાંક તત્પ્રાયોગ્યસંક્લિષ્ટ, અને ક્યાંક તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ એવા મિથ્યાદૃષ્ટિ તિર્યંચ અને મનુષ્યો ગાથા-૪૩
૩	એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, આતપ	અતિસંકિલષ્ટ ઈશાન સુધીના ચારે નિકાયના દેવો. ગાથા-૪૩
૪	તિર્યંચ દ્વિક, ઔદારિકશરીર અને ઉદ્યોત નામકર્મ.	અ.સં. મિથ્યાદૃષ્ટિ નારકી અને ભવનપતિથી માંડીને સહસ્રાર સુધીના મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવો ગાથા-૪૪
૨	ઔદારિક અંગોપાંગ અને સેવાર્ત સંઘ.	અતિ સંકિલષ્ટ મિથ્યાદૃષ્ટિ નારકી અને સનત્કુમારથી સહસ્રાર સુધીના મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવો. ગાથા-૪૪
૯૨	બાકીની સર્વ પ્રકૃતિઓ.	ચારે ગતિના મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો. પરંતુ ૪૭ ધ્રુવબંધી અને ૨૦ અધ્રુવબંધીમાં અતિસંક્લિષ્ટ અને ૨૫ અધ્રુવબંધીમાં તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ ગાથા-૪૪

b

જઘન્ય સ્થિતિબંધના સ્વામી

૩	આહારકદ્વિક, જિનનામ	ક્ષપક આઠમાના છઠ્ઠાભાગના ચરમ સમયે સર્વોત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિવાળા જીવો ગાથા૪૪
૪	સંજ્વલન ચતુષ્ક	ક્ષપક નવમાના સ્વબંધવ્યવચ્છેદ સમયે વર્તતા જીવો ગાથા-૪૪
૧	પુરુષવેદ.	ક્ષપક નવમાના પ્રથમભાગના ચરમસમયે વર્તતા જીવો ગાથા-૪૪
૧૭	સાતા.યશ. ઉચ્ચગોત્ર. જ્ઞાના. ૫, દર્શના. ૪ અંતરાય ૫. કુલ-૧૭	ક્ષપકશ્રેણીમાં સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમ સમયે વર્તતા જીવો. ગાથા-૪૫
૬	વૈક્રિય ષટ્ક.	અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત તિર્યંચો. ગાથા૪૫
૨	દેવાયુષ્ય-નરકાયુષ્ય	જે સ્વભવના દ્વિચરમ અંતર્મુહૂર્તે ૧૦ હજાર વર્ષનું આયુષ્ય બાંધે તેવા સંખ્યાત વર્ષાયુવાળા મનુષ્ય અને પં. તિર્યંચના જીવો. ગાથા-૪૫
૨	તિર્યંચાયુષ્ય અને મનુષ્યાયુષ્ય	એકેન્દ્રિય, વિક્લેન્દ્રિય, પં તિર્યંચ અને મનુષ્યો (યુગલિક વિના) દ્વિચરમ અન્તર્મુહૂર્તમાં પરભવનું અંતર્મુહૂર્ત આયુષ્ય બાંધનારા (મનુષ્યાયુષ્યમાં તેઉ-વાઉ વિના) ગાથા-૪૫
૮૫	બાકીની પ્રકૃતિઓ.	બાદર પર્યાપ્ત સર્વવિશુદ્ધ એકેન્દ્રિય જીવો ગાથા-૪૫

જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધના નિરૂપણ પ્રસંગે જઘન્ય-અજઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને આશ્રયી કાળસંબંધી સાદિ-અનાદિ-ધ્રુવ-અધ્રુવથી થતા ભાંગાઓ સમજાવે છે.

उक्कोसजहन्नेयर-भंगा साई अणाइ धुव अधुवा ।
चउहा सग अजहन्नो, सेसतिगे आउचउसु दुहा ।। ४६ ।।

(उत्कृष्टजघन्येतरभङ्गास्साद्यनादिध्रुवाध्रुवाः ।
चतुर्धा सप्तानामजघन्यश्शेषत्रिक आयुष्यश्चतुर्षु द्विधा ।। ४६ ।।)

શબ્દાર્થ :- उक्कोसजहन्नेयरभंगा = ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય અને તેના બન્નેથી ઈતર એમ કુલ ૪ ભાંગા, **साईअणाइधुवअधुवा** = સાદિ-અનાદિ-ધ્રુવ અને અધ્રુવ, **चउहा** = ચાર પ્રકારે, **सग** = સાત કર્મોનો, **अजहन्नो** = અજઘન્ય સ્થિતિબંધ, **सेसतिगे** = બાકીના ત્રણમાં અને, **आउचउसु** = આયુષ્યના ચારે ભાંગામાં, **दुहा** = બે પ્રકારે ॥૪૬॥

ગાથાર્થ = ઉત્કૃષ્ટ, જઘન્ય તથા તેના પ્રતિપક્ષી બે (અનુત્કૃષ્ટ અને અજઘન્ય) એમ સ્થિતિબંધના ૪ પ્રકાર છે. તેના કાળ આશ્રયી સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ૪ ભાંગા છે. (આયુષ્ય વિના) સાત કર્મોનો અજઘન્ય બંધ ચાર ભાંગે છે. અને આ સાત કર્મોના શેષ ત્રણ પ્રકાર અને આયુષ્યકર્મના ચારે પ્રકારો બે ભાંગે છે. ॥ ૪૬ ॥

વિવેચન = પૂર્વે જણાવેલી સ્થિતિના સામાન્યથી જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકાર પડી શકે છે. જેમ કે જ્ઞાનાવરણીયકર્મની અંતર્મુહૂર્ત સ્થિતિ તે જઘન્ય, સમય, બે સમય આદિ અધિક કરતાં ઉત્કૃષ્ટ ન આવે ત્યાં સુધી મધ્યમ, અને ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ તે ઉત્કૃષ્ટ.

અહીં ગ્રંથકારશ્રી સ્થિતિના આવા ત્રણ ભેદો ન કહેતાં ‘‘સીમા (મર્યાદા) ને આશ્રયી ૨+૨ કુલ ૪ પ્રકારો સમજાવે છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મની અંતર્મુહૂર્તની જે સ્થિતિ છે તે **જઘન્ય** ૧, આ જઘન્ય કરતાં ૧ સમય વધારે હોય, ૨ સમય વધારે હોય કે ૩ સમય વધારે હોય એમ યાવત્

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સુધીની તમામ સ્થિતિ તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પણ (જઘન્ય નથી માટે) **અજઘન્ય** કહેવાય છે. જેમ અમદાવાદ શહેરની અપેક્ષાએ નડીયાદ, આણંદ, વડોદરા, ભરૂચ, સુરત, નવસારી, વલસાડ, દહાણું અને પાલઘર તો દક્ષિણમાં છે જ, પરંતુ મુંબઈ પણ દક્ષિણમાં જ કહેવાય છે. અને મુંબઈ શહેરની અપેક્ષાએ સર્વે નગરો તો ઉત્તરમાં કહેવાય છે. પરંતુ અમદાવાદ પણ ઉત્તરમાં કહેવાય, એમ **ઉત્તર-દક્ષિણમાં** સર્વે નગરોનો જેમ સમાવેશ થાય છે. તેમ અહીં જઘન્ય અને અજઘન્યમાં સર્વે સ્થિતિસ્થાનોનો (ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિનો પણ અજઘન્યમાં) સમાવેશ થાય છે.

એવી જ રીતે જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમની જે સ્થિતિ છે તે **ઉત્કૃષ્ટ** ૧, તેની સીમા (મર્યાદા) = લક્ષ્ય રાખીને જોઈએ તો સમયન્યૂન, બેસમયન્યૂન, ત્રણ સમયન્યૂન, ઈત્યાદિ કરતાં સર્વે સ્થિતિસ્થાનો અને અન્તિમ કોટિનું અંતર્મુહૂર્તવાળું જઘન્યસ્થિતિસ્થાન પણ (ઉત્કૃષ્ટ નથી માટે) અનુત્કૃષ્ટ કહેવાય છે ૨. જેમ મુંબઈ શહેર દક્ષિણમાં છે તેની અપેક્ષાએ પાલઘર, દહાણું, વલસાડ, નવસારી, સુરત, ભરૂચ, વડોદરા, આણંદ અને નડિયાદ તો ઉત્તરમાં છે જ. પરંતુ અમદાવાદ પણ ઉત્તરમાં છે. એમ **દક્ષિણ-ઉત્તરમાં** સર્વે નગરોનો જેમ સમાવેશ થાય છે તેમ અહીં ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટમાં પણ સર્વે સ્થિતિસ્થાનોનો (જઘન્યસ્થિતિનો પણ અનુત્કૃષ્ટમાં) સમાવેશ થાય છે.

જઘન્યસ્થિતિની સીમા કરીને જોઈએ તો અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિ તે જઘન્ય અને શેષ સઘળી સ્થિતિ (ઉત્કૃષ્ટસહિત) અજઘન્ય કહેવાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સીમા કરીને જોઈએ તો ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ તે ઉત્કૃષ્ટ અને શેષ સઘળી સ્થિતિ (જઘન્યસહિત) અનુત્કૃષ્ટ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે ૨+૨=સ્થિતિના કુલ ચાર ભેદો અહીં સમજાવવામાં આવશે. આઠે મૂલ કર્મોમાં અને ૧૨૦ ઉત્તરકર્મોમાં ઉપર પ્રમાણે સ્થિતિના ૪ પ્રકારો જાણવા. આવા ચાર પ્રકારો કરવાનું કારણ એ છે કે કાળને આશ્રયી હવે કહેવાતા સાદિ, અનાદિ વગેરે ભેદો સારી રીતે સમજી શકાય.

કાળ આશ્રયી સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ

(૧) જે મૂલ અથવા ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો સ્થિતિબંધ એકવાર વિરામ પામ્યા પછી (તેનો સર્વથા અબંધક થઈને) પુનઃ બંધ ચાલુ કરે ત્યારે પુનર્બંધના પ્રથમ સમયે તે બંધની **સાદિ** કહેવાય છે. અથવા મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિમાંથી વિવક્ષિત કોઈપણ પ્રકૃતિનો સર્વથા બંધ વિરામ થયો ન હોય, સ્થિતિબંધ ચાલુ જ હોય, પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ચાલુ હોય તે બાંધતાં બાંધતાં અનુત્કૃષ્ટ બાંધવા માંડે તો અનુત્કૃષ્ટ બંધની **સાદિ,** અને અનુત્કૃષ્ટ બાંધતો હોય તેમાંથી પરિણામ ફેરફાર થવાથી ઉત્કૃષ્ટ બાંધવા માંડે તો **ઉત્કૃષ્ટની સાદિ,** એવી જ રીતે જઘન્ય બાંધતાં બાંધતાં અજઘન્ય બાંધવા માંડે તો **અજઘન્યની સાદિ**, અને અજઘન્ય બાંધતાં બાંધતાં જઘન્ય બાંધવા માંડે તો **જઘન્યની સાદિ** એમ ચારે ભાંગામાં **સાદિત્વ** સંભવી શકે છે. અને આ ચારે બંધોમાં જે પૂર્વે બંધાતો બંધ વિરામ પામ્યો તે અધ્રુવ (અનિત્ય) જાણવો.

(૨) જે સ્થિતિબંધ પૂર્વે ભૂતકાળમાં કદાપિ વિરામ પામ્યો નથી. અનાદિકાળથી ચાલે જ છે. જેમ કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપકને દસમે (દસમાના ચરણ સમયે) બંધાય છે. પરંતુ દસમું ગુણસ્થાનક (દસમાના ચરમ સમયને) ન પામેલાને જઘન્ય વિનાનો અજઘન્ય સ્થિતિબંધ જ ચાલુ છે. કારણ કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ધ્રુવબંધી હોવાથી તેના બંધની આદિ નથી માટે **તે અનાદિ.** આ બંધનો ભાવિમાં ભવ્યને અંત આવે અને અભવ્યને અંત નહી આવે.

(૩) જે સ્થિતિબંધ ભાવિમાં કોઈ દિવસ વિરામ પામવાનો નથી. તે **ધ્રુવ.** જેમ કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો **અજઘન્યસ્થિતિબંધ** અભવ્ય જીવોને અનાદિથી છે અને અનંતકાળ ચાલશે જ. તેને **ધ્રુવ**- કહેવાય છે. આ ભાંગો અભવ્યજીવોને આશ્રયી સંભવે છે.

(૪) જે સ્થિતિબંધ ક્યારેક હોય અને ક્યારેક ન હોય, ભાવિમાં અવશ્ય વિચ્છેદ પામશે જ તે **અધ્રુવ**. જેમ કે તે જ જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો

ભવ્યોને આશ્રયી **અજઘન્યસ્થિતિબંધ.** ભવ્ય જીવોને આ અજઘન્ય સ્થિતિબંધ અનાદિથી છે પરંતુ શ્રેણી માંડશે ત્યારે તેનો તે ભવ્ય જીવોને અંત આવશે. તેથી **અધ્રુવ.** આ ભાંગો ભવ્યને આશ્રયી ઘટે છે.

૭ મૂલકર્મોનો અજઘન્ય સ્થિતિબંધ ૪ પ્રકારે

(૧) જ્ઞાનાવરણીય આદિ છ કર્મોનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે ક્ષપકશ્રેણીમાં અંતર્મુહૂર્ત, આઠ મુહૂર્ત અને બાર મુહૂર્તનો થાય છે. અને મોહનીય કર્મનો આવા જીવને નવમાના ચરમ સમયે અંતર્મુહૂર્તનો બંધ થાય છે. આ જઘન્યસ્થિતિબંધ છે. તેનાથી જે કોઈ અધિક બંધ હોય તે સર્વે **અજઘન્ય** બંધ કહેવાય છે. ક્ષપકશ્રેણી કરતાં ઉપશમશ્રેણીમાં ચઢતાં ન્યૂન વિશુદ્ધિ હોવાથી ડબલ (દ્વિગુણ) સ્થિતિબંધ કરે છે. અને ઉપશમશ્રેણીથી પડતાં તેના કરતાં પણ મંદ વિશુદ્ધિ હોવાથી ક્ષપક કરતાં ચાર ગુણો, અને ઉપશમક કરતાં દ્વિગુણ સ્થિતિબંધ કરે છે. તેથી અગિયારમે ગુણસ્થાનકે ગયેલો જીવ આ સાત મૂલકર્મોનો સર્વથા અબંધક થઈ જ્યારે પડે ત્યારે દસમે ગુણઠાણે આવીને ક્ષપક કરતાં ચારગુણો (જ્ઞાનાવરણાદિનો ચાર અંતર્મુહૂર્ત, નામગોત્રનો ૩૨ મુહૂર્ત, અને વેદનીયનો ૪૮ મુહૂર્તનો) સ્થિતિબંધ નવો જ શરૂ કરે છે અને નવમે આવે ત્યારે (સં. લોભને આશ્રયી) મોહનીયનો મોટા અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ નવો સ્થિતિબંધ કરે છે. આ સર્વે સ્થિતિબંધો ક્ષપકના જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરતાં ચાર ગુણા હોવાથી અજઘન્ય કહેવાય છે અને અગિયારમે સર્વથા અબંધક થઈને પડીને પુનઃ આ બંધ ચાલુ કરે છે માટે અજઘન્યબંધની સાદિ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે અગિયારમાથી પડતાને આશ્રયી દસમે ૬ કર્મોના અને નવમે મોહનીયકર્મના **અજઘન્યસ્થિતિબંધની સાદિ** થાય છે.

(૨) જે જીવો હજુ સુધી ક્યારેય પણ (ભૂતકાળમાં) ઉપશમશ્રેણી અથવા ક્ષપકશ્રેણી પામ્યા જ નથી, તેના કારણે આ સાત કર્મોની

અબંધકાવસ્થા કે જઘન્ય સ્થિતિબંધવાળી અવસ્થા આવી જ નથી. અને સાત કર્મો પ્રતિસમયે અવશ્ય બંધાય જ છે. આ કારણથી અનાદિકાળથી જે કોઈ સતત બંધ થાય છે તે અજઘન્યબંધ જ કહેવાય છે આવા જીવોને આશ્રયી **અજઘન્યબંધ અનાદિ છે.**

(૩) અભવ્ય જીવો અનાદિકાળથી આ અજઘન્ય બંધ જ કરે છે. અને ભાવિમાં પણ ઉપશમશ્રેણી કે ક્ષપકશ્રેણી પામવાના જ નથી. તેથી આ બંધ કદાપિ અટકવાનો પણ નથી અને જઘન્ય પણ થવાનો નથી. પ્રથમ ગુણસ્થાનક હોવાથી અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ જેટલો બંધ કરે છે. આ બંધ આદિ અને અંત વિનાનો હોવાથી સદાકાળ ચાલવાનો જ છે. તેથી અભવ્યને આશ્રયી **અજઘન્ય ધ્રુવ** કહેવાય છે.

(૪) ભવ્ય જીવો અનાદિકાળથી આ અજઘન્ય બંધ કરે છે. પરંતુ ભવ્ય હોવાથી ભાવિમાં ઉપશમ શ્રેણી કે ક્ષપકશ્રેણી પ્રારંભવાનો સંભવ છે. જ્યારે આ જીવ શ્રેણીમાં ચઢશે ત્યારે અબંધકાવસ્થા કે જઘન્યસ્થિતિબંધાવસ્થા પામશે જ. તેથી અનાદિકાળથી બંધાતા આ અજઘન્યસ્થિતિબંધનો ત્યાં અવશ્ય અંત આવે છે. તેથી તેવા ભવ્ય જીવોને આશ્રયી આ **અજઘન્ય અધ્રુવ** કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે આયુષ્ય વિના મૂલ સાતકર્મોનો **અજઘન્યસ્થિતિબંધ** સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે સમજાવ્યો. હવે આ જ સાતકર્મોના બાકીના જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે જ પ્રકારે હોય છે. તે સમજાવે છે. મૂલ સાત કર્મોનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપકશ્રેણીમાં મોહનીયનો નવમે અને શેષનો દસમે પોતપોતાના બંધવ્યવચ્છેદના ચરમસમયે જ પ્રાપ્ત થાય છે. આવા પ્રકારનો અંતર્મુહૂર્ત, આઠ મુહૂર્ત, બાર મુહૂર્ત, આદિ પ્રમાણવાળો જઘન્યસ્થિતિબંધ અનાદિ એવા આ સંસારમાં તે જીવે ભૂતકાળમાં

ક્યારે પણ કર્યો નથી અને ક્ષપકશ્રેણીમાં બંધવ્યવચ્છેદ સમયે જ કરે છે, ત્યારે જઘન્યની **સાદિ** થાય છે અને બંધવ્યવચ્છેદ કરીને દસમે તથા બારમે ગુણસ્થાનકે તે જીવ જેવો જાય છે તેવો આ જઘન્ય સ્થિતિબંધનો અંત આવી જાય છે માટે **અધ્રુવ** છે. આ રીતે સાત મૂલકર્મોના જઘન્યસ્થિતિબંધની સ્વબંધવ્યવચ્છેદ સમયે સાદિ, અને તેના પછીના સમયે અધ્રુવ એમ જઘન્યસ્થિતિબંધના બે ભાંગા જ ઘટે છે.

હવે આ ૭ મૂલકર્મોના ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ બંધ સાદિ, અધ્રુવ છે. તે સમજાવે છે. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવ સર્વોત્કૃષ્ટસંક્લિષ્ટ જ્યારે બને છે, ત્યારે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે આ સાત કર્મોની ૩૦-૨૦-૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બાંધે છે. આવા પ્રકારનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ અંતર્મુહૂર્ત માત્ર ચાલે છે. જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ શરૂ કર્યો ત્યારે તેની (ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધની) **સાદિ** થઈ કહેવાય. અન્તર્મુહૂર્તે તે બંધ અટકે ત્યારે **અધ્રુવ** કહેવાય. અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધથી અટકીને પણ કંઈ બંધવિચ્છેદ થઈ જતો નથી, પરંતુ અધ્યવસાયને અનુસારે ઉત્કૃષ્ટમાંથી અનુત્કૃષ્ટબંધ શરૂ કરે છે, ત્યારે અનુત્કૃષ્ટબંધની સાદિ થાય છે. શરૂ થયેલો અનુત્કૃષ્ટબંધ ઓછામાં ઓછો અંતર્મુહૂર્ત પણ ચાલે અને વધુમાં વધુ ઘણી ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી પણ ચાલે છે. કારણ કે જયાં સુધી ફરીથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને યોગ્ય સર્વોત્કૃષ્ટસંક્લિષ્ટતા-વાળું સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તપણું ન આવે, ત્યાં સુધી અનુત્કૃષ્ટ જ સ્થિતિ બંધાવાની છે. તેથી અનુત્કૃષ્ટબંધ જ્યારે વિરામ પામે અને ઉત્કૃષ્ટબંધ ચાલુ કરે ત્યારે તે અનુત્કૃષ્ટબંધની **અધ્રુવતા** થાય છે. આ પ્રમાણે ૭ કર્મના ભાંગા સમજાવ્યા.

પ્રશ્ન : જેમ નવમું-દસમું ગુણસ્થાનક પામેલા જીવોને અજઘન્યબંધ સાદિ, ન પામેલા જીવોને **અજઘન્યબંધ** અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ ઈત્યાદિ પ્રમાણે અજઘન્યબંધ ચાર પ્રકારે કહ્યો છે. તેમ આ અનુત્કૃષ્ટબંધ પણ અનાદિકાળથી જે જીવો નિગોદમાં જ છે અને

સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિયપણું પામ્યા નથી તેવા જીવોને આશ્રયી **અનાદિ** અને જે જીવો કદાપિ નિગોદમાંથી નીકળવાના જ નથી તેવા જીવોને આશ્રયી અનુત્કૃષ્ટબંધ **ધ્રુવ** એમ વિચારીએ તો શું ચાર ભાંગા ન ઘટે ?

ઉત્તર :- આ પ્રશ્ન બરાબર છે. પરંતુ આ સર્વે ભાંગા વ્યવહાર રાશિવાળા જીવોને આશ્રયી છે. જે જીવો એકવાર અવ્યવહાર રાશિમાંથી નીકળી વ્યવહારરાશિમાં આવ્યા હોય તેવા જીવોની અપેક્ષાએ આ ભાંગા સમજાવાય છે. અને વ્યવહારરાશિમાં આવેલા જીવો ત્રસત્વ-પંચેન્દ્રિયત્વ-પર્યાપ્તત્વ આદિ અવસ્થા પ્રાયઃ પામી ચૂક્યા હોય છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ કરવાનો સંયોગ પણ આવી ચૂક્યો હોય છે. આ કારણે અનુત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ ચાર પ્રકારે કહ્યો નથી.

આયુષ્યકર્મ ભવમાં એક જ વાર બંધાય છે. અને તે પણ સતત અન્તર્મુહૂર્ત માત્ર જ બંધાય છે. ત્યારબાદ અવશ્ય વિરામ પામે જ છે. હવે પૂર્વક્રોડ વર્ષાયુષ્યમાન જીવ પોતાના ભવના ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે પરભવનું ૩૩ સાગરોપમનું આયુષ્ય બાંધવા માંડે, તે પ્રથમ સમયે ઉત્કૃષ્ટની સાદિ, બીજા સમયે અબાધાકાળ ૧ સમય ઓછો થવાથી બંધાતું આયુષ્ય અનુત્કૃષ્ટ કહેવાય, તેથી બીજા સમયે ઉત્કૃષ્ટ અધ્રુવ અને અનુત્કૃષ્ટની **સાદિ,** અંતર્મુહૂર્ત પૂર્ણ થાય ત્યારે તે અનુત્કૃષ્ટ બંધ પણ વિરામ પામે માટે **અધ્રુવ.** એમ ઉત્કૃષ્ટ-અનુત્કૃષ્ટના સાદિ-અધ્રુવ બે જ ભાંગા થાય છે. એવી જ રીતે મૃત્યુના દ્વિચરમ અન્તર્મુહૂર્તકાળે (અબાધા સહિત બે અંતર્મુહૂર્ત આયુષ્ય બાકી હોય ત્યારે) પરભવનું જઘન્ય ક્ષુલ્લકભવનું આયુષ્ય બાંધવા માંડે, બાંધતાં બાંધતાં સ્થિતિબંધના કાળવાળું પ્રથમ અંતર્મુહૂર્ત પસાર થાય, તે અંતર્મુહૂર્તના ચરમ સમયે જે આયુષ્યબંધ થાય (અબાધાકાળના અંતર્મુહૂર્ત સહિત એક ક્ષુલ્લકભવ પ્રમાણ) તે જઘન્ય આયુષ્યબંધ. તે બધ્યમાન જઘન્યસ્થિતિબંધના પ્રથમ અંતર્મુહૂર્તના ચરમ સમયે સાદિ, પછીના તુરતના જ સમયે તે બંધ વિરામ પામે માટે જઘન્ય અધ્રુવ. જ્યારે

આવું જઘન્ય આયુષ્ય બાંધવા લીધું. તે સ્થિતિબંધના પ્રથમ સમયે (અબંધકાવસ્થામાંથી) બંધમાં આવ્યો માટે અજઘન્યબંધની સાદિ. અને તે સ્થિતિબંધનો ચરમસમય આવે ત્યારે જઘન્યબંધ આવતો હોવાથી અજઘન્યબંધ અધ્રુવ એમ જઘન્ય-અજઘન્યબંધ સાદિ-અધ્રુવ જાણવા.

આ પ્રમાણે મૂલ ૭ કર્મોના અજઘન્યના ૪, જઘન્યના ૨, ઉત્કૃષ્ટના ૨, અને અનુત્કૃષ્ટના ૨, એમ દશ દશ ભાંગા થતા હોવાથી ૭×૧૦=૭૦ ભાંગા થાય છે. અને આયુષ્યકર્મના જઘન્યાદિ ચારે બંધો સાદિ-અધ્રુવ બે જ પ્રકારના હોવાથી ૪×૨=૮ ભાંગા મેળવતાં મૂળ આઠે કર્મોના ૭૦+૮=૭૮ ભાંગા થાય છે ॥ ૪૬ ॥

હવે ઉત્તર પ્રકૃતિઓના જઘન્યાદિને વિષે સાદ્યાદિ ભાંગા જણાવે છે.

चउभेओ अजहन्नो, संजलणावरणनवगविग्घाणं ।
सेसतिगि साइअधुवो, तह चउहा सेसपयडीणं ॥४७॥

(चतुर्भेदोऽजघन्यस्संज्वलनावरणनवकविघ्नानाम् ।
शेषत्रिके साद्यध्रुवौ तथा चतुर्धा शेषप्रकृतीनाम् ॥४७॥

શબ્દાર્થ :- चउभेओ = ચાર પ્રકારે, **अजहन्नो** = અજઘન્યસ્થિતિબંધ, **संजलणावरणनवगविग्घाणं** = ચાર સંજ્વલન, નવ આવરણ અને પાંચ અંતરાયકર્મોનો, **सेसतिगि** = બાકીના ત્રણમાં, **साइअधुवो** = સાદિ-અધ્રુવ, **तह** = તથા, **चउहा** = ચાર પ્રકારે, **सेसपयडीणं** = બાકીની પ્રકૃતિઓના ॥ ૪૭ ॥

ગાથાર્થ = ચાર સંજ્વલન, નવ આવરણ અને પાંચ અંતરાયકર્મ એમ કુલ ૧૮ પ્રકૃતિઓનો અજઘન્યસ્થિતિબંધ ચાર પ્રકારે હોય છે. તે ૧૮ પ્રકૃતિના બાકીના ત્રણ પ્રકારના બંધ અને શેષ ૧૦૨ પ્રકૃતિના ચારે પ્રકારના બંધ સાદિ અને અધ્રુવ જ હોય છે. ॥ ૪૭ ॥

વિવેચન = સંજ્વલન ચાર કષાય, જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર અને અંતરાય પાંચ એમ કુલ ૧૮ પ્રકૃતિઓનો જઘન્યસ્થિતિબંધ નવમે-દસમે ગુણસ્થાનકે ક્ષપકશ્રેણીમાં સ્વબંધવ્યવચ્છેદ સમયે બે માસ, એક માસ, પન્નર દિવસ અને અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ બંધાય છે. આટલો જઘન્યસ્થિતિબંધ અહીં જ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે તે સમયે **જઘન્યબંધની સાદિ,** અનંતર સમયે જઘન્યબંધ વ્યવચ્છેદ પામે ત્યારે **જઘન્યબંધ અધ્રુવ.** જે જીવો ઉપશમશ્રેણીમાં અગિયારમે ગુણસ્થાનકે ગયા છે. અને આ ૧૮ પ્રકૃતિના અબંધક થયા છે તે જીવો અગિયારમેથી પડીને દસમે-નવમે આવે ત્યારે ક્ષપકશ્રેણી કરતાં ચારગુણો બંધ શરૂ કરતા હોવાથી **અજઘન્યબંધની સાદિ** થાય છે. જે જીવો નવમું-દસમું અને અગિયારમું ગુણસ્થાનક પામ્યા જ નથી અને તેના કારણે જઘન્યબંધવાળી અવસ્થા કે અબંધકાવસ્થા પામ્યા જ નથી તે જીવોને આ ૧૮ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવબંધી હોવાથી સદા અજઘન્યપણે બંધાય જ છે માટે **અજઘન્ય અનાદિ.** અભવ્યને કદાપિ નવમું-દસમું-અગિયારમું ગુણસ્થાનક આવવાનું જ નથી અને આ ૧૮ નો બંધ અટકવાનો જ નથી માટે **અજઘન્ય ધ્રુવ** અને ભવ્યજીવો ભવિષ્યમાં ઉપર શ્રેણીમાં ચડશે ત્યારે નવમે-દસમે-અગિયારમે આ ૧૮નો બંધ વિરામ પામશે ત્યારે **અજઘન્ય અધ્રુવ** એમ ૧૮ પ્રકૃતિઓનો અજઘન્યસ્થિતિબંધ ચાર પ્રકારે થાય છે. જઘન્યબંધ સાદિ-અધ્રુવ બે જ પ્રકારે થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટ- અનુત્કૃષ્ટબંધ મિથ્યાત્વે જ પ્રાપ્ત થતા હોવાથી મૂલકર્મોની જેમ જ સાદિ-અધ્રુવ છે. આ પ્રમાણે ૧૮ ઉત્તરપ્રકૃતિઓના ૧૦-૧૦ ભાંગા થવાથી ૧૮૦ ભાંગા થાય છે.

પ્રશ્ન = પૂર્વે ગાથા ૪૪ અને ૪૫ માં જણાવ્યા પ્રમાણે ક્ષપકશ્રેણીમાં જ જેનો જઘન્યસ્થિતિબંધ પ્રાપ્ત થાય છે. એવી આહારકદ્વિક, જિનનામ, સંજ્વલન ચાર, પુરુષવેદ, સાતા, યશ, ઉચ્ચગોત્ર, નવ આવરણ અને પાંચ અંતરાય કુલ ૨૫ પ્રકૃતિઓ છે તેમાંથી ૧૮ ના

જ અજઘન્યબંધને ચાર પ્રકારે કેમ કહ્યો ? બાકીની સાત પ્રકૃતિના અજઘન્યબંધને પણ આ ૧૮ની જેમ જ સાદિ- અનાદિ- ધ્રુવ - અધ્રુવ કહેવો જોઈએ તે કેમ ન ગણાવ્યો ?

ઉત્તર - તે સાત પ્રકૃતિઓ **અધ્રુવબંધી હોવાથી** અનાદિકાળથી બંધાતી જ નથી. આ કારણથી તે પ્રકૃતિઓ સદા બંધાય જ એવો નિયમ નથી. તેથી તેમાં **અનાદિ** અને **ધ્રુવ** ભાંગા ઘટતા નથી.

બાકીની ૧૦૨ પ્રકૃતિઓના જઘન્યાદિ ચારે ભાંગા સાદિ-અધ્રુવ એમ બે જ પ્રકારે છે. ૧૦૨ પ્રકૃતિના ૪×૨= આઠ આઠ ભાંગા થાય છે. ત્યાં નિદ્રાપંચક, મિથ્યાત્વમોહનીય, પ્રથમ બાર કષાય, ભય, જુગુપ્સા, તૈજસ, કાર્મણ, વર્ણાદિ, ચતુષ્ક, અગુરુલઘુ, ઉપઘાત અને નિર્માણ એમ ૨૯ ધ્રુવબંધી છે. અને બાકીની ૭૩ અધ્રુવબંધી છે જે ૨૯ ધ્રુવબંધી છે તે અનાદિકાળથી બંધાય છે અને અભવ્યને અનંત કાળ પણ બંધાશે. પરંતુ સાસ્વાદનથી અપૂર્વકરણ સુધીમાં સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જે જીવ છે, તે જઘન્યથી પણ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિબંધ કરે છે. તેના કરતાં બાદર પર્યાપ્તા એકેન્દ્રિય જીવો સર્વવિશુદ્ધ થયા છતા મિથ્યાત્વી છે. તો પણ ભવપ્રત્યયિક જ સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ પ્રમાણવાળી જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે. તેથી અનાદિ અને ધ્રુવના ભાંગા ઘટતા નથી. કારણ કે જ્યારે સર્વવિશુદ્ધ બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય થાય ત્યારે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ પ્રમાણવાળો જઘન્યસ્થિતિબંધ કરે તે કાળે જઘન્યસ્થિતિ બંધની સાદિ, અંતર્મુહૂર્ત બાદ સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળો થયો છતો તે જ જીવ વધારે સ્થિતિ બાંધે એટલે અજઘન્યની સાદિ અને જઘન્ય અધ્રુવ થાય છે. ત્યારબાદ તે જ ભવમાં કાળાન્તરે અથવા ભવાન્તરોમાં જ્યારે ફરીથી સર્વવિશુદ્ધિયુક્ત એવી બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયાવસ્થા પામે અને જઘન્યસ્થિતિબંધ કરે ત્યારે અજઘન્ય અધ્રુવ અને જઘન્યની સાદિ. આ પ્રમાણે જઘન્ય- અજઘન્ય સ્થિતિબંધ એકેન્દ્રિયના ભવમાં મિથ્યાત્વ

ગુણસ્થાનકે વારાફરતી વિશુદ્ધિ અને સંક્લિષ્ટતા પ્રમાણે થાય છે. તેથી આ બન્ને બંધના સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે જ ભાંગા થાય છે. ધ્રુવબંધી હોવા છતાં એકેન્દ્રિયના ભવમાં જ જઘન્યબંધની પ્રાપ્તિ હોવાથી અનાદિ-ધ્રુવ ભાંગા સંભવતા નથી.

આ ૨૯ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સર્વસંક્લિષ્ટ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મિથ્યાદૃષ્ટિ કરે છે. જ્યારે કરે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટની સાદિ, અંતર્મુહૂર્ત બાદ તે ઉત્કૃષ્ટથી વિરામ પામી જ્યારે અનુત્કૃષ્ટ બંધ કરે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટબંધ અધ્રુવ અને અનુત્કૃષ્ટ બંધની સાદિ. ત્યારબાદ વળી કાલાન્તરે જ્યારે સર્વ સંક્લિષ્ટ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય થાય અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બાંધે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ અધ્રુવ અને ઉત્કૃષ્ટની સાદિ એમ ઉત્કૃષ્ટ-અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના ભવમાં મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે વારાફરતી સંક્લિષ્ટતા અને વિશુદ્ધિ પ્રમાણે થતા હોવાથી બન્ને બંધના સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે જ ભાંગા થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ-અનુત્કૃષ્ટના અનાદિ - ધ્રુવભાંગા સંભવતા નથી.

અધ્રુવબંધી ૭૩ પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબંધી હોવાથી જ તેના જઘન્યાદિ ચારે બંધો સાદિ- અધ્રુવ જ છે. આ પ્રમાણે ૨૯ ધ્રુવબંધી અને ૭૩ અધ્રુવબંધી એમ ૧૦૨ પ્રકૃતિના જઘન્ય, અજઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એમ ચારે પ્રકારના બંધના સાદિ-અધ્રુવ એમ બે જ ભાંગા થાય છે. ૧૦૨×૮=૮૧૬ ભાંગા થાય છે. તેમાં ૧૮ ધ્રુવબંધીના ૧૮૦ ઉમેરતાં ૮૧૬+૧૮૦=૯૯૬ ભાંગા ઉત્તર પ્રકૃતિઓના થાય છે. તથા મૂલ અને ઉત્તર પ્રકૃતિના ભાંગા સાથે કરીએ તો ૯૯૬+૭૮=૧૦૭૪ સ્થિતિબંધના જઘન્યાદિ સ્થિતિ સંબંધી સાદ્યાદિ કુલ ભાંગા થાય છે. ॥ ૪૭ ॥

અવતરણ = એકેન્દ્રિય, વિક્લેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી જીવો જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કેટલી બાંધે ? તે પૂર્વે ગાથા ૩૭-૩૮માં કહ્યું છે. તેથી પ્રશ્ન થાય છે કે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવ (નવમે-દસમે જઘન્યસ્થિતિબંધ આવ્યો હોવાથી શેષ) ૧ થી ૮ ગુણસ્થાનકોમાં કેટલો કેટલો સ્થિતિબંધ કરે? તે હવે કહે છે.

साणाइअपुव्वंते अयरंतो कोडिकोडीओ न हिगो ।
बंधो न हु हीणो न य, मिच्छे भव्वियरसन्निमि ।। ४८ ।।

(सास्वादनाद्यपूर्वान्ते अतरान्तःकोटीकोटीतो नाधिकः ।
बन्धो नैव हीनो न च मिथ्यात्वे भव्येतरसंज्ञिनि ।। ४८ ।।

શબ્દાર્થ :- साणाइअपुव्वंते = સાસ્વાદનથી અપૂર્વકરણ સુધીના ગુણસ્થાનકોમાં, **अयर** = સાગરોપમ, **अंतोकोडिकोडीओ** = અંતઃકોડાકોડીથી, **न हिगो**=અધિકબંધ નથી, **बंधो न हु हीणो** = તથા ન્યૂન બંધ પણ નથી જ. **न मिच्छे** = મિથ્યાત્વે પણ ન્યૂન બંધ નથી જ. **भव्वियरसन्निमि** = ભવ્ય અને અભવ્ય એવા સંજ્ઞિમાં ॥ ૪૮ ॥

ગાથાર્થ = સાસ્વાદનથી અપૂર્વકરણમાં વર્તતા જીવો અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી અધિક બંધ કરતા નથી. તથા હીન બંધ પણ કરતા નથી. વળી ભવ્ય અથવા અભવ્ય એવા સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિય જીવો મિથ્યાત્વે હીન બંધ કરતા નથી. ॥ ૪૮ ॥

વિવેચન = સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકથી અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક સુધીનાં ગુણસ્થાનકોમાં વર્તતા સર્વે જીવો મિથ્યાત્વના ઉદય વિનાના હોવાથી અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી વધારે સ્થિતિ બાંધતા નથી. એક ક્રોડને એક ક્રોડે ગુણવાથી ૧૦૦૦૦૦૦૦**X**૧૦૦૦૦૦૦૦=જે આવે તે ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ આટલા સાગરોપમને ૧ કોડાકોડી સાગરોપમ કહેવાય છે. તેમાં કંઈક ન્યૂન તે અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ જાણવું. આનાથી વધારે સ્થિતિબંધ બીજાથી આઠમા ગુણસ્થાનક સુધી થતો નથી.

પ્રશ્ન = સાસ્વાદનાદિ ગુણસ્થાનકો પામી ચૂકેલા જીવોને પણ ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ વગેરે પ્રમાણવાળો સ્થિતિબંધ થાય છે એવું કમ્મપયડી અને પંચસંગ્રહાદિમાં કહ્યું છે. તો અહીં એમ કેમ કહેવાય છે કે સાસ્વાદનાદિ પામેલાને અધિકબંધ થતો નથી ?

ઉત્તર - પ્રશ્ન સાચો છે સાસ્વાદનાદિક પામી ચૂકેલા જીવોને ૭૦ કોડાકોડી વગેરે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે. પરંતુ સમ્યક્ત્વાદિ ત્યજીને-પડીને મિથ્યાત્વે આવ્યા હોય તેવા જીવોને તે બંધ થાય છે. સાસ્વાદનાદિમાં વર્તતા જીવને નહીં. અહીં મિથ્યાત્વે ન આવેલા એવા અર્થાત્ સાસ્વાદનથી અપૂર્વકરણમાં રહેલા (વર્તતા) એવા જીવોને આશ્રયી અધિકબંધનો નિષેધ કર્યો છે. તેથી કોઈ દોષ નથી.

પ્રશ્ન - *बंधेण न वोलइ कयाई* = મિથ્યાત્વે આવેલા જીવો પણ જે એકવાર સમ્યક્ત્વ પામ્યા છે. અને પડીને પુનઃ મિથ્યાત્વે આવ્યા છે. તે જીવો પૂર્વે અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમનો જે સ્થિતિબંધ કરતા હતા તેનું કદાપિ ઉલ્લંઘન કરતા નથી. આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વે પણ અધિકબંધનો નિષેધ આવશ્યકાદિમાં છે. તો અહીં સાસ્વાદનથી જ કેમ કહો છો ?

ઉત્તર - તે સિદ્ધાન્તકારનો મત છે. સિદ્ધાન્તકારના મતે ભિન્નગ્રન્થિક થઈને સમ્યક્ત્વ પામીને મિથ્યાત્વે આવેલા જીવો અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી વધારે સ્થિતિ બાંધતા નથી. પરંતુ કાર્મગ્રન્થિક મત પ્રમાણે ભિન્નગ્રન્થિક જીવો સમ્યક્ત્વથી પડીને મિથ્યાત્વે આવે ત્યારે અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી અધિક યાવત્ ૨૦-૩૦-૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ પણ સ્થિતિ બાંધે છે. ફક્ત તે બંધાતી સ્થિતિ તીવ્ર અનુભાગયુક્ત (ચીકણા રસબંધવાળી) હોતી નથી. એમ કર્મગ્રંથકારો માને છે.

પ્રશ્ન-સાસ્વાદનથી અપૂર્વકરણમાં અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી અધિક બંધ ભલે ન હો. પરંતુ અંતઃકોડાકોડીસાગરોપમથી હીન બંધ થાય કે નહીં?

ઉત્તર = *बन्धो न हु हीणो* = હીન બંધ પણ થતો નથી. એટલે કે સાસ્વાદનથી અપૂર્વકરણમાં અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી અધિક કે હીન બંધ થતો નથી. વધારેમાં વધારે પણ અંતઃકોડાકોડી અને ઓછામાં ઓછો પણ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ જ બંધ થાય છે. અંતર્મુહૂર્તની જેમ અંતઃકોડાકોડીના અગણિત ભેદો છે.

પ્રશ્ન-સાસ્વાદનથી અપૂર્વકરણમાં ઉત્કૃષ્ટથી જે અંતઃકોડાકોડી બંધ કહ્યો અને જઘન્યથી પણ જે અંતઃકોડાકોડી બંધ કહ્યો. તે બન્નેની વચ્ચે અંતર કેટલું ?

ઉત્તર : જઘન્ય અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમનું માપ સંખ્યાતગણું જાણવું. એ જ રીતે ઉત્કૃષ્ટ કરતાં જઘન્યનું માપ સંખ્યાતમા ભાગનું જાણવું.

પ્રશ્ન = જો સાસ્વાદનથી અપૂર્વકરણમાં અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી હીન બંધ થતો નથી તો એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં પૂર્વભવસંબંધી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક લઈને જીવ જન્મે છે અને તે કાળે સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ સ્થિતિ બાંધે છે. જે પરિપૂર્ણ ૧ સાગરોપમ પણ નથી. આ બન્ને વિધાનો કેમ ઘટશે ?

ઉત્તર = *''केवलं कादाचित्कोऽसौ न सार्वदिक इति न तस्य विवक्षा कृतेति सम्भावयामि ''।* સ્વોપજ્ઞ ટીકામાં પૂ. ગ્રંથકાર શ્રી દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ. સા.જણાવે છે કે સાસ્વાદન લઈને એકેન્દ્રિયમાં જવાનો પ્રસંગ ક્યારેક બને છે. સર્વદા બનતો નથી. તેથી તેની અહીં વિવક્ષા કરાઈ નથી. એમ હું માનું છું. એટલે આવું અતિશય અલ્પ બનતું હોવાથી ક્વચિત્ જ બને છે. તેથી શાસ્ત્રકારોએ તેની વિવક્ષા કરી નથી. અથવા બીજો ઉત્તર એવો પણ આપી શકાય કે એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞીનો બંધ પૂર્વે કહેવાઈ ગયો છે, તેથી **આ બંધવિધાન સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવને આશ્રયીને જ છે.** અને તેથી જ આ ગાથાના અંતે કહેલો સંજ્ઞી શબ્દ પૂર્વાર્ધમાં પણ જોડવો. જો આ બીજો આપેલો ઉત્તર લઈએ તો સાસ્વાદનથી અપૂર્વકરણમાં જઘન્યથી પણ અંતઃકોડાકોડીના બંધનું વિધાન માત્ર સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયને જ આશ્રયી છે. એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને આશ્રયી નથી. તેથી તે એકેન્દ્રિય જીવો સાસ્વાદને (સાતીયા ત્રણ ભાગાદિ રૂપ) હીન બંધ કરે છે. તે વિધાન નિર્દોષ છે. (જો કે આવો ઉત્તર સ્વોપજ્ઞટીકા આદિ

ગ્રંથોમાં નથી પરંતુ શાસ્ત્રની સાથે અવિરુદ્ધ લાગે છે. તેથી કલ્પના કરવામાં કોઈ દોષ દેખાતો નથી.)

પ્રશ્ન - સાસ્વાદનથી અપૂર્વકરણમાં અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી હીન બંધ થતો નથી, એમ કહો છો તો મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને શું અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી હીન બંધ થાય કે નહીં ?

ઉત્તર = *न य मिच्छे भव्वियरसन्निमि* = ભવ્ય એવા સંજ્ઞી હોય કે અભવ્ય એવા સંજ્ઞી હોય, પરંતુ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મિથ્યાદષ્ટિમાં અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી હીન બંધ થતો જ નથી. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવ ભવ્ય હોય કે અભવ્ય હોય પરંતુ **મિથ્યાદષ્ટિ હોય તો** જઘન્યથી પણ આટલો બંધ તો કરે જ છે. અહીં ભવ્યસંજ્ઞી પણ **"મિથ્યાદષ્ટિ"** હોય તો આથી ન્યૂન બંધ કરતો નથી, એમ કહ્યું હોવાથી જે જે ભવ્યસંજ્ઞી છે પરંતુ મિથ્યાદષ્ટિ નથી, અર્થાત્ ક્ષપકશ્રેણી અને ઉપશમ-શ્રેણીગત છે. તેવા ૯/૧૦ ગુણસ્થાનકે વર્તતા ભવ્યસંજ્ઞીને ન્યૂન બંધ થાય છે. તથા ભવ્ય હોય કે અભવ્ય હોય પણ **"સંજ્ઞી"** કહેલ હોવાથી ભવ્ય-અભવ્ય એમ બન્ને પ્રકારના અસંજ્ઞી જીવો જો હોય તો (એટલે કે એકેન્દ્રિય, વિક્લેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય હોય તો) સાતીયા ભાગ રૂપ ન્યૂન સ્થિતિ બંધ પણ કરે છે. ઈત્યાદિ સુયુક્તિઓ સ્વયં જોડવી.

પ્રશ્ન - ભવ્ય અને અભવ્ય એવા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં જઘન્યથી પણ અંતઃકોડાકોડીનો બંધ હોય છે. તેનાથી હીન બંધ થતો નથી. તો આ બન્ને પ્રકારના સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મિથ્યાદષ્ટિમાં **ઉત્કૃષ્ટથી** કેટલો બંધ હોય ? તે તો ગાથામાં કહ્યું જ નહીં. માટે તે સમજાવો.

ઉત્તર - મૂલ - ઉત્તર - પ્રકૃતિઓનો ૨૦-૩૦-૪૦-૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમનો જે જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પૂર્વે કહ્યો છે તે સર્વે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મિથ્યાદષ્ટિમાં ભવ્ય કે અભવ્ય એમ બન્ને પ્રકારના જીવોને થઈ શકે છે. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મિથ્યાદષ્ટિ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી માંડીને પોત- પોતાની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સુધીનાં તમામ સ્થાનોવાળી સ્થિતિ બાંધી શકે છે. આ વાત

ગાથામાં નથી કહી એમ નહીં. પરંતુ ગર્ભિતપણે વર્ણવેલી છે. તે આ પ્રમાણે- ઉત્તરાર્ધમાં કહેલો *હીણો* શબ્દ *"बंधो न हु"* ની સાથે પણ જોડવાનો છે. અને *"न य मिच्छे"* ની સાથે પણ જોડવાનો છે. તેથી સાસ્વાદનથી અપૂર્વકરણમાં જેમ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી હીન બંધ થતો નથી, તેમ મિથ્યાત્વે પણ હીનબંધ થતો નથી અર્થાત્ અધિકબંધ થાય છે. સારાંશ કે સાસ્વાદનથી અપૂર્વકરણ સુધીમાં હીન પણ બંધ થતો નથી. અને અધિક પણ બંધ થતો નથી, પરંતુ મિથ્યાત્વે તો એકલો માત્ર હીન બંધ જ થતો નથી, એટલે કે અધિકબંધ ૩૦/૨૦/૭૦ આદિ થાય છે. આમ ગર્ભિત અર્થ સ્પષ્ટ કરવાથી અધિકબંધનું વિધાન સમજાશે. ॥ ૪૮ ॥

એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, અસંજ્ઞી અને સંજ્ઞી જીવોમાં કોનો સ્થિતિબંધ કોનાથી વધારે હોય ? અને કોનો ઓછો હોય તે જણાવવા અલ્પબહુત્વ કહે છે.

जइ लहुबंधो बायर पज्ज असंखगुण सुहुमपज्जहिगो ।
एसिं अपज्जाण लहू, सुहूमेअर अपज्जपज्जगुरू ॥ ४९ ॥

(यतिलघुबन्धो बादरपर्याप्तस्यासंख्यगुणस्सूक्ष्मपर्याप्तस्याधिकः ।
अनयोरपर्याप्तयोर्जघन्यस्सूक्ष्मेतरयोरपर्याप्तपर्याप्तयोर्गुरुः ॥ ४९ ॥

શબ્દાર્થ :- जइलहुबंधो = સાધુનો જઘન્યસ્થિતિબંધ, (સર્વથી થોડો) **बायरपज्जअसंखगुण** = તેનાથી બાદર પર્યાપ્તાનો જઘન્યસ્થિતિબંધ અસંખ્યાતગુણો, **सुहुमपज्जहिगो** = સૂક્ષ્મપર્યાપ્તાનો અધિક, **एसिं अपज्जाण लहू** = આ બન્ને અપર્યાપ્તાનો જઘન્યસ્થિતિબંધ, **सुहूमेअर** = સૂક્ષ્મ અને બાદર, **अपज्जपज्जगुरु** = અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તાનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અધિક જાણવો. ॥ ૪૯ ॥

ગાથાર્થ - યતિનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ, તેનાથી બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ અસંખ્યાતગુણો, તેનાથી સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તાનો અધિક, તેનાથી આ જ બે અપર્યાપ્તાનો જઘન્યસ્થિતિબંધ, તથા સૂક્ષ્મ અને બાદર અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તાનો ઉત્કૃષ્ટબંધ અધિક જાણવો. ॥૪૯॥

વિવેચન - એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, અસંજ્ઞી અને સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિય જીવો જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી કેટલી કેટલી સ્થિતિ બાંધે ? તે આગળની ગાથાઓમાં સમજાવ્યું છે. તેથી તે સર્વે જીવોમાં કોનો સ્થિતિબંધ અલ્પ છે ? અને કોનો સ્થિતિબંધ અધિક છે ? તે સ્પષ્ટ કરવા માટે અલ્પબહુત્વ દ્વાર જણાવે છે.

(૧) *યતિ* શબ્દથી મુનિ લેવાય છે. અને તે પણ ક્ષપકશ્રેણીમાં વર્તતા નવમા-દસમા ગુણસ્થાનક વર્તી મુનિઓ અહીં લેવા. કારણ કે સૌથી ઓછો સ્થિતિબંધ તેઓ જ કરે છે. મોહનીયનો અંતર્મુહૂર્ત, જ્ઞાનાવરણીયાદિનો અંતર્મુહૂર્ત, નામ-ગોત્રનો આઠ મુહૂર્ત અને વેદનીયનો બાર મુહૂર્ત. આટલો જઘન્યસ્થિતિબંધ બીજા કોઈ જીવોમાં સંભવતો નથી. તેથી આ બંધ સૌથી અલ્પ છે. માટે (૯મા ૧૦મા વાળા) યતિનો જઘન્યસ્થિતિબંધ સૌથી અલ્પ.

(૨) તેના કરતાં બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય જીવોનો સ્થિતિબંધ સાતીયા ત્રણ ભાગમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન વગેરે જે પૂર્વે કહ્યો છે તે બંધ ઉપરોક્ત મુનિઓના બંધ કરતાં અસંખ્યાતગુણો છે. કારણ કે યતિનો બંધ અંતર્મુહૂર્ત, આઠ મુહૂર્ત અને બાર મુહૂર્ત રૂપ છે. જ્યારે એકેન્દ્રિયનો બંધ સાતીયા ત્રણ ભાગ પણ સાગરોપમ સ્વરૂપ છે. જેથી અસંખ્યાતગુણો સારી રીતે થાય છે.

(૩) તેના કરતાં સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય જીવોનો જઘન્યસ્થિતિબંધ વિશેષાધિક હોય છે. કારણ કે જઘન્યસ્થિતિ વિશુદ્ધિથી બંધાય છે. સૂક્ષ્મ જીવો કરતાં બાદર જીવોની ચેતના કંઈક વધારે અનાવૃત (ખુલ્લી) છે. જેની ચેતના વધારે ખુલ્લી હોય તેમાં વિશુદ્ધિ પણ વધારે સંભવે અને સંક્લિષ્ટતા પણ વધારે સંભવે. જેમ એકેન્દ્રિય કરતાં પંચેન્દ્રિયમાં ચેતના ઘણી અનાવૃત છે. તેથી પંચેન્દ્રિયમાં વિશુદ્ધિ પણ વધારે છે, જેથી મોક્ષે જઈ શકે છે અને સંક્લિષ્ટતા પણ વધારે સંભવે છે, જેથી સાતમી નરકમાં પણ જઈ શકે છે. જ્યારે એકેન્દ્રિય જીવો મુક્તિમાં, સ્વર્ગમાં

કે નરકમાં જતા નથી. જ્યાં જ્યાં ચેતના વધારે ખુલ્લી હોય ત્યાં ત્યાં વિશુદ્ધિ પણ વધારે હોઈ શકે અને સંક્લિષ્ટતા પણ વધારે હોઈ શકે. એટલે બાદરમાં જઘન્ય બંધ જેટલો થાય તેટલો સૂક્ષ્મમાં ન થાય. જેમ કે સાતીયા ત્રણ ભાગને ૩૦૦૦ વર્ષ કલ્પીએ, અને પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ જે ન્યૂન કરવાનો છે તે ૧૦૦ વર્ષ કલ્પીએ તો બાદરમાં ૩૦૦૦ ૦- ૧૦૦= ૨૯૦૦ જેટલો જઘન્યસ્થિતિ બંધ થાય. અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પર્યાપ્તામાં વિશુદ્ધિ ઓછી હોવાથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ જે ઓછો કરવાનો છે તે ૧૦૦ ને બદલે ૯૦ જેવડો લેવો. જેથી ૩૦૦૦ ૦- (૯૦ = ૨૯૧૦ જેટલી જઘન્યસ્થિતિ બાંધે છે. તેથી બા.પ. કરતાં સૂ.પ. નો જઘન્ય સ્થિતિબંધ અધિક છે.

(૪) સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયના જઘન્યબંધ કરતાં બાદર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ વધારે જાણવો. કારણ કે પર્યાપ્ત કરતાં અપર્યાપ્તજીવોમાં વિશુદ્ધિ ન્યૂન છે. અહીં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ નાનો-નાનો લેવો જેથી ૮૦ વર્ષનો ગણવો. ૩૦૦૦ ૦- ૮૦=૨૯૨૦ જેટલી જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે. સર્વત્ર આ દૃષ્ટાંત કલ્પના રૂપે જ સમજાવેલ છે. વાસ્તવિક સ્વરૂપે ન સમજી લેવું. કારણ કે આ તમામ બોલોમાં સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણાં ગાથા-૫૪ માં કહેવાનાં છે તેથી ૧૦-૨૦-૩૦ વગેરે અંકો કલ્પના માત્રથી જાણવા.

(૫) બાદર અપર્યાપ્તના જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરતાં સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તનો જઘન્યબંધ વધારે જાણવો. વિશુદ્ધિની અલ્પતા એ જ તેમાં કારણ સમજવું. અહીં ૩૦૦૦ ૦- ૭૦=૨૯૩૦ જેટલો સ્થિતિબંધ સમજવો.

(૬) સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તના જઘન્યસ્થિતિબંધ કરતાં સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ વધારે છે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ સંક્લિષ્ટતાથી થાય છે. બાદર જીવો અને પર્યાપ્ત જીવો કરતાં આ સૂક્ષ્મ અને અપર્યાપ્ત જીવોમાં સંક્લિષ્ટતા ઘણી અલ્પ હોય છે એટલે ઉત્કૃષ્ટબંધ પણ બાદર

અને પર્યાપ્ત કરતાં અલ્પ બંધાય છે. પરંતુ આ ઉત્કૃષ્ટબંધ હોવાથી જઘન્યબંધ કરતાં તો વધારે જ બંધાય છે. એટલે ૩૦૦૦ ‒ ૩૦ = ૨૯૭૦ જેટલો બંધ થાય છે.

(૭) સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તના ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ કરતાં બાદર અપર્યાપ્તનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ વિશેષાધિક છે. કલ્પનાથી ૩૦૦૦ ‒ ૨૦ = ૨૯૮૦ વર્ષ પ્રમાણ.

(૮) બાદર અપર્યાપ્તાના ઉત્કૃષ્ટબંધ કરતાં સૂક્ષ્મપર્યાપ્તાનો ઉત્કૃષ્ટ-સ્થિતિબંધ વિશેષાધિક છે. કલ્પનાથી ૩૦૦૦ ‒ ૧૦=૨૯૯૦ વર્ષ પ્રમાણ.

(૯) સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તાના ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ કરતાં બાદર પર્યાપ્તાનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ વિશેષાધિક છે. કલ્પનાથી પરિપૂર્ણ ૩૦૦૦ વર્ષ પ્રમાણ આ બંધ થાય છે. આ રીતે આ ૯ બોલનું અલ્પબહુત્વ કહ્યું. સૂક્ષ્મ કરતાં બાદરમાં, અને અપર્યાપ્તા કરતાં પર્યાપ્તામાં વિશુદ્ધિ પણ વધારે હોય છે અને સંક્લિષ્ટતા પણ વધારે હોય છે તેમાં કારણ પ્રગટ ચેતનાની અધિકતા જાણવી. અલ્પચેતનાવાળો સારું કામ કરવામાં કે ખોટું કામ કરવામાં મહાસાહસ કરી શક્તો નથી. જેમ ૨ વર્ષનો બાળક અને ૩૨ વર્ષનો યુવાન. તેમ અહીં સમજવું. ૯ બોલમાં છેલ્લા આઠે બોલોમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ નાનો-મોટો થાય છે. જેથી જઘન્યસ્થિતિ જાણવી હોય ત્યારે સાતીયા ત્રણ ભાગમાં જે પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરીએ છીએ તે મોટો લેવો. પછી નાનો નાનો કરવો છેલ્લે વધુમાં વધુ પરિપૂર્ણ સાતીયા ત્રણ ભાગ જેટલી જ સ્થિતિ એકેન્દ્રિયમાં બંધાય છે. આ ઉદાહરણ જ્ઞાનાવરણીયને આશ્રયી સમજાવ્યું છે તે પ્રમાણે બીજા કર્મોમાં જાણી લેવું. ચિત્ર ગાથા ૫૧ માં આગળ ઉપર આપીશું ॥ ૪૯ ॥

लहूबिय पज्जअपज्जे अपज्जेयर बिय गुरू हिगो एवं ।
ति चउ असन्निसु नवरं, संखगुणो बियअमणपज्जे ॥५०॥

(लघु द्वीन्द्रियपर्याप्तापर्याप्तयोरपर्याप्तेतरद्वीन्द्रियेषु गुरुरधिक एवम् ।
त्रिचतुरिन्द्रियासंज्ञिषु नवरं, संख्यातगुणो द्वीन्द्रियासंज्ञिपर्याप्तयोः ।।५०।।

लहू = જઘન્યસ્થિતિબંધ, **बियपज्जअपज्जे** = બેઈન્દ્રિય પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તનો, **अपज्जेयरबिय** = અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયનો, **गुरू हिगो** = ઉત્કૃષ્ટબંધ વિશેષાધિક છે, **एवं** = આ પ્રમાણે, **तिचउअसन्निसु** = તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી જીવોને વિષે જાણવું, **नवरं** = પરંતુ, **संखगुणो** = સંખ્યાતગુણો, **बियअमणपज्जे** = બેઈન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પર્યાપ્તામાં કહેવો. ॥ ૫૦ ॥

ગાથાર્થ = બેઈન્દ્રિય પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તાનો જઘન્ય, તથા બેઈન્દ્રિય અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તાનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ, એ જ પ્રમાણે તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયનો સ્થિતિબંધ (ચાર ચાર ભાંગાપૂર્વક) વિશેષાધિક કહેવો. પરંતુ બેઈન્દ્રિય અને અસંજ્ઞીપર્યાપ્તનો જઘન્યબંધ સંખ્યાતગુણો જાણવો ॥ ૫૦ ॥

વિવેચન - આ ગાથામાં બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય આ ચાર પ્રકારના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા જીવોનો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ જણાવ્યો છે. પૂર્વની ૪૯મી ગાથામાં જ સમજાવ્યું છે કે અપર્યાપ્તા જીવો કરતાં પર્યાપ્તા જીવોમાં વિશુદ્ધિ અને સંક્લિષ્ટતા બન્ને વધારે હોય છે. તેથી વધારે ન્યૂન સ્થિતિ પણ વિશુદ્ધિની અધિકતાના કારણે પર્યાપ્તા જ બાંધે છે. અને વધારે અધિક સ્થિતિ પણ સંક્લેશની અધિકતાના કારણે પર્યાપ્તા જ બાંધે છે. તેથી ચારે પ્રકારના ઉપરોક્ત જીવોમાં પહેલો ભેદ પર્યાપ્તાનો જઘન્ય, બીજો ભેદ અપર્યાપ્તાનો જઘન્ય, ત્રીજો ભેદ અપર્યાપ્તાનો ઉત્કૃષ્ટ અને ચોથો ભેદ પર્યાપ્તાનો ઉત્કૃષ્ટ સમજવો. જેથી ૪ X ૪ = ૧૬ ભેદ આ ગાથામાં થશે.

બેઈન્દ્રિય પર્યાપ્તાનો જઘન્યસ્થિતિબંધ બાદર પર્યાપ્તા એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધ કરતાં ૨૫ ગુણામાં પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન

છે. અને બેઈન્દ્રિય પર્યાપ્તાનો ઉત્કૃષ્ટબંધ પરિપૂર્ણ ૨૫ ગુણો છે. આ પર્યાપ્તાના જઘન્ય અને પર્યાપ્તાના ઉત્કૃષ્ટ એમ બેની વચ્ચે અપર્યાપ્તાનો જઘન્ય અને અપર્યાપ્તાનો ઉત્કૃષ્ટબંધ આવે છે. એટલે પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ જ નાનો-મોટો લેવાનો થાય છે. જેથી બધા જ ભાંગાઓમાં કંઈક અધિક, કંઈક અધિક અર્થાત્ વિશેષાધિક જ કહેવાય છે. એવી જ રીતે તેઈન્દ્રિયના ચારે ભાંગામાં, ચઉરિન્દ્રિયના ચારે ભાંગામાં અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના ચારે ભાંગામાં પણ જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ વચ્ચે પલ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગની જ તરતમતા છે. તે નાનો-મોટો લેવાથી બધા જ બોલોમાં વિશેષાધિક જ સંભવે છે. આ રીતે વિચારતાં સોળે ભાંગાઓમાં વિશેષાધિકતા હોવી જોઈએ પરંતુ આ સોળ બોલમાં જે પહેલો બોલ છે તે બેઈન્દ્રિય પર્યાપ્તાનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ છે. જે પાછળ આવેલા બાદર પર્યાપ્તા એકેન્દ્રિયના **ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ** કરતાં ૨૫ ગુણો બંધ છે. જો કે ૨૫ ગુણો કરીને જઘન્ય હોવાથી પલ્યોપમનો **સંખ્યાતમો** ભાગ ન્યૂન કરવાનો છે. પરંતુ સાગરોપમોના ભાગોના સામે પલ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગની આ અલ્પતા નહિવત્ છે. અને શાસ્ત્રોમાં જ્યારે જ્યારે પૂર્વની વસ્તુ કરતાં ઉત્તરની વસ્તુ પરિપૂર્ણ ડબલ (દ્વિગુણ) થાય છે. ત્યારે જો કે તે સંખ્યાતગુણ બની જાય છે. તો પણ દ્વિગુણ કહેવાય છે. અને તેનાથી વધારે ત્રિગુણ, ચતુર્ગુણ આદિ થાય છે ત્યારથી તેને સંખ્યાતગુણ કહેવાય છે. આ બેઈન્દ્રિયનો બંધ તો એકેન્દ્રિય કરતાં ૨૫ ગુણો છે એટલે દ્વિગુણ, ત્રિગુણ આદિ કરતાં પણ વધારે ઘણો છે. માટે બેઈન્દ્રિયના પ્રથમ બોલમાં સંખ્યાતગુણો બંધ કહેવો. એવી જ રીતે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયનો પ્રથમ બોલ ચઉરિન્દ્રિયના અંતિમ બોલથી ૧૦ ગુણો થાય છે. કારણ કે એકેન્દ્રિય કરતાં ચઉરિન્દ્રિયનો ૧૦૦ ગુણો અને અસંજ્ઞીનો ૧૦૦૦ ગુણો બંધ છે. એટલે અસંજ્ઞીનો બંધ ચઉરિન્દ્રિય કરતાં સારી રીતે લગભગ ૧૦ ગુણો થાય છે. તે પણ દ્વિગુણ આદિ કરતાં વધારે છે માટે અસંજ્ઞી પર્યાપ્તાના પ્રથમ બોલમાં સંખ્યાતગુણો બંધ કહેવો. બાકી સર્વત્ર વિશેષાધિક કહેવો.

પ્રશ્ન - બેઈન્દ્રિયના અંતિમ બોલથી તેઈન્દ્રિયનો પ્રથમ બોલ પણ સંખ્યાતગુણ જ કહેવો જોઈએ. કારણ કે બેઈન્દ્રિયનો બંધ ૨૫ ગુણો છે અને તેઈન્દ્રિયનો બંધ ૫૦ ગુણો છે. તે પણ સારી રીતે દ્વિગુણ તો થાય જ છે. માટે સંખ્યાતગુણ કેમ ન કહ્યો ? એવી જ રીતે તેઈન્દ્રિયનો બંધ ૫૦ ગુણો અને ચઉરિન્દ્રિયનો બંધ ૧૦૦ ગુણો છે તે પણ દ્વિગુણ થાય જ છે. તેથી ચઉરિન્દ્રિયનો પણ પ્રથમ બોલ સંખ્યાતગુણ કહેવો જોઈએ. તો શા માટે બેઈન્દ્રિય અને અસંજ્ઞીના જ પ્રથમ બોલમાં સંખ્યાતગુણ કહો છો અને તેઈન્દ્રિય તથા ચઉરિન્દ્રિયના પ્રથમ બોલમાં સંખ્યાતગુણ કહેતા નથી પણ વિશેષાધિક કહો છો.

ઉત્તર - ૨૫-૫૦-૧૦૦-૧૦૦૦ ગુણો બંધ હોવાથી ૫૦ અને ૧૦૦ વડે ગુણાયેલો તેઈન્દ્રિય અને ચઉરિન્દ્રિયનો બંધ પણ ઉપલકદૃષ્ટિએ દ્વિગુણ લાગે. પરંતુ બેઈન્દ્રિયનો છેલ્લો બોલ પરિપૂર્ણ ૨૫ ગુણો છે. અને તેઈન્દ્રિયનો પહેલો બોલ જે પર્યાપ્તાનો જઘન્યસ્થિતિબંધ છે તે ૫૦ ગુણો કરીને તેમાં પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરવાનો કહ્યો છે. આટલો ન્યૂન બંધ થવાથી પરિપૂર્ણ દ્વિગુણ થતો નથી. એવી જ રીતે તેઈન્દ્રિયનો ૫૦ ગુણો અને ચઉરિન્દ્રિયનો ૧૦૦ ગુણો બંધ હોવાથી ઉપલકદૃષ્ટિએ દ્વિગુણ જણાય છે. પરંતુ ૧૦૦ ગુણા વાળા પહેલા બોલમાં પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ હીન કરવાનો હોવાથી પરિપૂર્ણ દ્વિગુણ થતો નથી. અને એકેન્દ્રિય કરતાં બેઈન્દ્રિયના પહેલાં જ બોલમાં ૨૫ ગુણો બંધ છે. તથા ચઉરિન્દ્રિયના બંધ કરતાં અસંજ્ઞીમાં થતો બંધ ૧૦ ગુણો બંધ છે. માટે ત્યાં પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ હીન કરો તો પણ અન્તે ૨૪ ગુણાથી અધિકતા સ્વરૂપ અને બીજામાં નવ ગુણાથી અધિકતા સ્વરૂપ સંખ્યાતગુણતા ટકી રહે છે. તેથી બે જ બોલમાં સંખ્યાતગુણો બંધ કહ્યો છે. અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે જાણવું.

(૧૦) બેઈન્દ્રિય પર્યાપ્તનો જઘન્યસ્થિતિબંધ સંખ્યાતગુણ.
(૧૧) બેઈન્દ્રિય અપર્યાપ્તનો જઘન્યબંધ વિશેષાધિક.

(૧૨) બેઈન્દ્રિય અપર્યાપ્તનો ઉત્કૃષ્ટબંધ વિશેષાધિક.
(૧૩) બેઈન્દ્રિય પર્યાપ્તનો ઉત્કૃષ્ટબંધ વિશેષાધિક.
(૧૪) તેઈન્દ્રિય પર્યાપ્તનો જઘન્યબંધ વિશેષાધિક.
(૧૫) તેઈન્દ્રિય અપર્યાપ્તનો જઘન્યબંધ વિશેષાધિક.
(૧૬) તેઈન્દ્રિય અપર્યાપ્તનો ઉત્કૃષ્ટબંધ વિશેષાધિક.
(૧૭) તેઈન્દ્રિય પર્યાપ્તનો ઉત્કૃષ્ટબંધ વિશેષાધિક.
(૧૮) ચઉરિન્દ્રિય પર્યાપ્તનો જઘન્યબંધ વિશેષાધિક.
(૧૯) ચઉરિન્દ્રિય અપર્યાપ્તનો જઘન્યબંધ વિશેષાધિક.
(૨૦) ચઉરિન્દ્રિય અપર્યાપ્તનો ઉત્કૃષ્ટબંધ વિશેષાધિક.
(૨૧) ચઉરિન્દ્રિય પર્યાપ્તનો ઉત્કૃષ્ટબંધ વિશેષાધિક.
(૨૨) અસંજ્ઞી પં. પર્યાપ્તાનો જઘન્યબંધ સંખ્યાતગુણ
(૨૩) અસંજ્ઞી પં. અપર્યાપ્તાનો જઘન્યબંધ વિશેષાધિક.
(૨૪) અસંજ્ઞી પં. અપર્યાપ્તાનો ઉત્કૃષ્ટબંધ વિશેષાધિક.
(૨૫) અસંજ્ઞી પં. પર્યાપ્તાનો ઉત્કૃષ્ટબંધ વિશેષાધિક.

આ પ્રમાણે ૯+૧૬ = કુલ ૨૫ બોલનું અલ્પબહુત્ત્વ સમજાવ્યું. તેમાં એકેન્દ્રિયથી અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોના સ્થિતિબંધની તરતમતા જણાવી. હવે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય બાકી રહ્યા. તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં માત્ર ૯મા ૧૦મા ગુણઠાણાવાળા મુનિનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ પ્રથમબોલમાં આવી ગયો છે. તે સિવાય પહેલા ગુણઠાણાથી સાતમા - આઠમા ગુણઠાણા સુધીના સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયનો જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કહેવાનો બાકી રહે છે. તે હવે ૫૧ મી ગાથામાં જણાવાશે. ॥ ૫૦ ॥

तो जइजिट्ठो बन्धो संखगुणो देसविरय हस्सियरो ।
सम्मचउ सन्निचउरो, ठिइबंधाणुकमसंखगुणा ।। ५१ ।।

(ततो यतिज्येष्ठो बन्धस्संख्यातगुणो देशविरतस्य ह्रस्वेतरः ।
सम्यग्दृष्टेश्चत्वारस्संज्ञिनां चत्त्वारस्स्थितिबन्धा अनुक्रमेण संख्यातगुणाः ।।५१ ।।)

શબ્દાર્થ :- તો = તેનાથી, **जइजिट्ठो बन्धो** = સાધુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ, **संखगुणो** = સંખ્યાતગુણો, **देसविरय** = દેશવિરતિનો, **हस्सियरो** = જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ, **सम्मचउ** = અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિના ચાર બોલ, **सन्निचउरो** = સંજ્ઞી મિથ્યાદષ્ટિના ચાર બોલ, **ठिइबंधा** = સ્થિતિબંધો, **णुकमसंखगुणा** = અનુક્રમે સંખ્યાતગુણા જાણવા. ॥ ૫૧॥

ગાથાર્થ = તેનાથી યતિનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ, દેશવિરતિનો જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ, અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિના ચાર બોલ, અને સંજ્ઞી મિથ્યાદષ્ટિના ચાર બોલ એમ કુલ ૧૧ બોલનો સ્થિતિબંધ અનુક્રમે સંખ્યાતગુણો કહેવો. ॥ ૫૧ ॥

વિવેચન = ઉપરોક્ત ગાથા ૪૯ અને ૫૦ માં કહેલા બોલોમાંનો છેલ્લો જે બોલ છે. **અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તાનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ,** તેના કરતાં યતિનો (સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તામાં સાધુ, શ્રાવક, અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ એમ ચાર ભેદ પાડીને ગ્રંથકાર સમજાવે છે. તેથી ૬-૭-૮ મા ગુણઠાણામાં વર્તતા મુનિઓનો) ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ કે જે અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે તે બંધ સંખ્યાતગુણો છે. કારણ કે એકેન્દ્રિય કરતાં અસંજ્ઞીનો બંધ ૧૦૦૦ ગુણો છે. તો પણ તે જ્ઞા.નો ૩/૭ **X**૧૦૦૦ = ૪૨૮, ૪/૭ થાય છે. એટલે કે ચારસો અઠ્યાવીસ સાગરોપમથી કંઈક અધિક બંધ થાય છે. જ્યારે મુનિનો ઉત્કૃષ્ટ બંધ ૧ કોડાકોડી સાગરોપમમાં કિંચિદૂન બંધ છે. તેથી તે સારી રીતે સંખ્યાતગુણ હોઈ શકે છે.

મુનિના ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ કરતાં દેશવિરતિધર શ્રાવક અને શ્રાવિકા જીવોનો અનુક્રમે જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંખ્યાતગુણો કહેવો. તેના કરતાં અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે વર્તતા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના ૪ બોલનો સ્થિતિબંધ ક્રમશઃ સંખ્યાતગુણ કહેવો. (૧) પર્યાપ્તાનો જઘન્ય, (૨) અપર્યાપ્તાનો જઘન્ય, (૩) અપર્યાપ્તાનો ઉત્કૃષ્ટ

અને (૪) પર્યાપ્તાનો ઉત્કૃષ્ટ. એવી જ રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકે વર્તતા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના ચાર બોલમાં સ્થિતિબંધ ક્રમશઃ સંખ્યાતગુણો જાણવો. આ પ્રમાણે આ ગાથામાં કુલ ૧૧ બોલનું અલ્પ-બહુત્વ સમજાવ્યું. તેમાં પ્રથમના ૧૦ બોલમાં જે સ્થિતિબંધ થાય છે તે સર્વે અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ જ જાણવો. માત્ર અંતઃકોડાકોડીનું માપ નાનું-મોટું લેવું અને છેલ્લા અગિયારમા બોલમાં અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી માંડીને ૨૦-૩૦-૪૦ અને ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સમજવો.

પ્રશ્ન = યતિના (મુનિના) અને દેશવિરતિના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બે બે બોલો કહ્યા. અને અવિરતિના તથા મિથ્યાદૃષ્ટિના ચાર ચાર બોલ કહ્યા, તેનું શું કારણ? અવિરતિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિની જેમ દેશવિરતિમાં અને યતિમાં ચાર ચાર બોલ કેમ કહેતા નથી ?

ઉત્તર = અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિત્વ અને મિથ્યાદૃષ્ટિત્વ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં (કરણ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં) અને પર્યાપ્તાવસ્થામાં (કરણ પર્યાપ્તાવસ્થામાં) એમ બન્નેમાં હોય છે કારણ કે કોઈ પણ જીવ મૃત્યુ પામ્યા બાદ મિથ્યાત્વાવસ્થા અથવા અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિત્વાવસ્થા લઈને પરભવમાં જાય છે. (અહીં જો કે સાસ્વાદન લઈને પણ જાય છે, પરંતુ તે કાદાચિત્ક હોવાથી તથા તે સંબંધી પ્રશ્ન હમણાં ચાલતો ન હોવાથી વિવક્ષા કરેલ નથી.) તેથી અપર્યાપ્તાવસ્થા અને પર્યાપ્તાવસ્થા એમ બન્ને અવસ્થા સંભવે છે. બન્ને અવસ્થામાં જઘન્યબંધ અને ઉત્કૃષ્ટબંધ લેવાથી ચાર ચાર બોલ થાય છે. પરંતુ દેશવિરતત્વ અને યતિત્વ આ બન્ને અવસ્થાઓ લઈને જીવ ભવાન્તરમાં જતો નથી કારણ કે યાવજ્જીવનું જ પચ્ચખ્ખાણ હોય છે. તેથી આ બે ભાવોમાં માત્ર પર્યાપ્તાવસ્થા જ હોય છે. તેથી બે જ બોલ કહ્યા છે.

પ્રશ્ન - યતિનો જઘન્યસ્થિતિબંધ પહેલા બોલમાં અને

ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ ૨૬મા બોલમાં કહ્યો. પરંતુ યતિઓ (મુનિઓ) ૬-૭-૮-૯-૧૦ ગુણસ્થાનકોમાં હોય છે (અગિયારમા આદિમાં પણ મુનિ જ છે છતાં ત્યાં કાષાયિક બંધ નથી માટે ન કહ્યો હોય તે બરાબર છે) તો પછી બે જ બોલ કેમ કહ્યા ? પાંચે ગુણસ્થાનકોમાં બે બે બોલ કરવાથી ૧૦ બોલ થઈ શકે છે. તે કેમ કહ્યા નથી ?

ઉત્તર - અહીં સામાન્યથી મુનિપણાની વિવક્ષા કરીને બે બોલોમાં બધાનો સમાવેશ કર્યો છે. જો અલગ જાણવા હોય તો જાણી શકાય જ છે કે ૧૦-૯-૮-૭-૬ માં સંક્લિષ્ટતા વધારે અને વિશુદ્ધિ અલ્પ અલ્પ હોવાથી ઉલટા ક્રમે અધિક અધિક બંધ થાય છે.

તે ૩૬ બોલનું કોષ્ટક આ પ્રમાણે છે.

૩૬ બોલના અલ્પબહુત્વનું ચિત્ર

૧. યતિનો જ.બંધ સર્વથી અલ્પ.	૧૯. તેનાથી ચઉ. અપ. જ. બંધ વિશેષાધિક
૨. તેનાથી બા.પ.જ.બંધ અસં.ગુણ	૨૦. તેનાથી ચઉ. અપ. ઉ. બંધ વિશેષાધિક
૩. તેનાથી સૂ.પ.જ.બંધ વિશેષાધિક	૨૧. તેનાથી ચઉ. પર્યા. ઉ. બંધ વિશેષાધિક
૪. તેનાથી બા.અપ.જ.બંધ વિશેષાધિક	૨૨. તેનાથી અસંજ્ઞી પર્યા. જ. બંધ સંખ્યાતગુણ
૫. તેનાથી સૂ.અપ.જ.બંધ વિશેષાધિક	૨૩. તેનાથી અસંજ્ઞી અપર્યા. જ. બંધ વિશેષાધિક
૬. તેનાથી સૂ.અપ.ઉ. બંધ વિશેષાધિક	૨૪. તેનાથી અસંજ્ઞી અપર્યા. ઉ. બંધ વિશેષાધિક
૭. તેનાથી બા.અપ.ઉ. બંધ વિશેષાધિક	૨૫. તેનાથી અસંજ્ઞી પર્યા. ઉ. બંધ વિશેષાધિક
૮. તેનાથી સૂ.પર્યા.ઉ.બંધ વિશેષાધિક	૨૬. તેનાથી યતિનો ઉત્કૃષ્ટ બંધ સંખ્યાતગુણ
૯. તેનાથી બા.પર્યા.ઉ.બંધ વિશેષાધિક	૨૭. તેનાથી દેશવિરતિનો જ.બંધ સંખ્યાતગુણ
૧૦. તેનાથી બેઈ.પર્યા.જ.બંધ સં.ગુણ	૨૮. તેનાથી દેશવિરતિનો ઉ. બંધ સં.ગુણ
૧૧. તેનાથી બેઈ.અપ.જ.બંધ વિ.	૨૯. તેનાથી અવિરત સ.પ. જ. બંધ સં.ગુણ
૧૨. તેનાથી બેઈ.અપ.ઉ.બંધ વિ.	૩૦ તેનાથી અ. સ. અપર્યા. જ.બંધ સં. ગુણ
૧૩. તેનાથી બેઈ.પ.ઉ.બંધ વિ.	૩૧ તેનાથી અ. સ. અપર્યા. ઉ. બંધ સં.ગુણ
૧૪. તેનાથી તેઈ.પ.જ.બંધ વિ.	૩૨ તેનાથી અવિરત સ. પર્યા. ઉ. બંધ સં.ગુણ

૧૫. તેનાથી તેઈ. અપ.જ.બંધ વિ.	૩૩ તેનાથી મિથ્યાત્વી. પર્યા.જ.બંધ સં.ગુણ
૧૬. તેનાથી તેઈ. અપ. ઉ. બંધ વિ.	૩૪ તેનાથી મિથ્યાત્વી અપર્યા. જ. બંધ સં.ગુણ
૧૭. તેનાથી તેઈ. પર્યા. ઉ. બંધ વિ.	૩૫ તેનાથી મિથ્યાત્વી અપર્યા. ઉ. બંધ સં.ગુણ
૧૮. તેનાથી ચઉ પર્યા. જ. બંધ વિ.	૩૬ તેનાથી મિથ્યાત્વી પર્યા.નો. ઉ. બંધ સં.ગુણ

પ્રશ્ન = ૫૧મી મૂલગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં *સન્નિચઉરો* એવું પદ છે. ત્યાં સંજ્ઞીના **ચાર બોલ** એવો અર્થ થાય છે. તેને બદલે સંજ્ઞી **મિથ્યાદષ્ટિના** ચાર બોલ એવો અર્થ કેવી રીતે કર્યો ? અર્થાત્ મિથ્યાદષ્ટિ અર્થ ક્યાંથી લાવ્યા ?

ઉત્તર = સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના બાકીનાં બીજાં બધાં ગુણસ્થાનકોના બોલનું અલ્પબહુત્વ ૫૧મી ગાથાના પૂર્વાર્ધ સુધીમાં કહી દીધું છે. એટલે શેષથી અહીં મિથ્યાદષ્ટિ લેવાનું સમજાઈ જ જાય છે. આ પ્રમાણે ૩૬ બોલનું અલ્પબહુત્વ સમાપ્ત થયું. ॥ ૫૧ ॥

ઉપરોક્ત અલ્પબહુત્વ જોતાં સમજાય છે કે (ત્રણ આયુષ્યકર્મને છોડીને) જઘન્યસ્થિતિ વિશુદ્ધિથી અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સંક્લિષ્ટતાથી બંધાય છે. તે જ હકીકત તથા તેનાથી બંધાતી સ્થિતિ શુભ - અશુભ છે. તે વાત ગ્રંથકારશ્રી સ્વમુખે જણાવે છે.

सव्वाण वि जिट्ठठिई, असुभा जं साइसंकिलेसेणं ।
इयरा विसोहिओ पुण, मुत्तुं नर अमरतिरियाउं ।। ५२।।

(सर्वासामपि ज्येष्ठा स्थितिरशुभा यत्सा अतिसंक्लेशेन ।
इतरा विशोधितः पुनर्मुक्त्वा नरामरतिर्यगायुः ।। ५२ ।।

શબ્દાર્થ :- सव्वाण वि = સર્વે પણ કર્મપ્રકૃતિઓની, **जिट्ठठिई** = ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ, **असुभा** = અશુભ છે, **जं** = કારણ કે, **सा** = તે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ, **अइसंकिलेसेणं** = અતિશય સંક્લેશ વડે, **इयरा** = ઈતર

એવી (જઘન્ય) સ્થિતિ, **विसोहिओ** = વિશુદ્ધિથી, **पुण** = વળી, **मुत्तुं** = મુકીને, **नरअमरतिरियाउं**=મનુષ્ય, તિર્યંચ અને દેવાયુષ્યને ॥ ૫૨ ॥

ગાથાર્થ = સર્વે પણ કર્મપ્રકૃતિઓની **ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ અશુભ** છે. કારણ કે તે અતિશય સંક્લિષ્ટતાથી બંધાય છે અને ઈતર એટલે **જઘન્ય સ્થિતિ શુભ છે.** કારણ કે તે વિશુદ્ધિથી બંધાય છે. મનુષ્ય, દેવ અને તિર્યંચના આયુષ્યને મુકીને ઉપરોક્ત નિયમ જાણવો. ॥ ૫૨ ॥

વિવેચન= દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચ આ ત્રણ આયુષ્યકર્મને મુકીને શેષ સર્વે પણ કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે. કારણ કે તે સ્થિતિ **તીવ્ર** સંક્લેશ વડે બંધાય છે. અને જઘન્ય સ્થિતિ શુભ છે. કારણ કે જઘન્યસ્થિતિ (મંદ-મંદતર સંક્લેશ વડે એટલે કે) વિશુદ્ધિ વડે બંધાય છે.

જ્ઞાનાવરણીય આદિ સર્વે કર્મોની જે જઘન્યસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત આદિ પ્રમાણવાળી બંધાય છે. તે પહેલું સ્થિતિસ્થાન કહેવાય છે. સમયાધિક અંતર્મુહૂર્તની જે સ્થિતિ બંધાય છે. તે બીજું સ્થિતિસ્થાન. બે સમયાધિક, ત્રણ સમયાધિક, ચાર સમયાધિક અંતર્મુહૂર્તની જે સ્થિતિ બંધાય છે તે અનુક્રમે ત્રીજું, ચોથું અને પાંચમું **સ્થિતિસ્થાન** કહેવાય છે. એમ ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ આદિ પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સુધી સમજવું. એક અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન એવા ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમના જેટલા સમયો થાય તેટલાં સ્થિતિસ્થાનો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનાં સામાન્યથી થાય છે. એમ બીજા કર્મોમાં પણ સ્વયં સમજી લેવું. અસત્કલ્પનાએ અંતર્મુહૂર્ત એટલે ધારો કે ૨૫ સમય, અને ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ એટલે ૩ હજાર વર્ષ આવી કલ્પના કરીએ તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનાં સ્થિતિસ્થાનો ૩૦૦૦ વર્ષના સમયોની સંખ્યામાં ૨૫ ન્યૂન કરીએ તેટલી સંખ્યા પ્રમાણ છે એમ કલ્પના માત્રથી જાણવું.

તેમાંથી એક એક સ્થિતિસ્થાન ભિન્ન ભિન્ન જીવો વડે, ભિન્ન ભિન્ન અધ્યવસાય વડે એક જ કાળે બાંધી શકાય છે. અથવા એક